

צבי מאיר דבינוביץ

המגיד מקוז'ניץ

חיי ותרותו

הוצאת ארגון "תבונה" / תל-אביב

בסיוע מוסד הרב קוק / תש"ז

כל הזכויות שמורות למחבר
All rights reserved by Z. M. Rabinowitz
Tel-Aviv 1947

נדפס בארץ-ישראל
Printed in Eretz-Israel (Palestine)

דפוס מל"ן בע"מ, רח' הלל הזקן 6, ת"א טל. 4057

לזכר בשמת אמי מורתי הרבנית הצדקה
רוזא רבינוביץ הי"ד

ה ק ד מ ה

באחד מספריו מדמה המגיד מקוויניץ את תפקיד האדם עלי אדמות, במשל לאדם, "שפיזר אבנים טובות בתוך החול, וצוה את בנו ללקוט אותן ולנקותן מהאבק והלכלוך, שנדבק בהן". אבנים טובות — מעשים טובים הם, אבני קודש, שעל האדם לבחור בהן מתוך החולין שבחיו.

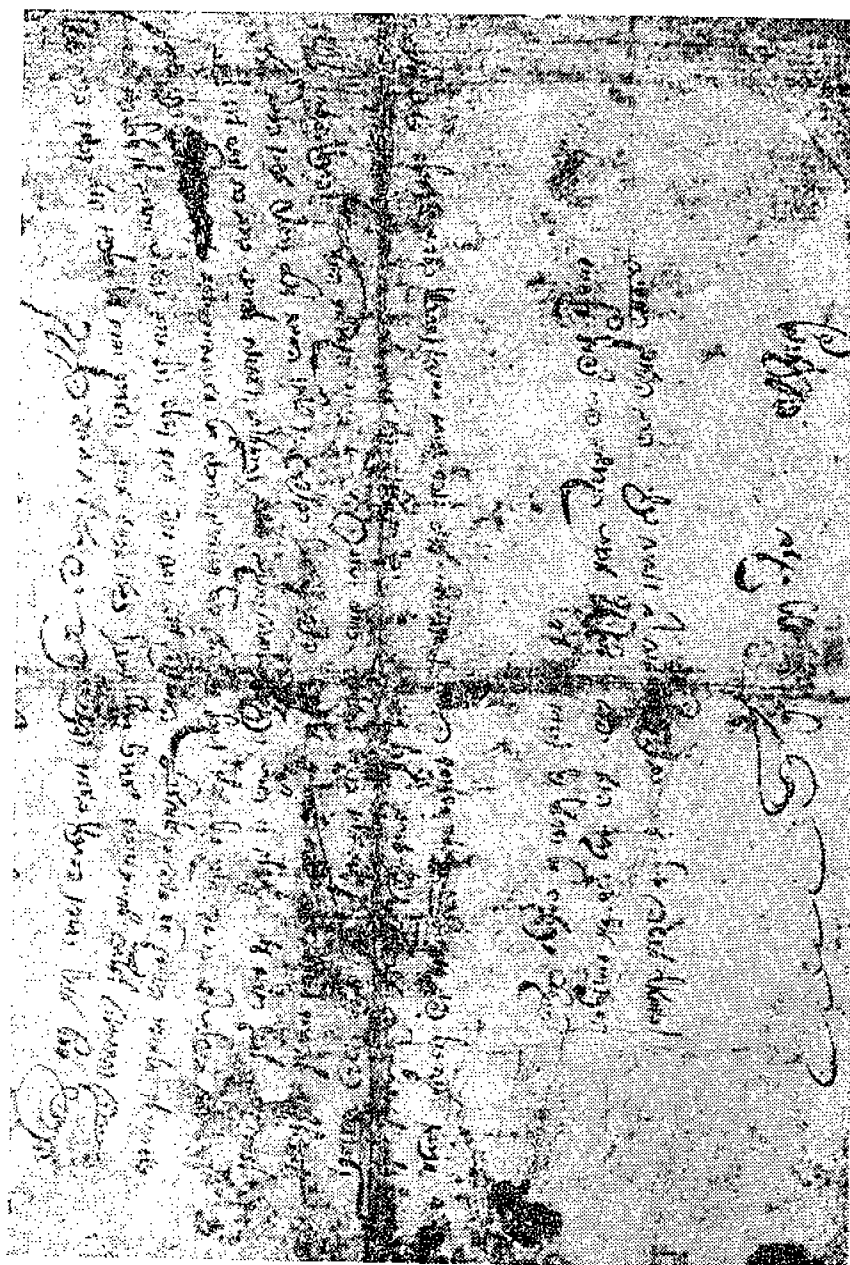
במצב דומה נמצא מחקר החסידות. אבני הבנין מפורות בחול אגדות וספורים. מתפקידנו לנקותן מהאבק שנדבק בהן במשך הדורות. האגדה החסידית עטרה את המגיד בכתר הפלא. אגדות למכביר נוצרו מסביב לאישיותו. בולט בהן יסוד המופת, הנס. לא הודגש קו הגאונות בתלמוד, לא עומק המיסתורין שבתורתו, הועמדה בצל גם צדקת המגיד לעניים ומדוכאים. יצירת העם הבליטה בעיקר את התופעה הפלאית ושרה שירי תפארת לאותו יהודי, מגיד משרים בן בעל-מלאכה, דל הגוף, שכבש לו עמדה מרכזית ביהדות פולין, עד כדי השפעה עצומה על גדולי הרבנים, פרנסי הקהלות והמון העם.

עלינו, איפוא, לפנות את ערימת האגדות, כדי לחשוף אבני יסוד, מקורות נאמנים לתולדות המגיד, תורתו ויסוד השפעתו. חלק בראש המקורות החשובים נוטלים ספרי ה"מגיד" בחסידות ("עבודת ישראל"), הלכה ("בית ישראל") וקבלה ("אור ישראל" ועוד). מהם אפשר לבנות בנין שלם על דרכו של המגיד בהלכה, חסידות וקבלה. בהם נמצא גם חומר ביוגרפי לחיו, המקורות מספרי המגיד הם העיקריים בספרי.

להכרת התקופה האחרונה בתולדות יהודי פולין בימי גסיסת
מלכות פולין ועלית קרנו של נפוליאון, נכתבו בזמן האחרון ספרים
יסודיים אחדים. פרופ. מ. בלבן, ר. מאהלר, י. שיפר, עמנואל
רינגלבלום וחבל חוקרי יו"א, העלו את חקר יהדות פולין לרמה
גבוהה והאירו את התקופה הנדונה באור חדש. מחקריהם שמשו לי
יסוד לתאור החיים המדיניים והכלכליים, הרקע לתולדות המגיד.

חומר רב וחשוב מפוזר בספרות החסידות. אמנם לא נכתב
ספר מיוחד לתולדות המגיד ואוסף האגדות עליו. החומר מפוזר
בהרבה ספרים ("עשר אורות", "שפתי קודש", "ספרן של צדיקים"
"חסידות" לר' אהרן מרכוס, "שיחות חיים" ועוד). חומר זה טעון
נפוי מיוחד. אולם גם אם נוציא מהספרים את החומר האגדי והספורי,
שערכו ההיסטורי מפוקפק, נשארים בהם עוד מקורות חשובים
לתולדות המגיד. ביניהם מכתבים של המגיד שנכתבו לבני דורו,
העתקות מפנקסאות הקהלות, קטעים מספרי התלמידים וכדומה. חשיבות
מיוחדת לספריו המרובים של בן המגיד, ר' משה מקוויניץ ("באר
משה" "קהלת משה" ועוד) וצאצאיו ("אמרי אלימלך" ועוד) ותלמידי
המגיד המובהקים כרבי שמואל שמריה מאוסטרובצ' ("זכרון שמואל"),
רבי איתמר מקונסקיוואלי ("משמרת איתמר") ועוד. חשובים מכתביו
של הרב יוסף לווינשטיין, מזקני הרבנים בפולין, חניך בית מדרשו
של החוזה מלובלין, שעסק בתולדות הרבנים בפולין בכלל והחסידות
במיוחד. הצטין בכוח זכרוננו הנפלא כלמדן והיסטוריון, שדבריו מדודים
ושקולים. חומר אוביקטיבי חדש נמצא בספרי בני דורו, כתבי יד
מועטים וגם מקורות נוצריים שהובאו בספרי החומר האגדי והספורי
צוין כ"ספור חסידים" או "מסורת חסידית", שאם כי אמתתו מוטלת
בספק, הרי יש בו מדעת העם והשקפתו על הנושא.

בימי נעורי הכרתי עוד חסידים זקנים, שהוריהם שמשו את המגיד
מקוויניץ. הרבה למדתי מהם ומשיחותי עם צאצאי המגיד, שנתנו לי
את האפשרות לעמוד על ערכם של כמה ממקורות החסידות. אני
מוצא לחובה נעימה להזכיר את הרב ישעיהו שפירא ז"ל שעודדני
לעבודתי ויבל"ח הרב אברהם אלימלך שפירא מגרודזיסק-ירושלים,

צלום מכתב המגיד מקוויניץ לר' ישראל מפיקוב
בנו של רבי לוי יצחק מברדיטשוב

ב"ה יום ה' אלול תקע"ד, פ"ק קאונניץ
ישראל עושה חיל, ניהו כבוד מחו' ידיד ד' וידיד נפשי
הגאון החסיד המפורסם איש אלקי קדוש הוא יפה נוף, ענף
עץ אבות הקדושים, פרי צדיק עץ חיים, כקש"ת מפארים,
מ"ו ישראל גרו יאיר ויזרח עזי עד.

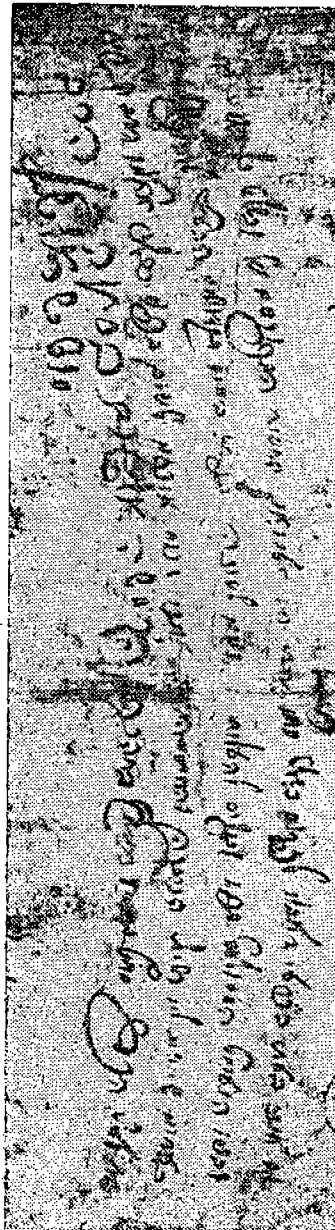
שהראו לי את כתבי היד של המגיד, תעודות שונות ומסרו לי מסורות משפחתיות להבהרת כמה ענינים לתולדות המגיד. תמונת המגיד אם כי זהותה מוטלת בספק, היא עתיקה. נמצאה במחיאון ברסון שעלי-יד קהלת ורשה וצולמה לראשונה ב"רבעון לחקר העבר של יהדות פולין" (פולנית) (1912). משם הועתקה ל"אנציקלופדיא יודאיקא" אשכול, ערך המגיד.

אני מביע בזה את תודתי לספרנים ואישים שעזרו לי בעבודתי ובהשאלת ספרים. במיוחד לספרית האוניברסיטה העברית בירושלים; להרב ראובן מרגליות — ספרית הרמב"ם בתל-אביב; לרב רבינוביץ אב"ד במונקטש, שהרשה לי להשתמש בספריתו העשירה; לאדמו"ר ר' מרדכי שלום יוסף מסדיגורא-פשמישל, שמסר לי את צלום מכתבו של המגיד ובנו ר' משה מקוויניץ; למר ש.ח. קוק שקרא את כתב היד ועלי ההגהה והעירני כמה הערות.

תודה מיוחדת למוסד הרב קוק — להרב י. ל. פישמן ומר יצחק ורפל העומדים בראשו; לועד ארגון תורני-מדעי "תבונה" בתל-אביב ולמרכז לתרבות שעל יד "הפועל המזרחי" — שאפשרו לי את הוצאת הספר. כולם יעמדו על הברכה.
בתיים שבט תש"ז

צ. מ. רבינוביץ.

מכתב ר' משה אליקים
בריעה לר' ישראל
מפיקוב

גם אנכי באתי בכרעי דאבי
לפרוס בשלח מחו' ידידי רב
האי גאון החסיד המפורסם נרו
יאיר, ובשלום כל בני ביתו
ובניו הנעימים המסולאים בפז,
ובקשתי להעלות זכרוננו לטור
בה, בפרט בימים הקדושים
הבע"ל, להתפלל בעדינו
שייטיב לנו השי"ת הכתיבה
והחתימה, גם אנכי זכור אזכרנו
לטוב בפני כבוד אאמ"ו
הרב הצדיק שי' לאוי"ט הכ"ד
מחו' הדו"ש באהבה הק' משה
אליקים בריעה בן הרב מו"ה
ישראל יצ"ו.

מכתבו האיר מול פני, ושמחתי בו בשמעי משלומם הטוב
ובודאי אני זוכר אותו תמיד, ומתפלל בעדם, ואולם כעת אני
חלוש למאד וברוך השם אשר עד כה עזרני, אבל עדיין אני
חלוש ותש כח מאוד, ולא אוכל לעמוד לשקוד על התורה
ועבודה כדרכי תמיד, על כן גם אליו בקשתי, להעלות זכרוני
לטובה, בפרט בימים הקדושים הבאים עלינו לטובה, להתפלל
בעדי לד', וגם לצוות להסרים למשמעתו לילך עבורי להשתטח
על קברי הצדיקים ה"ה כבוד אביו אדמו"ר המנוח זצ"ל,
וכבוד אחיו המנוח זכר צדיק לברכה, לעורר ישנים לבקש
רחמים עלי שישלח לי השם יתברך רפואה שלימה בקרוב,
ואשיב לבריאותי, ואחזור לאיתני, ברב כוח ויתר עוז, לשוב
להסתפח בנחלת ד', כי זה חלקי מכל עמלי, ויקבל מיד ב"ד,
ה"ה ידידינו הרבני מ"ו מאיר חיים מוכ"ז, כפי חשבון שמסר
לו תלמידי הותיק מ"ו משה מזעליחאב הממונה ע"י. יתר מזה
חיים ושלום וכל טוב והשם יתברך ייטיב לו ולכל בית אביו
הכתיבה והחתימה לאלתר לחיים טובים ארוכים ושלום. ויגדיל
כסאו מכסא אביו, ויאריך ימים על ממלכתו, הוא ובניו בקרב
ישראל.

הכ"ד מחו' או"ש ידידו המתפלל בעדו ודו"ש

כ"ד ישראל מגיד פק"ק ק.

יהדות פולין בימי צמיחת החסידות

(מבוא)

המצב המדיני. סבלות היהודים אחרי שנת ת"ח ובימי מלכי סכסוניה. המריבות הפנימיות בימי חלוקות פולין. הצעות לתקון מצב היהודים. לימוד התורה וישיבות פולין. המיסתורין. הרקע הרוחני לצמיחת החסידות ושגשוגה. שביל הזהב.

אחרי מרד הקוזקים וחמילניצקי בראשם בשנת ת"ח (1648), נחרבו כמעט כל קהלות פולין. יהדות פולין הלכה מדחי אל דחי. גורל הממלכה הפולנית היה צפוי לה. ריב המפלגות והמעמדות חתר תחת יסודות הארץ, שהיתה אכסניה מאות בשנים לכנסת ישראל באירופא. הכל הלך והתנוון. המלך היה משהק בידי האצילים מבפנים וממשלות רוסיה, פרוסיה ואוסטריה מבחוץ. האצילים המשיכו בריב המסרתי ובשמירה על חריות הזהב, זכות „ערעור היחיד“ *Liberum veto* על החלטות ועדי-המדינות (ה„סיימים“). בזכות זאת השתמשו אויבי פולין, בשחדם אציל אחד, שערעורו הספיק לבטל גם את ההחלטות החיוניות ביותר לטובת הממשלה. בערים נטשה מלחמה מעמדית בין העירוניים והאצילים ובין העירוניים והיהודים. נוסף לכל זה התערבה הכמורה הקתולית בהטפת שנאה לכל בעלי אמונות אחרות ובהסתה נגד היהודים ב„עלילת הדם“, שקבלה בימים ההם ממדים עצומים. מזמן לזמן פרצו מרידות בחבלים המזרחיים, מצד ההידמקים, שערערו עוד היסוד את קיום הרפובליקה הפולנית, עד לחלוקתה הגמורה בין שונאיה¹.

¹ ש. דובנוב „דברי הימים לעם ישראל“ (תל-אביב תרצ"ה)

בשנות 1700—1710 (ת"ס—ת"ע) נוספה מהלומה חדשה על מלכות פולין הגוססת. בימי אבגוסט השני מבית-המלכות הסכסוני פרצה מלחמת אזרחים. חלק מאצילי פולין, בעזרת גייסות שוודיים, כבשו את חצי המדינה והמליכו את סטניסלב לשצינסקי למלך פולין. בהתערבות פטר מלך רוסיה עלה בידי המלך אבגוסט להיות שוב לשליט יחידי על פולין. אולם בשעת המצור והכיבושים נמצאו היהודים תמיד בין הפטיש והסדן. אלה ואלה חשדום ברגול והתוצאות היו: בזה, שוד, חורבן ורצח.² אותו מצב התמיד גם בימי מלכות אבגוסט השלישי, המלך השני מבית המלכות הסכסוני (1734—1763, תצ"ו—תקנ"ג). בימיו הגיעה ירידתה המדינית והחברתית של פולין עד הדיוטה התחתונה. הפתגם הרגיל בימים ההם היה: בימי מלך סכסוני — אכול, שתה ופתח איזור חלציד. שלטון האצילים באחוזותיהם הגיע למרום פסגתו. הם התעסקו רק בעניני פוליטיקה. המסחר, המלאכה והפונדקאות נמצאו בידי העירוננים והיהודים, שמהם לקחו מסים מרובים לכלכלת האצילים ולחיי מותרות ובזבז. להוציא להם מן הארץ בזעת האכרים ולאסוף כסף בשכל היהודים — זה היה הכלל הגדול של אצילי פולין. הם מסרו, איפוא, ליהודים את פרנסת הפונדקאות ומכירת יין ושכר בבתי משקאות. בכל מקום בארץ, בכל הדרכים עמדו בתי מלון של יהודים בשביל העוברים והשבים והתושבים המקומיים. מלבד זה עסקו גם במסחר בערים המפוזרות על פני פולין, אם כי סבלו נגישות ורדיפות מצד העירוננים הנוצרים.³ השעבוד המשולש למלך, לאציל ולעירוני גרם להתנגשויות תמידיות. מהומות, עלילות דם, התנפלויות מצד תלמידי

² שם; דר. עמנואל רינגעלבלום, "די פוילישע יידן אין אויפשטאנד פין קאשטשוסקא—1794" (ווארשע 1937) עמ' 9—5.

³ ע. נ. פרנק, "העירונים והיהודים בפולין" (ורשה 1921);

"זכרונות ר' דוב מבוליחוב" (ברלין תרפ"ב) עמ' 18—16.

בתי הספר וגרושים מעיר לעיר ומכפר לכפר⁴. מזמן לזמן התפרצה להקת תלמידים ישועיים לבית הכנסת, הרסה את ארון הקודש, קרעה לגזרים את ספרי התורה, פצעה את הרב והמתפללים ואחר כך שלחה ידם בבזה ורצח⁵. מתפקיד הקהלות היה לשכך את חמת האצילים במסים ובמתנות. היהודים היו נתבעים ונותנים „למחית השר“, למשרתיו ואנשי חילו („לדרגונר“, „לטרומיטר“, „לרכב“ ול„דוכסית לחם ושכר ודבש“). בפנקס הקהלה באפטא מתואר אציל המקום „השר אדוננו הגדול האדיר והחסיד“⁶. מדת חסידות של השר לא הפריעה לו לגזור גזרות שונות על הקהלה. האציל ה„פריץ“ היה לסמל הגאווה הנפרזת, שהתעלל ביהודי אחוזתו בגסות והפקרות.

ימי מלכותו של סטניסלב אויגוסט פוניטובסקי (1789—1764 תקכ"ד—תקמ"ט), שנבחר בהשפעת הקיסרית הרוסית קתרינה השניה, מציינים את תקופת הירידה הגמורה של מלכות פולין. גדולי האצילים כטשרטוריסקי, פוטוצקי וברניצקי עסקו בריב מתמיד, על השינויים והריפורמות לשם הצלת האומה השסועה בין נכלי הדיפלומטיה הרוסית, הפרוסית והאוסטרית. נוסדו „קונפדרציות“ של אצילים נלחמות זו בזו ובסופו של דבר נתחלקה מלכות פולין, בשנת 1772 (תקל"ב), חלוקה ראשונה בין שלש השכנות. עד המכה המדינית הזאת, התנהג הכל בפולין ביחס ליהודים „כדאשתקד“. שינוי מזעזע של הצבור היהודי בפולין, היה ביטול „ועד ארבע ארצות“ על ידי המלך פוניטובסקי בשנת 1764 (תקכ"ד). עד הזמן ההוא היה הועד אוסף את מסי הגלגול של היהודים, אולם מפני החשד שהקהלות ממעטות בגביית המסים מהשכבות העניות וכדי לסחוט עוד מסים, החליט הסיים הפולני לגבות את

⁴ דובנוב, שם, עמ' 94—72.

⁵ שם, עמ' 79; רינגעלבלום, שם, עמ' 11.

⁶ פרוק שם, עמ' 49, 48.

המסים מכל יחיד ויחיד. באופן כזה לא היה צורך יותר בפרנסי הקהלות, רבנים וראשי הגלילות וניטל ערכו של „ועד ארבע הארצות” — אותו הארגון המצוין של יהדות פולין, ששוה לו חן והוד מלכות במשך מאות בשנים⁷. בין חלוקת פולין בשניה ובשלישית, כשראו אצילי פולין את השואה המדינית המתקרבת ובאה עליהם, התחילו לחשוב את חשבון עולמם המדיני ולהנהיג ריפורמות ותקונים בקונסטיטוציה, שירחיקו את הנוון שהשתלט על גוף הממלכה הפולנית. הסיים של ארבע השנים (1788—1791), שם לב גם לשאלת היהודים. הצעות שונות עלו על הפרק לפתרון השאלה. רובן הטיפו להתבוללות וטמיעה מאונס, בטול האבטונומיה של הקהלות, החלפת הלשון האידית בפולנית, והחלפת מקצוע המסחר והפונדקאות בעבודת האדמה. נגד הצעות אלה, יצא הרב צבי יוזופוביץ מחלם, בחוברת בלשון הפולנית בשם „רעיונות על אודות התחבולה להפוך את יהודי פולין לאזרחים מועילים לארצם”. המחבר מביע התנגדות מוחלטת לרעיון בטול הקהלות וההתערבות בענינים הפנימיים של יהודי פולין. הוא גם מתנגד לרעיון טמיעת היהודים בפולין ומגן על הלאומיות הישראלית⁸. אולם כל ההצעות האלה לא הועילו במאומה לתקון מצבם של יהודי פולין. ההצעות נדחו לטפול ב„ועדות” מיוחדות, שכל מגמתן היתה: דיחוי בלתי פוסק של שאלת היהודים והתחמקות מפתרון, ברוח הליברליות ורעיונות המהפכה הצרפתית. היהודים השתדלו להשפיע על המלך סטאניסלב אויגוסט פוניטובסקי, ע”י קשרי הידידות,

⁷ רינגעלבלום, שם, עמ' 28; השוה דברי רבי נתן הנובר: „הפרנסים דד' ארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית והיה להם כוח לשפוט כל ישראל שבמלכות פולין” („יון מצולה” ב”שני ספרים נפתחים”, קראקא 1895, עמ' 67).

⁸ ר. מאהלר „תולדות היהודים בפולין” (ספרית פועלים, מרחביה תש”ו) מעמ' 459—416 בפרק „היהודים בפולין בתקופת הריפורמות והחלוקות”.

שהיו בין יהודים עשירים ונכבדים ובין המלך ואנשי החצר. המלך קבל משלחת יהודית והבטיח להשתדל לטובתם. היתה לו תכנית מיוחדת לתקון מצב היהודים. אולם בינתיים פרצה מלחמת אזרחים חדשה, שגרמה לחלוקת פולין בשניה ולמרד קוסטיושקה (1794). יהודי פולין הגנו יחד עם הפטריוטים הפולנים על ווארשה הנצורה בראש מצביאם ברק יוסלביץ. הם קוו ע"י השתתפות במרד להגיע לשווי זכויות הנכסף. אולם סוף התקוות האלה היה כסוף חלומותיה של פולין. הממלכה נתחלקה בשלישית ועמה אבדה ממלכת פולין העצמאית⁹.

כשאנו עוברים מהמצב המדיני והכלכלי הירוד של יהודי פולין, כדי לתהות על מצבם התרבותי, אנו נדהמים למראה הפריחה של תורת ישראל ולימוד התלמוד בימים רעים אלה. מצד אחד חרב משכלת של גזרות רעות ורדיפות מחרידות מטעם הכמורה הקתולית, האצילים וההידמקים ומצד שני עוסקים בתורה בגיטאות פולין יומם ולילה. גם תנועות שבתי צבי ויעקב פרנק, מבפנים, שכוונו את חציהם נגד הרבוי המופלג של לימוד הנגלה וגרמו לזעזועים כבירים במחנה ישראל, לא יכלו לעצור בעד זרם הפצת התורה והגאונות התלמודית. גם אם לא נקה בחשבון את גדולי ליטא ורוסיה. כאסכולת הגאון מוילנא וכדומה, נראה שלא היתה תקופת עליה בדברי ימי ישראל ללימוד התלמוד, כמו בימים ההם. בגלילות קראקו, לובלין ולבוב שבפולין, המה קול התורה, שגשג ופרח במדרגה שאין למעלה הימנה. פולין היתה אז הריזרבואר התרבותי בשביל קהלות אירופא המערבית. כל גדולי הרבנים

⁹ השוה :

T. Korzon "Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta" Tom I (Warszawa 1897) S. 218; Gmuplowicz "Stanisława Augusta projekt reformy żydostwa Polskiego" (Kraków 1875); 84 רינגעלבלום שם עמ' 84

בגרמניה, צרפת והולנד באו מפולין, יסדו שם ישיבות מפוארות. שהוציאו רבבות תלמידי חכמים והמעין עצמו — „פולין העדינה לתורה ולתעודה“ לא דלל. רבי יעקב יהושע בעל „פני יהושע“ (תמ"א—ת"ק) רבה של פרנקפורט-דמיין, היה יליד כפר שעל-יד רישא (Rzeszow)¹⁰; רבי יהונתן אייבשיץ (ת"ן—תקכ"ד), הגאון המפורסם רבה של אלטונא-המבורג, היה יליד קראקו¹¹; רבי יצחק הלוי הורוץ (מת תקכ"ז), שנתקבל לרב בהמבורג, היה יליד ברודי¹²; רבי יחזקאל הלוי לנדו (תע"ד—תקנ"ג), בעל שאלות ותשובות „נודע ביהודה“, רב בפראג, עיר ואם בישראל, היה יליד אפטא (Opatow)¹³; רבי יוסף תאומים, (תפ"ז—תקנ"ב), בעל „פרי מגדים“, רבה של פרנקפורט דאדר, היה יליד לבוב¹⁴; רבי צבי הירש לוי (תפ"א—תק"ס), שנתקבל לרב בברלין בימי צמיחת ההשכלה מיסודה של מנדלסון היה יליד רישא¹⁵; רבי משולם איגרא (תק"י—תקס"ג) רבה של פרסבורג — יליד בוטשץ¹⁶; רבי ברוך תאומים פרנקיל, בעל „ברוך טעם“, רב בלייפניק שבמורביה, יליד אוסטרובצי¹⁷; גם בלונדון ואמסטרדם כהנו רבנים ילידי פולין¹⁸. מלבדם היתה אז פולין עצמה מלאה רבנים וגאונים כרמון. ספרי מופת של שאלות ותשובות בהלכה

¹⁰ ח. נ. דמביצר „כלילת יופי“ (קראקא תרמ"ח) עמ' ק"ח.

¹¹ יחזקאל דוקקעס „אוה למושב“ (קראקא תרס"ג) עמ' 29.

¹² שם עמ' 53.

¹³ הרב י. א. קמלהר „מופת הדור“ (פיטרקוב תרצ"ד).

¹⁴ רבי יוסף תאומים „נטריקון“ (בילגורי תר"ע) ב„תולדות

יוסף“ שבסוף הספר.

¹⁵ מ. לנדסהוט „תולדות אנשי השם ופעולתם“ (ברלין תרמ"ד)

עמ' 69.

¹⁶ י. ווייס „אבני בית היוצר“ (פאקש תר"ס) דף מ"ד.

¹⁷ הרב קמלהר, שם, עמ' קמ"ג.

¹⁸ השוה; דמביצר, שם, ח"א עמ' צ"ו.

והידושים נדפסו חדשים לבקרים. מספיק להזכיר את הגאונים: רבי חיים כהן רפפורט אב"ד בלבוב; רבי יוסף הוכגילרנטר בעל „משנת חכמים" אב"ד בזמושץ; רבי אריה ליב הלר אב"ד בסטרי בעל „קצות החושן"; רבי אפרים זלמן מרגלית מברודי; רבי יעקב לורברבוים אב"ד בליסא בעל „חוות דעת"; רבי יעקב אורנשטיין אב"ד לבוב בעל „ישועות יעקב" ועוד ועוד, ונגיע למסקנא, שהובעה על-ידי בן הזמן ההוא, רב פליט ממגורשי וינא: „באתי למדינת פולין, ששם תורה וגדולה, בקנה אחד עולה, ומשם תצא אורה ותורה, כי הם מרביצים תורה בישראל גם מרוב עוני ומרוב עבודה קשה, ובפרט עול המדהבה ורוב מסים וארנוניות וכסף הגלגולת... ועשרה מחכמים בטלית אחת ועוטקים בתורה"¹⁹.

גם למוד תורת המיסתורין שגשג בפולין. אחד מגדולי המקובלים רבי יעקב תעמירלש כותב בשנת ת"ך, „כי מלאה הארץ דעה, ממש מקטנם ועד גדולם בסוד ה' להם ידיעה, ותהי זאת נחמתי בעניי בראותי גודל כוסף והשתוקקות אנשי דורנו זה אל החכמה הנעלמה, ורובם ככולם כעם ככהן כקטן כגדול מתאווים לעמוד בסוד ה' ולקיימה"²⁰. קבלת ארץ-ישראל בשני זרמיה, קבלת ר' משה קורדובירו ורבי יצחק לוריא (האר"י), עברה דרך איטליא (על ידי ספרי רבי מנחם עזריה מפאנו) לפולין ונתקבלה באהדה כללית. מסורת גדולי המקובלים בפולין כרבי נתן שפירא בעל „מגלה עמוקות", רבי שמשון מאוסטרופולי ורבי ישעי' הלוי הורוויץ בעל „שני לוחות הברית" הלכה ונתפשטה בכל קהלות ישראל. יד ביד עם התפשטות ה„נגלה", הגיעה לעליה גם תורת הנסתר, והזרמים המשיחיים של תנועת השבתאות עוד הגדילו את הצמאון למיסתורין

¹⁹ רבי נפתלי הירץ לנגלוי בפרושו „נפתלי אילה שלוחה"

למדרש רבה (פרנקפורט דאדר תנ"ב) בהקדמה.

²⁰ בהסכמה לס' „אור חדש" (אמסטרדם תל"א) לר' חיים בוכנר.

וחסידות עליונה, למרות הרדיפות עליהם²¹. יהדות פולין העריצה את שני הזרמים בתורת ישראל, את הנגלה והנסתר, תורת ההגיון והשכל, תורת הרגש והלב, וזוהי הסבה להתפשטותה המהירה של החסידות בפולין הפנימית. ראשוני החסידים בפולין, שלא כחבריהם בוהלין, מזגו בתורתם את הנגלה והנסתר כאחד. ברוס'א וליטא נתקלה החסידות בהתנגדותו הנמרצת של הגאון רבי אליהו מוילנא ורבני ליטא. בשעה שבפולין ראשוני הצדיקים היו רבנים גאונים בתורה כרבי פנחס הורוויץ בעל „הפלאה” ואחיו רבי שמואל הורוויץ, אב”ד בניקולסבורג. תופעה זו גרמה שההתנגדות בפולין, למרות החרמות נגד החסידות שהוכרו בברודי וקראקא, לא עצרה בעד החסידות מלהתפשט בצעדים מהירים ולכבוש את הקהלות ומבצרי התורה. החסידות מצאה את „שביל הזהב” ללב יהדות פולין: את המזיגה בין הלמדנות והקבלה, בתוספת רעיונות רבי ישראל בעש”ט²².

לגורם הרוחני הנזכר הצטרפו גם גורמים סוציאליים ומשיחיים להתפשטות החסידות. שלטון הקהלות בפולין, התבסס בעיקר על מעמד העשירים והלמדנים, שהיו המושלים בכפה ולא תמיד התנהגו כשורה עם המון העם וחברות בעלי המלאכה. בדברים חוצבים להבות אש, נלחמו ראשוני החסידים בפרנסים ורבנים מתגאים על הצבור. רבי יעקב יוסף מפולנא מבאר את הפסוק: „וישלח ה' בעם את הנחשים והשרפים וינשכו את העם” (במדבר כ”א ו'), על „תלמידי חכמים שנקראים נחשים ושרפים... גסי רוח יותר משמינית... המנשכים את העם”. החסידות שהדגישה את חשיבות הכוונה ומוסר הלב, הרימה את האדם הפשוט, הורידה את ערך

²¹ דמביצר, שם, ח”ב דף ח’ וק”ח; ש. א. הורודצקי „שלש

מאות שנה של יהדות פולין” (תל-אביב תש”ו) עמ’ 138.

²² השוה: צ. מ. רבינוביץ „רבי שמחה בונם מפשיסחה” (ירושלים תש”ה) במבוא „אבות החסידות בפולין וסבות התפשטותה”.

הפרנס התקיף הרודה בעם, לפני אישיות הצדיק, הדואג לכלל ולפרט בישראל. ברבוי מעשי הצדקה ופזרנות לעניים, קנו החסידים את לב השכבות העממיות וכבשו את הקהלות. פולין הפכה לארץ טפוסית לחסידות.²³

על רקע חיי יהודי פולין בתקופה הזאת צמח, חי ופעל אחד הטפוסים המופלאים, מבעלי המזיגה של הגיון ולב, שכל ורגש, גאונות וצדקות, אהבת ישראל ואהבת תורה, המגיד רבי ישראל מקוז'ניץ, מראשוני המפיצים של החסידות בפולין. לחייו ותורתו מוקדשים פרקי הספר הזה.

²³ ראה: „תולדות יעקב יוסף“ (לבוב תרי"ח) פ' יתרו ופרשת בא; ב. צ. דינבורג „ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים“ ב„ציון“ שנה ח'; ד"ר רפאל מאהלער „דער קאמף צווישען השכלה און חסידות אין גאליציע“ ייווא ביבליאטעק (נייר יארק 1942) בפרק „דיא סאציאל-פאליטישע, יסודות פון חסידות אין גאליציע“ עמ' 38 — 9; „תולדות היהודים בפולין“ עמ' 415.

א

נעורים

הורים. אגדת הלידה. צדקת אביו. ילדות
המגיד. העיר אפטא. נדודיו בישיבות
אוסטרובצי והורחוב. כשרונותיו.

המגיד רבי ישראל הופשטין¹ מקוויניץ נולד בשנת
תצ"ז בערך², לאביו רבי שבת³ ולאמו פעריל⁴, בעיר אפטא
(Opatow) שבפולין⁵. אביו היה איש פשוט, "תם וישר"⁶, בלי
יחוס משפחה ומקצועו כורך ספרים, שהתפרנס בדוחק מעבודתו.
אולם תמימותו הגדולה ומסירותו להנוך עמדו לו, שנולד לו
בן מאיר עיני הגולה כמגיד מקוויניץ. האגדה החסידית עוטרת
זר תפארה ללידתו של אותו צדיק, שנולד בכוח ברכתו של

¹ הופשטין — אבן-הראשה — כך כנו את המגיד לפי
הפסוק "והוציא את אבן הראשה" (זכריה ד' ז').

² המגיד היה בן ע"ח בפטירתו (תקע"ד) ולפי זה נולד תצ"ז.
השוח: הרב לוי גרוסמן "שם ושארית" (תל-אביב תש"ג) עמ' פ"ד.

³ רבי זאב היה שם אביו של רבי שבת, כפי שיוצא מנוסח
מצבתו באפטא (ק. רקץ "שפתי קודש", לודז' תרפ"ט, עמ' 5) ולא
רבי צבי, כמו שכתב בטעות הרב גרוסמן, שם.

⁴ "שפתי קודש" עמ' 6.

⁵ הרב לוינשטין ב"עשר אורות" לר' ישראל ברגר (ורשה
תרע"ג) עמ' 71 ועמ' 83; העיר אפטא השתייכה אז למחוז
(Wojewodztwo) צווימיר (Sandomierz).

⁶ נוסח מצבתו: "פ"נ איש תם וישר הישיש הר' שבת ביהר"ר
זאב וואלף נפטר ביום ר' כ"ה שבט שנת תקכ"א לפ"ק תנצב"ה"
("שפתי קודש" עמ' 5).

רבי ישראל בעל-שם-טוב לימי זקנתו של אביו. הבעש"ט היה הסנדק של המגיד ונקרא כשמו ישראל. יש שקראוהו משום זה „ר' ישראל בעש"ט השני", כי כמו הראשון, נתפרסם בישראל מלבד בגאונות בתורה וחסידות, גם כאיש פלא ובעל מופת.⁷

אגדה שהיתה כך היתה: הבעש"ט ישב פעם בסעודת ליל שבת, במסבת תלמידים וחסידים ופניו קורנות משמחה. מיד אחרי הקדוש פרץ בצחוק וגם באמצע הסעודה. כל הנאספים התפלאו לצחוק מוזר זה, אבל לא העזו לשאול אותו. במוצאי שבת כשהבעש"ט הבעיר את ה„לולקע" שלו (מקטרת), נגש אליו רבי זאב קיצעס, תלמידו הותיק, ושאלו לפשר הצחוק. מיד צוהו הבעש"ט לרתום את הסוסים למרכבה ולנסוע. כה נסעו כל הלילה מבלי לדעת לאן. בבוקר הגיעה המרכבה לאפטא והבעש"ט שלח לקרוא אליו את ר' שבתי כורך ספרים וצוהו לספר מהנעשה בליל שבת בביתו. ר' שבתי ספר: כל ימי אני מתפרנס מיגיע כפי, מעבודתי בכריכת ספרים, ומנהגי ביום ששי, בערב שבת קודש, לגמור את העבודה וללכת לבית-הכנסת ללמוד פרשת השבוע ו„שיר השירים" ולשהות עד אחרי התפלה. בזמן האחרון, לימי זקנתי, נהפך עלי הגלגל ואין לי כוח לעבוד. ביום ששי זה לא היה לי כסף להכין צרכי שבת. לא אוכל ולא נרות. אולם לא רציתי ליהנות ממתנת בשר ודם וגמרתי בדעתי לצום כל יום השבת ולא להדליק נרות וגם אשתי הבטיחתני לא ללוות כסף להוצאות שבת. בשעה עשר הלכתי כמנהגי לבית הכנסת ללמוד ושהיתי עד שהלכו כל אנשי העיר לביתם. כשבאתי הביתה, ראיתי אור שבת יוצא מחלונות ביתי והשולחן ערוך ביין ובשר וכל מעדני שבת. לא רציתי לצער את אשתי ולא שאלתיה למקור ההוצאות, אולם בתוך הסעודה ספרה לי, שבנקותה את הבית מצאה כפפות ישנות, שעליהן היו כפתורי כסף וזהב. הלכה

⁷ אהרן מרכוס (Pleschen 1901) „Der Chassidismus" עמ' 151.

ומכרה את הכפתורים וערכה שבת כדת וכדין. בשמעי
שאשתי לא נהנתה ממתנת בשר ודם ושהקב"ה הזמין לנו
לשבת מיגיע כפנו והוננו, יצאתי במחול מסביב לשולחן עם
אשתי ושניתי ושלשתי". כששמע הבעש"ט את דבריו אמר לו:
דע שכל הפמליא של מעלה רקדה עמך בשעת הרקוד שלך.
וכעת מה שאלתך ומה בקשתך וינתן לך?! רבי שבתי ביקש
שיזכהו ד' בבן זכר לעת זקנתו. הבעש"ט ברכהו ולשנה הבאה
כעת חיה נולד לו בן, הוא ישראל המגיד מקוֹז'ניץ.⁸

אגדה אחרת תולה את לידת המגיד בזכות אחרת: בליל
כל-נדרי פרצה מחלוקת בין מתפללי בית-הכנסת באפטא. מריב
עברו לתגרת ידים וכל המחזורים נקרעו. רבי שבתי כורך-
ספרים עמד כל הזמן שקוע בתפלת יום הכפורים בדבקות ולא
נע ולא זע. אחרי התפלה אמרו לו המתפללים, שאחרי החג
ירויח בכריכת המחזורים שנקרעו, ורבי שבתי לא הבין את
דבריהם. לא ידע כלל מה שהיה בבית הכנסת, מגודל התפשטות
הגשמיות בתפלה.⁹

ילד חלש היה ישראל בקטנותו, אבל בלבו בערה תשוקה
עצומה ללימודים וגופו הצנום והרזה, לא הפריע לכשרונותיו
להתפתח עוד בשחר ילדותו. בן עניים היה ויחוס אבות
לא עמד לו בילדותו. הוא הסתפק בזה, שהוא "מבני אברהם
יצחק ויעקב" ועל זה בלבד ראוי לו ליהודי לשמוח ולרקוד

⁸ "עדת צדיקים" (לבוב תרכ"ה) עמ' 5; השוה: ד"ר א. ש.
הורודצקי "הרקוד החסידי" בקובץ "לחסידים מזמור" (ירושלים
תרצ"ו) עמ' ע"ב; ד"ר ישראל צינבערג "דיא געשיכטע פין דער
ליטעראטור ביא יידן" (ווילנע 1936) כרך ז' עמ' 221.

⁹ מרכוס, שם עמ' 156; אגדה אחרת מוסרת שאם המגיד
נסעה למזיבון לבעש"ט בבקשה שיתפלל כי תושע בבן זכר והבעש"ט
הבטיח לה (ר' יחיאל משה מיאדימובא "לקוטים חדשים", וורשה
תרנ"ט, עמ' 104). השוה: "שפתי קודש" עמ' 6.

בראש חוצות¹⁰. העיקר תלוי באדם עצמו, בכשרונותיו וברצונו הוא ולכן הקדיש את כל ימי חייו ללימוד, לשמוש תלמידי חכמים ולשקידה בתלמוד תורה יומם ולילה¹¹.

העיר אפטא היתה קהלה עתיקה מפורסמת בסדריה היפים, כדוגמת קהלות פולין הותיקות. פנקס הקהל הישן (משנת תכ"ו ואילך), מראה על פעילות פרנסיה ומנהיגיה בחיים הרוחניים והכלכליים בשביל יהודי העיר וגם לטובת "כלל ישראל"¹². רבני העיר נתפרסמו לגאוני הדור, מחברי ספרים, ראשי ישיבות ומנהיגי ועד ארבע הארצות¹³. בימים ההם ישב על כסא הרבנות באפטא הגאון רבי דוב ביריש כ"ץ, נכדו של רבי שבתי כהן, הש"ך. הוא היה "גאון מפורסם וחרף גדול... וגודל חריפותו וצדקתו אי אפשר לבאר... חידש מאה וחמשים חלוקי דרבנן ושאר חדושי תורה לאין מספר... הרביץ תורה בישראל וכמה תלמידיו המה מגדולי דורנו"¹⁴. רבי שבתי חנך את בנו ישראל עוד בשחר ילדותו לתורה

¹⁰ י. י. ארטן, "אמת ואמונה" (דברי תורה מר' מנדיל מקוצק) (ירושלים ת"ש) עמ' ט"ז: "לו ידעתי שאני מצאצאי אברהם יצחק ויעקב, הייתי מסדר ezapke nabok (הכובע שמוט לצדדין) ורוקד "קוזק" (רקוד ידוע) ברחובה של עיר".
¹¹ השה, להלן, בפרקים על ימי לימודיו בישיבות וגדולתו בתורה. ראה גם מכתבו ל"חזוה" מלובלין שנדפס בסוף ספרו "עבודת ישראל".

¹² על קהלת אפטא ראה: "האסיף" כרך ו' עמ' 138; י. היילפרין, "פנקס ועד ד' ארצות" (ירושלים תש"ה) עמ' 224.

¹³ על רבני אפטא: ח.ד. פרידברג, "לוחות זכרון" (פפד"מ תרס"ד) עמ' 90; הרב הורביץ "Die Judische Gemeinde Opatow und ihre Rabbiner", Monatschrift f. d. w. d. J. 1930. חוב' 1/2

¹⁴ שו"ת "כתר כהונה" (זאלקווא תקס"ה) לפני סי' ע"ט וגם

ומצוות. כשמלאו לו שבע שנים הכניס את בנו לחברת „נר תמיד“ שבקהלת אפטא. אחד התפקידים של אנשי החברה היה „לשמוע דברי אלהים חיים, תורת ד' משיבת נפש, מפי הרב החסיד מוהר"ר משה נתן נטע שפירא". רבי שבתי היה אחד הגבאים הפעילים בחברה והכניס את בנו, כדי להשתתף בשיעורי שבת מפי הרב הנזכר, „בחול המועד פסח תק"ד — כתוב בפנקס החברה שבאפטא — נתקבל להחברה הבחור הקטן ישראל בן ר' שבתי ונתן אביו מעות הקדמה ג' לוט כסף"¹⁵. אחרי שנים אחדות נכנס לשיבת רבי דוב ביריש כ"ץ, רבה של אפטא. עוד בימי ילדותו נתפרסם לעלוי וחריף. אחד מחבריו, הגאון רבי יצחק אברהם כץ, בעל שאלות ותשובות „כתר כהונה“, רבה של פינצשוב (Pinczow), מעיד על ימי ילדותו של המגיד: „זכרתי ימים מקדם בהיות מעלת כבוד תורתו (המגיד מקוֹז'ניץ), שואב מים מבאר אדוני אבי מורי ורבי, הגאון המנוח המפורסם, וכמה פעמים פלפלנו בדבר הלכה"¹⁶. עם פרסומו לעלוי, המשיך רבי שבתי להשגיח על בנו בעין פקוחה שלא יבטל מלמודו¹⁷. בעוד שנים אחדות התחיל לנדוד לערים אחרות ללמוד תורה. הוא נסע לעיר אוסטרוֹבֶצ'י (Ostrowiec), קהלה סמוכה לאפטא, ללמוד בישיבת רב העיר רבי יחזקאל¹⁸. משם נסע לוֹוֶהֶלין ללמוד בישיבת

¹⁵ „שפתי קודש“ עמ' 6; על חברת „נר תמיד“ השוה: ש. ב. ניסנבוים „לקורות היהודים בלובלין“ (לובלין תר"ס) עמ' 110; ר. מאהלר „תולדות היהודים בפולין“ עמ' 376, 381.
¹⁶ בתשובתו שבס' „עגונת ישראל“, נדפסה בסוף ספר „בית ישראל“ למגיד מקוֹז'ניץ (וורשה תר"מ) דף י"ח; השוה: ש. וינר „דעת קדושים“ (פטרבורג תרנ"ז) עמ' 195; ח. ד. פרידברג „כתר כהונה“ דרוֹבוֹביטש תרנ"ח).

¹⁷ הרב לוֹוִינשטיין ב„עשר אורות“ עמ' 71.

¹⁸ „עשר אורות“ שם; רבי יחזקאל היה אביו של רבי אליהו מחבר הספר „הר הכרמל“ (פפד"א תקמ"ב) שו"ת על ד' חלקי

רגילים בפלפולים דחוקים, היה רבי שמואל דורש מתלמידיו ללמוד בעומק הגיון, בלי פלפולי הבל¹⁴. המגיד מתפאר באחד מספריו: „בילדותי אמרתי לפני הגאון מורנו ר' שמואל אב"ד בניקולסבורג חדוש בהלכות חנוכה... כשאמרתי דבר זה לפניו היו שם חריפי דורנו ורצו... לבלעני והגאון הנזכר אמר: טוב, טוב! ונשתתקו כולם" והוא מוסיף „בזה רבו המתפרצים החושבים שבחריפות של הבל מבינים יותר ממוטפות"¹⁵. בכל ספריו בחסידות, תלמוד וקבלה, הוא מביא בחרדת קודש את רבו זה. „וכבר הצעתי דבר זה לפני הרב הגאון החסיד נשיא אלהים וצוק"ל אבד"ק ניקולסבורג, כשעודנו חי עמנו בקהלת רוטשעוואהל וייטב בעיניו"¹⁶. כמו כן נתחבר לאחיו הגאון רבי פנחס הלוי הורוויץ, רבה של פרנקפורט דמיין. על רב זה העידו „שהאיר עיני כל בני הגולה מקצה אל קצה בחריפות ובקיאות בהלכה ואגדה ובנסתר ורבים הלכו לאורו"¹⁷. הוא נתפרסם בספריו בהלכה „ההפלאה", „המקנה" „גבעת פנחס" ועוד. המגיד מקוויניץ נתחבר אליו עוד בהיותו בפולין ויחד נסעו לרבי דוב ביר המגיד הגדול ממזריטש. אולם גם אחרי שנתקבל לרב בפרנקפורט דמיין ובאופן רשמי לא

¹⁴ ראה: ר' מנחם סופר „שלשה עדרי צאן" (פיטרקוב תר"ץ עמ' ט' י'; הרב מיכלסון „שמן הטוב" (פיטרקוב תרס"ה); צ. מ. רבינוביץ „רבי שמחה בונם מפשיסחה" עמ' 3, 2 על פעולותיו בהפצת החסידות בפולין.

¹⁵ המגיד מקוויניץ „גר ישראל" (פיטרקוב תרע"ג) דף ל"ט.
¹⁶ בדרוש ג' של המגיד מקוויניץ שנדפס בספר „סדר צוואת הצדיק ר' אהרן משה מגזע צבי" (טשרנוביץ 1857); השוה עוד: „תהלות ישראל" שם עמ' קי"ג; „עבודת ישראל" פ' דברים ד"ה הנה ועוד.

17 Dr. M. Horwitz „Frankfurter Rabbiner" (Frankfurt a. M. 1885) ח"ד עמ' 24 ועוד.

עסק בחסידות¹⁸, עמד בקשרי מכתבים עם המגיד מקוֹז'ניץ¹⁹, רבי שניאור זלמן מלאדי ועוד²⁰. על שני אחים אלה אמר המגיד ממזריטש, ש"מצא בית שכולו נרות, אלא לא היו דלוקים, הטיל בהם גיצוץ אחד נדלקו כולם ועלה מהם אור גדול"²¹. הם שהפיצו את החסידות בפולין ושמו לאל את כל ההתקפות והחרמות של המתנגדים מוילנא, שלא השפיעו על פולין. המוניה עברו כולם, מפשרי העם עד הלמדנים וראשי הקהלות אל החסידות. תפלתם האשית, גאונותם המופלגת, ידיעותיהם בקבלה וצדקתם הגדולה לעניים ומדוכאים לקחו שבי גם את לב רבי ישראל מקוֹז'ניץ והוא גמר בלבו לנסוע למרכז החסידות — למזריטש.

האגדה מספרת, שפעם באה משלחת של מתנגדים לר' שמואל הורוויץ, בהצעה להחרים את החסידים והבטיחו להוציא מכלל החרם אותו ואת אחיו. אבל ר' שמואל החזיר להם, בהראותו על המגיד מקוֹז'ניץ שנמצא אצלו באותו זמן: "הרי צעיר החסידים זה, צנום-הגו, הוא גדול בישראל ואיך תעזו לכלול אותו בחרם?²²

תקופה חדשה בחייו מתחילה עם נסיעתו למזריטש, למגיד רבי דוב ביר. החסידים מספרים ש"אסף לו כסף וקנה סוס ועגלה ושכר עגלון ונסע שבועות רצופים, מעיר לעיר, עד שבא למזריטש". כשנכנס לבית המגיד מצא שם את רבי שניאור זלמן מלאדי, שהציגו לפני רבי דוב ביר. המגיד שאלו:

¹⁸ כדברי תלמידו רבי משה סופר "שו"ת חתם סופר" (פרט-בורג תרל"ט) אורח חיים סי' קצ"ז: "שמעולם לא נשמע בדרשותיו, כי יזכיר שם הזוהר הקדוש וספרי קבלה".

¹⁹ רבי פנחס הורוויץ "שו"ת גבעת פנחס" (יוזיפוף תרמ"ו) סי' ל"א ובסוף הספר.

²⁰ מ. טיטלבוים "הרב מלאדי ומפלגת חב"ד" (ורשה תר"ע).

עמ' 79.

²¹ השוה: "רבי שמחה בונם מפשיסחה", שם.

²² אהרן מרכוס "חסידות" עמ' 156.

באפן טבעי את נפש הילד⁶. ידע את סוד גרוי יצר ההתענינות על ידי המשל והמחשבה⁷, "כי כשהאב רוצה ללמד איזו חכמה לבנו, ודאי אי-אפשר להבינו עוצם חכמתו, כי אם על ידי ציור ולבושים בשכליות קטנות, בכדי שעל-ידי זה אפשר לו להשיג חכמה ודעת"⁸. כבר בימים ההם התפתחו בו כשרונות ההסברה וההטפה, שמשכו אליהם אלפי מעריצים לאחר זמן. ר' ישראל מקוֹנִיץ העמיד כלל פדגוגי, כי "צריך האדם להתעורר בימי בחרותו לעבודת ה', כי כל זמן שהאילן רך ודק נוטין אותו לכל צד, מה שאין כשמתקשה, וכמו האגוז כל זמן שהוא רך, בקלות יכולים לנתק את הקליפה הדקה שעל הפרי מבפנים, מה שאין כן כשמזקין צריך לגררה בחוקה"⁹. דבר זה הוציא ר' ישראל לפועל בעצמו ובלימוד לאחרים. את הכסף שהשתכר מהוראה הוציא, לפי האגדה, לקניית "עץ חיים" של האר"י¹⁰. כבר אז נתגלתה בו האהבה

⁶ הרבה משלים מחיי הילדים נמצאים ב"עבודת ישראל" ושאר ספריו, המראים על חדירה לחיי הנפש של הילד. למשל: "כשהתינוק לומד אלף בית או סידור או חומש מדי יום ביומו ניכר שינוי בו, שלומד יותר ממה שלמד אתמול, למשל: בשבוע שעבר למד פרשה אחת חומש ועתה לומד שתי פרשיות, מה שאין כן אם הולך ומתגדל ולומד בעצמו גמרא פוסקים ותוספות והוא מפולפל גדול, אין ניכר בו שינוי יום מיומו, אמנם לפי ראות עיני השכל, בודאי מה שהאדם נעתק בגדולתו יום מיומו במדרגה, הוא גדול אלף אלפים מכל המדרגות, שהתינוק נעתק בכל השנה כי הן בקטנות" ("עבודת ישראל" פ' שמיני ד"ה בפסוק); "כמו שהתינוק הבריא וחזק ללכת ברגליו, הולך אחרי אמו כי בטח בה לבו שלא יפול ולא יכשל" (שם בראשית ד"ה ונח) ועוד.

⁷ הרבה משלים לקוחים מהטבע והחיים נמצאים בספרי המגיד. השוה: "עבודת ישראל" פ' נח ד"ה וילד ופ' נשא ד"ה איש ועוד.

⁸ "עבודת ישראל" פ' כי תשא ד"ה עוד במד"ר.

⁹ שם לפרקי אבות פ"ג מי"ד. ¹⁰ "עשר אורות" עמ' 74.

הגדולה לרכישת ספרים וכתבי יד בכל מקצועות היהדות ובשחר עלומיו ניכרה בו הנטיה לא להצטמצם במקצוע אחד, כי אם להעמק בתורת ישראל לכל רחבה¹¹.

באותם הימים נתקרב על ידי המגיד רבי אברהם מפשיסחה לרבי שמואל הורוויץ אב"ד בריטשיוול (Ryczywol) הקרובה לקוֹז'ניץ¹². רבי שמואל (תפ"ו—תקל"ח) ואחיו רבי פנחס (ת"ץ—תקס"ה), היו עמודי החסידות בתקופת צמיחתה בפולין. שני גאונים אלה, מגדולי היחס, שהיו מפורסמים בעולם היהדות בגאונותם וצדקתם, הגנו על החסידות בפני המתנגדים המחרמים בברודי וקראקא. אליהם נספחו מטובי הרבנים בפולין ונצטרפו לחסידות, מיסודם של רבי דוב ביר ממיזוריטש ורבי אלימלך מליזנסק. בשנת תקל"ב עבר רבי שמואל לקה מריטשיוול-שינאווא לניקולסבורג שבמורביה. גם שם נתפרסם לתהלה בקהלת המתנגדים. אחד מאנשי קהלתו, הסופר ר' אברהם טריביטש כותב עליו: „בא לכאן הרב הגאון הגדול הקדוש והחסיד המקובל מו"ה שמואל הורוויץ אשר מקודם היה רב בעיר ריטשוואהל במדינת פולין... ה"ה אחר מן המשוררים, כיבד את ה' מנעימת קולו בתפלה, עושה פלא בחייו בהרבה דברים... משך לב העם וקרבת לד', הסיר ערלת הלב וערלת הבשר ופזר כל מעותיו לצדקה"¹³. המגיד רבי ישראל נתקשר בקשרי הערצה לרבי שמואל. ממנו למד גם דרך הלימוד בחידושי תורה. שלא כדרך גדולי דורו, שהיו

¹¹ הרבה ספרים נדפסו מכתבי יד שנמצאו בבית המגיד, כמו הס' „כתבי קודש", לקוטי חסידות, (ורשה תרכ"ב); „דברי שמואל" מרבו ר' שמואל מניקולסבורג; „קדושת לוי" על אבות ועוד.

¹² הרב לוינשטיין, שם, עמ' 72; לפי האגדה רצה לנסוע לישיבת ר' יהונתן איבשיץ לאלטונא, אבל אחד מרבותיו ר' מנחם טרלר (הובא ב„תהלות ישראל" שנדפס בסוף ספר „עבודת ישראל" (מונקצ'בו תרפ"ט) דף קי"ד ע"ב) יעץ לו להתחבר לחסידות.

¹³ א. טריביטש „קורות העתים" (ברין תקס"א) דף מ"ו.

הורחוב (Horchow), שבה נמצאה ישיבה גדולה בהנהלת הרב מרדכי צבי הורוויץ, בנו של רבי יצחק הלוי הורוויץ אב"ד בהמבורג-אלטונא¹⁹. בישיבות אלו ובנדודיו בקהלות פולין, קלט לתוכו ר' ישראל את מיטב תורתם של גאוני פולין. עמד בקשרים אישיים עם גדולי פולין ומנהיגיה והכיר לדעת את הזרמים הרוחניים שביהדות. אחד מגדולי הרבנים רבי אהרן ב"ר מאיר מבריסק, מחבר הספר "מנחת אהרן", בא לקחת את רבי ישראל, אחרי שבחן אותו וראה את כשרונותיו הגדולים, לחתן לבתו, אולם מסיבות שונות נתבטל הדבר. הוא נשא אשה אחרת ונעשה בעל בעמיו.

ב.

ימי הנדודים למרכזי תורה וחסידות

מות אביו. קשריו עם המגיד רבי אברהם מפשיסחה. כשרונותיו לחנוך והוראה. רבי שמואל הורוויץ ואחיו רבי פנחס. נסיעתו למזריטש. חבריו לדעה וחסידות. רבי אלימלך מליזנסק ורבי לוי יצחק מברדיטשוב.

"שולחן ערוך"; חתימתו נמצאת בין רבני ועד ד' ארצות; השוה: היילפרין "פנקס ועד ד"א" עמ' 404; רבי אפרים זלמן מרגליות "מעלות היוחסין" (לבוב תר"ס) עמ' ס"ד: רבי יחזקאל נפטר בשנת תק"י. המגיד למד, איפוא, אצלו בימי ילדותו (השוה: הרב יוסף לוינשטין "דור דור ודורשיו", ורשה תרע"ד, עמ' 70).
¹⁹ שאלות ותשובות "מטעמי יצחק" לר' יצחק הלוי הורוויץ (פיטרקוב תרס"ז) בהקדמה; הרב לוינשטין, שם, עמ' 71; יחזקאל דוקקס "אוה למושב" עמ' 59.
²⁰ הרב לוינשטין שם, עמ' 71; הספר "מנחת אהרן" על מסכת סנהדרין נדפס בנובידבור תקנ"ב.

בשנת תקכ"א מת עליו אביו ר' שבת, ור' ישראל העתיק מושבו לעיר פשיסחה (Przysucha) מחוז רדום.¹ עירה זו, שנתפרסמה בעולם בצדיקיה המפורסמים, היתה מרכז לחסידות עוד בימים ההם. ישב בה אדם מופלא ה"מגיד מישרים" רבי אברהם מפשיסחה.² ממנו למד ר' ישראל הרבה ונתקשר אליו בקשרי ידידות. מתארי מכתב אחד של המגיד מקוֹוֹניץ ותכנו החשוב, נראית ההערצה הגדולה שרחש לו.³ המגיד רבי אברהם היה לא רק "מופלג ומופלא" בתורה "רב תנא... פלג מלא מים התלמוד", כי אם גם גדול בקבלה וממנו למד המגיד להיות אחר שנים אחדות "מגיד מישרים" ומוכיח, מקצוע שרוב גדולי החסידות בימים ההם עסקו בו. בפשיסחה נתפרסם רבי ישראל ונתחבב על למדני העיר ועשיריה. באותו זמן נמצא שם עשיר גדול "הקצין ר' ישכר ביר", שהחזיק בביתו תלמידי חכמים ותמך בהם. עד היכן הגיעה אהבתו לתורה מוכיחה העובדה, שהוא נסע מפשיסחה להמבורג, לישיבת הגאון רבי צבי הירש באשקא, בעל "תפארת צבי" והביא לו משם חתן עלוי לבתו.⁴ מוקיר תורה זה כלכל את המגיד מקוֹוֹניץ שנים אחדות ונתן לו את האפשרות ללמוד במנוחה ולשמש את גדולי הדור.⁵ כשכלתה תמיכת הקצין מפשיסחה נעשה רבי ישראל למלמד, כי כשרונות הוראה נתגלו בו עוד בימי נעוריו. רבי ישראל הכיר לדעת

¹ "שפתי קודש" עמ' 6.

² כך הוא חותם בתעודה אחת של ה"חברה קדישא" בפשיסחה משנת תקנ"ג (ק. רקץ "שיח שרפי קודש" ח"א, לודז' תרפח, עמ' 58). הוא נפטר בשנת תקס"ו (הרב לוינשטין "דור דור ודורשיו" עמ' 18).

³ המכתב נדפס בסוף ספר "עבודת ישראל" על התורה.

⁴ הרב לוינשטין ב"עשר אורות" עמ' 71; יחזקאל דוקס "אוה למושב" עמ' 77; הרב א. מ. רבינוביץ "כתר היהודי" (ירושלים תרפ"ט) עמ' ה; א. ח. מיכלסון "אהל נפתלי" (לבוב תרע"א) עמ' 119.

⁵ הרב לוינשטין שם, עמ' 72, 71.

מאין אתה אברך? — מקוֹז'ניץ, מחוז ורשה — השיב רבי ישראל. — עם בואך הנה — אמר המגיד ממזריטש — יתחילו להתפלל „כתר יתנו לך" גם בורשה...²³ לפי ספור אחר הוסיף רבי דוב ביר: ברוך השם שהזמין לי עכשיו אברך להגיה את סידור האר"י שבכתב־יד! מיד ישב רבי ישראל מקוֹז'ניץ שנים עשר שבועות והגיה את סידור האר"י.²⁴ במשך הזמן הזה, מסר לו רבי דוב ביר את כל מעינות חכמתו שלימד לתלמידיו.²⁵ בספרי המגיד מקוֹז'ניץ נמצאים אוצרות מתורת רבי דוב ביר.²⁶ ספרו החסידים „על המגיד מקוֹז'ניץ וצ"ל שטרם שנסע להרב המגיד ממזריטש, למד מקודם שמונה מאות ספרי קבלה, ואחר כל זאת כשבא למגיד הקדוש, ראה שלא התחיל עדיין ללמוד מאומה".²⁷ אמנם מעיד על עצמו המגיד מקוֹז'ניץ ש„בתחלת עבודתי, כאשר נכנסתי אל הצדיקים ללמוד ממעשיהם והרגלתי את עצמי לעבוד את ה' יתברך, הרגשתי

²³ „שפתי קודש" עמ' 9; המתנגדים אינם אומרים בתפלת מוסף של שבת קדושת „כתר".

²⁴ הרב גרוס בסוף הספר „עבודת ישראל" (הוצאת מוקצ'בו). אגדה אחרת מוסרת, שהוא מצא שם את ר' זוסיא מאניפאלי ששאלו: מאין אתה? — מקוֹז'ניץ. — א"כ, חכה כאן — אמר לו ר' זוסיא — ותגיה את הסדור של רבי שבתי רשקובר והוא נשאר שם י"ח שבועות בבית המגיד ממזריטש (מפי הרב אברהם א. שפירא מירושלים).

²⁵ שם.

²⁶ ראה: „עבודת ישראל" „שמענו מאדמו"ר הצדיק מו"ה דוב בער זצלה"ה" (פ' נח ד"ה איתא); „אדמו"ר האלקי מו"ה ד"ב (פ' לך ד"ה ויתן) ועיין פ' ויקרא לז' של־פסח ועוד; „נזר ישראל" על הזוהר (יוזיפוף תר"ל) פ' וירא; ביחוד מרבה להביא דבריו ב„אור ישראל" לתקוני זוהר (ירושלים תרמ"ג) ובשאר ספריו.

²⁷ רבי יהושע מאוסטרובא „תולדות אדם" (יוזיפוף תרל"ד).

רמזי חנוכה

בעצמי שינוי לטובה, מיום אל יום בעסק התורה לשמה ובכוונות התפילה ושאר מעשים²⁸. במזריטש מצא את מקומו, והעריץ מאוד את רבו ממזריטש, „מורנו הצדיק — כותב המגיד — אמר דברי תורתו עפ"י רוח קדשו שהופיע עליו"²⁹. שם התחבר לתלמידי הבעש"ט ורבי דוב ביר החשובים. מהם ספג לתוכו את תורת החסידות מהמקור הראשון וספריו הרבים בקבלה, תלמוד וחסידות הם מקור חשוב להכרת החסידות בתקופתה הראשונה, מכיון שרבי ישראל הצטין, מלבד בכוח ההטפה וההוכחה על פה גם בכשרון הכתיבה. סגנונו העברי מעולה וידע לשמור ולמסור מה ששמע מרבותיו. את הבעש"ט הוא מזכיר הרבה פעמים בספריו³⁰. „אישיות כמו הבעש"ט — אמר — מופיעה פעם באלף שנה"³¹. הריב"ש היה מושל — לפי דבריו — על השרים של מעלה³². פעם ראה את הבעש"ט בחלום הציע לפניו שאלה וקבל תשובה עליה³³. המגיד מוסר דברי תורה בשם חבריו ממזריטש. הוא מזכיר את „הצדיק מורנו הרב אברהם בן מורנו מו"ה דוב בער זצ"ל"³⁴, הוא רבי אברהם המלאך, מחבר הספר „חסד לאברהם"; את „הצדיק הגאון רבי אברהם קאליסקר ז"ל"³⁵; „הרב הקדוש מוה"ר אהרן

²⁸ „עבודת ישראל" פ' שמיני ד"ה בפסוק.

²⁹ שם ליוהכ"פ ד"ה בגמרא.

³⁰ הוא מביא גם את „הרב הקדוש מו"ה גרשון (מקיטוב, חותנו

של הבעש"ט) „שאמר למורנו הריב"ש בזה הלשון: כל זמן שאתה תוכל עוד בתפלה לומר „ברוך אתה" עפ"י רצונך, תדע כי עדיין לא הגעת לכוונת התפלה, כי כל כך צריך האדם להיות בהתפשטות עד שאפס מאתו כח ושכל לדבר התפלה" (שם פ' מצורע ד"ה וצוה).

³¹ השוה: ודניק „בעל שם טוב" ח"א (לודז תרצ"ח) עמ' 11.

³² „עבודת ישראל" פ' יתרו ד"ה בחודש.

³³ שם פ' שמיני ד"ה בפסוק.

³⁴ שם פ' מקץ ד"ה והם. ³⁵ שם פ' ויחי ד"ה בן.

זצ"ל" (מקארלין)³⁶; "הרב הגדול מו"ה ישראל פאליצקער"³⁷; "הרב הקדוש מו"ה פנחס מקארעץ זצ"ל"³⁸ ועוד.

אולם ימי שבתו במזריטש לא ארכו. הוא הוכרח לחזור, כדי לפרנס את בני ביתו ובחר לו לרבי את תלמידו המובהק של רבי דוב ביר, את רבי אלימלך מליזנסק (תע"ז—תקמ"ז). שלא כרבי דוב ביר, התנהג רבי אלימלך בסגופים וצומות, נוסף לקדושה וענוה יתרה³⁹. המגיד מקוז'ניץ דבק ברבו זה ומזכירו בהערצה גדולה ואת "ספרו הקדוש של מורנו ורבנו, נועם אלימלך"⁴⁰. אמנם ידיעותי בקבלה — אמר פעם — עולות על אלה של ר' אלימלך, אבל לעבוד את ה' במסירת נפש כמוהו "ביראה ובאהבה עד כלות הנפש" אין ביכלתי⁴¹. בליזנסק הכיר לדעת את חברו, "הצדיק איש אלהים מו"ה יעקב יצחק"⁴² הוא "החוזר מלובלין", ידיד נפשו ואהובו; את אחי ר' אלימלך "הצדיק ר' משולם זוסיא מאניפאלי"⁴³; את "החסיד ר' משה מפשעווארסק"⁴⁴ ועוד.

במזריטש ובריטשוול התיידד עם רבי לוי יצחק מברדיי

³⁶ שם לט"ו באב ד"ה ואיתא ובליקוטים, תהלים, ד"ה ארוממך.

³⁷ שם לר"ה ד"ה באין. ³⁸ לאבות פ"ד מ"ג.

³⁹ כעדות ר' משה מקוז'ניץ: "כשהייתי אצלו... עשה לו כמה וכמה סיגופים... אשר מי יוכל להגיד ולספר... את גודל הסיגופים" ("באר משה" יוזיפוף תרמ"ג פ' מסעי); הוא היה אומר: "שהוא גרוע יותר מכל אדם" ("אבות ישראל") (לבוב תרכ"ו) פ"ד מ"ט.

⁴⁰ "עבודת ישראל" פ' וישלח ד"ה א"י; אבות פ"ב מ"ב ופ"ד מ"ט; לסוכות ד"ה ביום.

⁴¹ א"ז רבי צבי מאיר הכהן רבינוביץ בהקדמה ל"סוד מעשה המרכבה" של ר' יוסף גיקטליא (כתב-יד) בשם אביו רבי שלמה הכהן מראדומסק בעל "תפארת שלמה" (א"א הרב יצחק מרדכי רבינוביץ "אהל שלמה", פיטרקוב תרפ"ה, עמ' ס').

⁴² "עבודת ישראל" פ' מסעי ד"ה אלה ולאבות פ"א מ"ה.

⁴³ שם כי תשא ד"ה ויתן ופ' שלח. ⁴⁴ "גזר ישראל" פ' בהר.

טשוב (ת"ק-תק"ע) שגר תחלה בזליחוב (Zelechów) מחוז שדליץ שבפולין הפנימית. המגיד מקוֹז'ניץ מזכירו פעם בשם "מורי הרב ר' לוי יצחק"⁴⁵. אולם בהרבה מקומות מתארו בשם "הגאון החסיד"⁴⁶ "הצדיק הגאון"⁴⁷ "קדוש ה' מורנו ר' לוי יצחק"⁴⁸. קוים משותפים לשני גדולים אלה. שניהם הצטינו בתפלתם האשית בהתפשטות הגשמיות, בגדולתם בתורה וקבלה ובאהבה לישראל. המגיד מקוֹז'ניץ היה מרסן את התלהבותו והיה רגיל להתפלל תפלה בזמנה⁴⁹ וכשביקר ר' לוי יצחק בקוֹז'ניץ, בקשהו המגיד, שיתפלל בזמן וימעט בהכנות לתפלה, אבל ר' לוי יצחק לא יכל לותר על מנהגו⁵⁰. קשרי ידידות נאמנים נתקיימו בין שני צדיקים אלה ובימי רדיפות המתנגדים על ר' לוי יצחק היה מוצא מחסה בבית המגיד מקוֹז'ניץ. פעם הוכרח ר' לוי יצחק לברוח מחמת המתנגדים ומוכתר בטלית ותפלין וארבעת המינים בידיו, הופיע ביום הושענא-ארבא בקוֹז'ניץ בבית המגיד, שעודד אותו וחזק את רוחו להבליג על הרדיפות⁵¹.

⁴⁵ "אור ישראל" לתקוני זוהר דף צ"ד ע"ב.

⁴⁶ "עבודת ישראל" ויצא ד"ה ויצר. ⁴⁷ שם לשבועות ד"ה ויוצא.

⁴⁸ שם פ' ראה ד"ה שם; החסידים מבארים, כי משום זה לא

קרא המגיד לר' לוי יצחק "מורי", משום שהיה מנשמת רבי עקיבא

ותלמידיו ר' עקיבא לא האריכו ימים ("לקוטים חדשים" עמ' 105);

השוה: ש. גוטמן "תפארת בית לוי" (יאסי תר"ע) עמ' 25.

⁴⁹ אליעזר צבי צויפל "שלום של ישראל" (וילנא תרל"ג)

עמ' 34 ח"ג.

⁵⁰ הרב מ. י. גוטמן "רבי לוי יצחק מברדיטשוב" (בילגורי

תר"ץ) עמ' ז' ס"ז; "עשר אורות" עמ' 46.

⁵¹ הרב גוטמן שם, עמ' ו'; ר' יצחק איזיק ספרין "מגלת סתרים"

(ירושלים תש"ד) הוצ' נ. בן-מנחם עמ' מ"ח.

הימים הראשונים בקוזניץ

„מגיד מישרים“ בקוזניץ. דרכי התוכחה
וההטפה. חזותו החיצונית, אפיו ותפלתו.
המונים צובאים על פתח המגיד. הקמעות.
רדיפות המתנגדים. עליתו לגדולה.

אחרי רוותו ממעינות החסידות במזריטש וליזנסק, חזר
לפולין הפנימית ונעשה „מגיד מישרים“ בקוז'ניץ (Kozienice)
מחוז צוויזמיר. זאת היתה עירה קטנה, שמספר היהודים בה
עלה לאלף ושלש מאות נפש וראשית הישוב היהודי בעיר
היתה בשנת תכ"א (1661) בערך. בשנת תקל"ח (1878) היתה
דלקה גדולה בעיר, שבה נשרפו הרבה בתים ובית־הכנסת
בתוכם. הקהלה לא נחשבה גם לפני השריפה בין קהלות פולין
הותיקות והעשירות¹. מובן, שמשכורת המגיד היתה קטנה
ולא הספיקה כדי מחיתו, הוא קבל עליו מגידות גם בקהלות
מגנישוב וגריצא הסמוכות, והיה סובב והולך בסביבה לדרוש
בבתי־הכנסת ולהוכיח לעם דרכי תשובה ותורה. שלא כדרך
המוכיחים בזמנו, שהיו מאימים ביסורי גיהנום וענשי עולם
הבא, דרש המגיד מקוזניץ בדברי נועם ואהבה. מתנגד הוא
ל„דרך המוכיחים הקדמונים“, שלפני תקופת החסידות ודורש
„שלא יוכיחם (המגיד) בדברים מרים קשים כגידים, רק יוכיחם
בדברי ריצוי ודברי נעימות ועריבות, ויראה בדבורו ובכוחו
להמשיך להם לבושים נכבדים מאור העליון לנשמותיהם,

„Encyclopaedia Judaica“ כרך X עמ' 360. קוז'ניץ נמצאת
כ־40 ק"מ צפונית מזרחית לראדום.

שיוכל כל אחד לקבל כפי כוח נשמתו². מטעם זה היה מרבה לתבל את דבריו במשלים נאים לקוחים מהחיים והמציאות. כפי השגת השומעים³. לבני תורה היה דורש בדברי תורה ודרוש עמוקים⁴ ודבריו עשו רושם גדול על השומעים. הוא נתפרסם עד מהרה לדרשן מצוין. המונים המונים נהרו לשמוע את דברי החכמה והיראה יוצאים מפיו ולבם נשבר בקרבם. בהרהורי תשובה ומעשים טובים⁵. ידע המגיד כי „בשוה שהחכם יושב ודורש ומוכיח לעם, בודאי מהרהרים בתשובה ודמם נשפך כמים“⁶. השפעתו גדלה מיום ליום ומקרוב ומרחוק באו לשמור דברי תורתו⁷. על ההמונים השפיעה גם התנהגותו בפרישות וקדושה, וחזותו החיצונית. צנום הגו היה וחלש מאד. קטן קומה וידוע חולי, אולם מרץ נעורים תסס

² „עבודת ישראל“ לפרקי אבות פ"ד מי"ב. תואר „מגידות משולשת“ (קוניניץ, מגנישוב וגריצא) נשאר עד הזמן האחרון לצאצאי המגיד. על דרכם של המוכיחים הקדמונים לאיים בענשי גיהנם, השוה: ב. צ. דינבורג „ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליות והמשיחיים“ ב„ציון“ שנה ט' (ירושלים תש"ד) עמ' 91, 43; החסידות שינתה את הכיוון של איום בהוכחה. הבעש"ט ור' יעקב יוסף מפולנאה דרשו מ„המוכיחים שיוכיחו מצד אהבה, כמו האב האוהב את בנו... ולא ידבר דברי קטרוגין על ישראל לעורר דינים חס ושלום, לעורר מדנים בין ישראל לאביהם שבשמים“ („תולדות יעקב יוסף“ לבוב תרי"ח, פרשת קדושים); השוה: ש. דובנוב „תולדות החסידות“ חלק א' עמ' 31.

³ ראה: „עבודת ישראל“ פ' כי תשא ד"ה עוד במד"ר.

⁴ כפי שיראה הקורא בג' דרושים, שנדפסו בסוף ספר „סדר צוואת הצדיק ר' אהרן משה מגזע צבי“.

⁵ מפי חסידים זקנים. „עבודת ישראל“ פ' פרה ד"ה ישחט.

⁷ ראה: הרב יוסף לווינשטין ב„ברכת אברהם“ לרבי אברהם

אביש מפפד"מ (פיטרקוב תר"צ) עמ' 159.

בנשמתו. יומם ולילה היה לומד ומרביץ תורה לזקן ונער, כתב חידושי תורה ועניני חסידות ועמד בקשרים עם גדולי הדור, ביחוד עשתה רושם תפלתו האשית, שנאמרה בהתלהבות וקול רם, תפלת חסידים ראשונים. הוא היה אומר שאין לו הנאה משום דבר בעולם כמו מתפלה טובה⁸. דבקוּתו בשעת התפלה עלתה למרום שיאה. הוא הגיע להתפשטות הגשמיות, כולו דבק ומתמזג בעולמות העליונים הרוחניים ועולה באש התלהבותו בסולם המעלות ב"יחודים" עד התכללותו והתאחדותו במקור החיים, באור אין סוף... "כשאנו אומרים "קרבנות" — מתאר המגיד את תפלת הצדיקים — אז אנו מעלים כל חלקי עולם העשיה ומיחדים אותם, ומתחילין לילך ליצירה, ואז אנו מתחברים עם עשר כתות המלאכים הקדושים ומתחילים לזמר בשירות ותשבחות הנקראות פסוקי דזמרה והולכים ממדרגה למדרגה, עד שאנו נכנסים בהיכלות הבריאה ושם אנו הולכין מהיכל להיכל ומיחדין היכלין בהיכלין, נפשין בנפשין, רוחין ברוחין, נשמתין בנשמתין, עד שאנו באים להיכל קדשי הקדשים ומשם אנו באים למלכות דאצילות קדושה"⁹.

עד מהרה התחילו לנהור אלפים ורבבות לקוֹז'ניץ לקבל ברכה מפיו. כי "הצדיק הוא שותף לקב"ה במעשה בראשית, לכן יכול ליסוד ארץ ולנטוע שמים ולהמשיך השפעות טובות"¹⁰. בפרט כשאין הוא מתכוון לטובת עצמו, כי "הצדיקים דרכם להתפלל עבור כללות ישראל, ולמסור נפשם ומאודם ולהצטער כשהם רואים נפשם בטובה וכלל ישראל בצער"¹¹. תמיד צבאו על פתחי ביתו המונים עניים, מדוכאים, בעלי מום

⁸ "הרב ישעי' שפירא, "המגיד מקוֹז'ניץ ז"ל" ב"הצופה" מט"ז

תשרי תש"א.

⁹ "עבודת ישראל" פ' נצבים ד"ה אתם.

¹⁰ שם בליקוטים ד"ה ואשים. ¹¹ שם ד"ה ר' חנינא.

וברגע צאתו מפתח ביתו כרעו ברך לפניו ובקשו את ברכתו¹² והוא הוכרח לעזור להם בצדקה, תמיכה והשתדלות. לחולים ובעלי מום נתן קמעות. גם גויים פולנים באו אליו להתרפא אצלו ואת הקמעות שקבלו, שמרו מכל משמר¹³. נתינת הקמעות עוררה עליו את חמת המתנגדים בקוֹז'ניץ ובראשם רב העיר, רבי שלמה, נכדו של רבי אביש אב"ד בפרנקפורט דמיין. אחרי המחלוקת שבין ר' יונתן איבשיץ ורבי יעקב אמדן, חשדו בכל נותן קמעות בשבתאות. התחילו, איפוא, להציק לו. רדפוהו בעיר עצמה וגם כתבו מכתבים לרבני הסביבה על ה"בעל-שם" החדש שקם בפולין. הציק לו ביחוד שונא החסידות הידוע דוד ממאקוב. את כל חצי חמתו כלה במגיד מקוֹז'ניץ, שהשתדל בוורשה אצל המדפיסים, שלא ידפיסו את ספרו "זמיר עריצים"¹⁴. למרות השתדלות המגיד נדפס הספר והופץ ע"י המתנגדים בכל קהלות פולין. "שמעתי נאקת בני-ישראל — מתאונן דוד ממאקוב — אשר המה מלינים עלי, מה שהרביתי לספר אחר מטתו של תלמיד חכם, הלא הוא הרב המגיד מקאזניץ, היושב בפאת מטה ובדמשק ערש מנוחתו, באשר שהוא תלמיד חכם, ותורתו אומנותו ומשים לילות כימים, ורז"ל אמרו: אם ראית ת"ח שעבר עבירה וכו' אל תהרהר אחריו... זאת אשיב אל לבם תשובה נצחת, ותכל תלונותם מעלי ולא יהיה עוד נודד כנף ופוצה פה ומצפצף, ולא אשא פני איש ואל שום אדם לא אכנה, במקום שיש נדנוד חילול השם אין חולקין כבוד לרב. וקודם כל אשאל מהם מענה: איך יוכל להיות שתורתו אומנותו, ותדד מהם שנתו, הלא

¹² כפי ששמעתי מהחסיד הישיש ר' בנימין ויגנסברג, בנו של ר' ישראל מפשדבורה, מגדולי חסידי המגיד מקוֹז'ניץ והחוזה מלובלין.

¹³ מפי הרב אברהם אלימלך שפירא מירושלים.

¹⁴ השוה: ח. ליברמן "לתולדות הדפוס בורשה" ב"ספר היוכל לפרופ' אלכסנדר מרכס" עמ' 20.

צריך ליתן ריוח בין הדבקים ובין הפרקים, לרפאות החולים ולברך הנשים ולקחת פדיון נפש, ולמסור רפואות תעלה עפ"י קבלה ולפקוד עקרות ולהמית רשע ברוח שפתיו וליתן תשובות באנשי און ועליות נשמה וכו', ואחרי כל הטרדות האלו, בדאי אין לו פנאי ללמוד שעה אחת בחודש, או בכל השנה, אם לא בעת אשר הוא לא יום ולא לילה¹⁵. ברוח זה נכתבו כל דברי המתנגדים. כאב להם ביחוד, שהמגיד נחשב לאחד מגאוני הדור וידוע למתמיד בתורה והשתדלו באופן מיוחד להחליש את השפעתו הגדולה להפצת החסידות. ההסתה נגדו עשתה פרי ובשבת אחת נאספו עליו המתנגדים והציקו לו כל כך, שהיה מוכרח להתחבא בטחנה אחת שבעיר ולמוצאי שבת ברח מקו'ניץ לזליחוב, לידידו רבי לוי יצחק מברדיטשוב. האחרון קנא לכבוד המגיד ורצה להחרים את רבי שלמה, רבה של קו'ניץ. אבל, לפי אגדת החסידים, בא אליו רבי אביש מפרנקפורט דמיין בחלום הלילה והזהירו שלא להעניש את נכדו. בהשפעת רבי לוי יצחק, חזרו בהם מתנגדי קו'ניץ והרב בראשם, קבלו עליהם מחדש את ר' ישראל ל"מגיד מישרים" והחזירוהו לכבודו הראשון¹⁶. המגיד המשיך ללכת בדרכו החדשה, דרך החסידות הבעש"טית-הליזנסקאית ביתר שאת ולאט לאט הפכו מתנגדיו לאוהבים. אחרי מות רבו רבי דוב ביר ממיזריטש (תקל"ב) ואחרי שנתקבל רבי לוי יצחק לרב בברדיטשוב (תקל"ה), נשאר המגיד מקו'ניץ הראשון במעלה בין מפיצי החסידות בפולין¹⁷. שמו הלך ונתפרסם בכל קהלות ישראל כמנהיג החסידים, עושה פלא, גאון בהלכה,

¹⁵ "זמיר עריצים" (חמ"ד תקנ"ח) עמ' ח' ועוד.

¹⁶ "הרב לוינשטין ב"עשר אורות" עמ' 72; "ברכת אברהם" עמ' 129, 127; ש. ז. ברייטשטין "שיחת חיים" (פיטרקוב חש"ד) עמ' 17.

¹⁷ "השוה: ח. ליברמן, "לתולדות ר' לוי יצחק מברדיטשוב" בספר היובל לפרופ' אלכסנדר מרכס (ניר-יורק תש"ג) עמ' 15.

מעמיק בקבלה ובתורת ישראל ועסקן לטובת כלל ישראל, הודות לקשריו המרובים עם אצילי פולין והשפעתו הגדולה על יהדות פולניה.

ד.

המגיד כגדול בתורה

דרך לימוד התורה בתורת המגיד. התמדתו וידיעותיו. דרך לימודו. הגיון והתעמקות. יחסו לחכמים ומפרשים. ספריו בהלכה. תשובת העגונה. מכתבי הגאונים והפולמוס עם ר' עזריאל מלובלין.

גדולה תורה ולמודה בתורת המגיד מקו'ניץ. בתורה נברא העולם. היא כלי שעשועו של הקב"ה. "שורש התורה... בעולמות הגבוהים והנעלמים, שהקב"ה השתעשע בעצמותו לברוא את העולם"¹. משום זה "מהתורה והתפלה נעשים היכלות ושמים חדשים, ונעשה שמחה לפניו כיום שנבראו בו שמים וארץ"². האדם נעשה על ידי לימוד התורה שותף במעשה בראשית ומתרומם למדרגה רוחנית שאין למעלה הימנה. "מי שלומד תורה לשמה... נעשה מרכבה לשם ה' ושורה עליו כל הקדושה וכל המלאכים מקשיבים לקולו"³. אין שיעור וגבול לצמאון לדבר ה'. מיום ליום מתגברת באדם התשוקה לתורה. "בכל יום משתנה התורה וטעמיה ובכל יום משתנה מתיקות התורה"⁴ ו"כמו שהצמא אינו מבחין בין מים עכורים לצלולים, מגודל צמאו, כן ישתוקק האדם לשמוע דברי חכמים ואף שיחת חולין שלהם שנדמית כעפר"⁵. בדברי אהבה ושירת דודים מבאר המגיד גם את המחלוקות שבתורה. "לפעמים נחלקו החכמים בדבר, עד שאפילו ח"ו באו לידי מחלוקת... מכל מקום

¹ "עבודת ישראל" פ' במדבר ד"ה וידבר. ² שם אבות פ"ד מ"ו.

³ שם ליקוטים ד"ה כי. ⁴ שם אבות פ"ג מ"ו. ⁵ שם פ"א מ"ד.

בודאי הכל לשם שמים, למשל: בתכשיטי כלה וקישוריה והנשים המקשרות קישורים חולקות זו על זו, אם לקשור קשר (תכשיט) זה מלפניה או לקשור הקשר מלאחריה, ועם כולם הכלה מתפארת ויודעת כי בעבודה ועבור כבודה כל המחלוקת; וכן כל דברי תורה ופסקיה, הכל כמו קשרי כלה ותכשיטיה, וזה שאמר הכתוב (ישעי' מ"ט י"ח): „כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה". והמחלוקת היא רק למטה, לפי שאין להשיג עומק התורה ודעת הקב"ה⁶.

ואמנם הרבה המגיד מקוויניץ להעמיק בתורה. „עיני ראו — מעיד תלמידו רבי דוב ביר מרדושיץ — גודל צדקתו ועבודתו של כבוד אדוננו מורנו ורבנו הרב המגיד הקדוש מקאזניץ... אשר לא ימוש מלהגות בתורת ה' יומם ולילה, הן בנגלה והן בפנימיות התורה ומי יוכל להאריך בשבתו... וגודל חריפותו ובקיאותו נודעו בקצוי ארץ"⁷. לפי עדות אחרת: „דרכו היה תמיד לירד בעומק הלכה לאמתתו של תורה בעיון התלמידים, בכל יום תורה יבקשו מפיהו, ומה שהעלה במצודתו בלימוד השיעור תיכף חקק בכתב ידו הקדוש"⁸. בספריו הוא מביא לפעמים קרובות, מה ש„הקשו התלמידים" בשעת השיעור⁹ וחידושי תורה של בני ביתו: חתנו „אבי עזרי אב"ד דגרעניץ"¹⁰ ודברי בנו ממלא מקומו „בני משה" (ר' משה אליקים בריעה)¹¹. בית המגיד המה תמיד מרבנים גדולים בתורה ותלמידים, שבאו לשמוע ממנו דברי הלכה וחידושי תורה. גדולי הדור ההוא העידו על גדולתו בתורה ודרכו המיוחדת בלימוד התלמוד, הרחוקה מפלפול והמבוססת על עומק ההגיון וחדירה לנבכי התלמודים. רבי פנחס הורוויץ,

⁶ שם פ' עקב ד"ה ארץ. ⁷ בהסכמה לס' „עבודת ישראל" עה"ת.

⁸ בהקדמה לס' „בית ישראל" עמס' פסחים (וורשה תר"מ).

⁹ בספרו „בית ישראל" (ווארשא תרל"ו) בחידושים למס'

כתובות דף פ"ה ע"ב ולא הע"ז דף מ"ט ע"ב.

¹⁰ שם בחי' לסוכה דף ל"ו ע"ב. ¹¹ שם ברכות דף מ"ג ע"ב.

רבה של פרנקפורט דמיין כותב עליו: „הגאון החסיד מגיד
מישרים דק"ק קאזניץ" „דברי קדשו האירו אל מול עבר פני
וערבו לגפשי דברי דודים, חכו ממתקים וכלו מחמדים"¹²;
רבי ישעיה מושקט, רבה של פראגא-ווארשא: „כבוד קדושת
המקובל האלקי הגאון המפורסם"¹³; רבי יצחק כץ, רבה של
פינטשוב, בעל „כתר כהונה": „הרב הגאון החסיד המפורסם"¹⁴;
רבי אפרים זלמן מרגלית מברודי: „קדוש ה' מכובד... ונפלאתי
למה זה תשאלו לשמי והדיבר אין בי"¹⁵; רבי יוסף שאול
נתנזון, רבה של לבוב: „הרב הגאון הקדוש המקובל"¹⁶.
הפליגו בגדולתו בתורה הגאונים רבי יהושע מקוטנא¹⁷, רבי
אברהם בורנשטיין מסוכטשוב ועוד¹⁸.

דרכו בלימוד התלמוד היה בעומק ההגיון. את הפלפולים
לא אהב. „חריפות של הבל" קרא להם¹⁹. לפעמים רחוקות
הוא מביא „ובדרך פלפול היינו יכולים לומר"²⁰, „בדרך חידוד

¹² שאלות ותשובות „גבעת פנחס" (יוזיפוף תרמ"ו) בסי' ל"א
ובסוף הס' וגם ב„עגונת ישראל" שנדפס בסו"ס „בית ישראל".

¹³ בהסכמה לס' „נזר ישראל" (יוזיפוף תר"ל) מהמגיד מקוזניץ.
ביאורים על ה„זוהר".

¹⁴ שו"ת „כתר כהונה" סי' ע"ט. „עגונת ישראל", שם.

¹⁵ בהסכמה לס' „נזר ישראל", שם.

¹⁶ השוה: א. ד. מקוזניץ „ספרן של צדיקים" (ורשה תרע"ד)

עמ' 152, ובהסכמתו לספר „שארית ישראל" (לובלין תרנ"ה) מהמגיד
מקוזניץ.

¹⁷ שמעתי מהרב שבתי בורנשטין מירושלים; בין מעריצי
המגיד נמנים הגאונים רבי יונה לנדו אב"ד קמפנא, ר' גדליה ליפשיץ
בעל „רגל ישרה" ועוד. השוה: ר"י לנדו „עין הבדלח" (פיטרקוב
תרס"א) עמ' 7; ר"א מרכוס „חסידות" עמ' 157.

¹⁸ „נר ישראל" דף ל"ט.

¹⁹ „בית ישראל" עמ"ס פסחים (ורשה תרל"ז) בחי' לחו"מ דף
ל"ג.

התלמידים נראה לומר²¹. אולם בדרך כלל חידושי מבוססים על המפרשים הראשונים, שהפשטות נר לרגלם. בבאור סוגיות מסובכות הוא נוהג „לבאר תחלה שיטת המפרשים הראשונים כל אחד לשיטתו, ואחר כך לעיין בדברי האחרונים”²². המפרשים הראשונים הם: בראש וראשונה רש"י, שהוא מתעמק בדבריו לפי גרסות שונות²³. משה מקורות שונים של דבריו²⁴ ומשה דעתו לשיטת הרמב"ם²⁵. הוא הדין ב„תוספות”, שהוא מתקן גרסאות בהן²⁶, מוצא בהן „טעות סופר”²⁷ או „שבדאי זה ה„כלומר” כתב איזה תלמיד ואין זה מלשון התוספות”²⁸, כי על ידי השוואה לתלמוד ירושלמי יצא ההפך²⁹. כמו כן הוא משה דעת התוספות לדברי הרמב"ם³⁰ ומבאר אותן באמצעות ציורים והמחשה³¹. חביב עליו, ביחוד, תלמוד ירושלמי ומרבה להשתמש בו. ע"י התעמקות בסדורו וסגנונו מבאר את דבריו. „היודע היטב בסידורו של הירושלמי בכל מקום יראה לעין שאין דבריו תמוהים”³². גם דרכו להשוות בבלי לירושלמי³³ ולהוציא מסקנות ובאורים מהשוואות אלו. משאר הראשונים מרבה להביא את הרי"ף³⁴, הרמב"ן³⁵, הרשב"א³⁶, הרא"ש³⁷, הר"ן³⁸, הרא"ה³⁹, הריטב"א⁴⁰ ועוד.

²¹ „בית ישראל” הגדול מהמגיד מקוונץ (ווארשא תרל"ו) בחי' לאהע"ז דף נ' ע"ב.

²² שם נדרים, דף י"א ע"ב.

²³ שם, עמס' פסחים, חידושים למו"ק דף ב' ע"ב.

²⁴ שם לברכות דף כ"ג ע"ב. ²⁵ שם ברכות דף מ"א.

²⁶ שם ברכות דף מ"ד סי' ד'. ²⁷ שם שבת דף ל"ז סי' כ"א.

²⁸ שם הגיגה דף ט"ז ע"א. ²⁹ שם. ³⁰ שם ברכות דף מ"א.

³¹ שם ביצה דף ל"ה. ³² שם כתובות דף נ"ח ע"ב.

³³ שם ביצה דף ל"ד. ³⁴ שם ביצה ל"ג ע"ב.

³⁵ „הרצאה לעמוד על עיקרון של דברים... יעין ברמב"ן”,

שם שבת מ"ו.

³⁶ שם כתובות דף ט' ועוד. ³⁷ שם ברכות דף מ"א.

ביחוד הוא נושא ונותן בדברי הרמב"ם להלכה. גדול כבוד הרמב"ם בעיניו וכל חידושי רויים דיוקי תורתו⁴¹. הוא מראה מקורות נעלמים להלכותיו⁴², מתרץ את סתירות הראב"ד עליו⁴³ ונותן טעמים לפסקיו⁴⁴. דרך מיוחדת לו לנתח ולבאר את דברי הרמב"ם, על יסוד גרסאות אחרות שבכתבי יד⁴⁵ ועל יסוד השואות וגלוי מקורות מהירושלמי⁴⁶. לפי זה הוא מבאר את הסתירות שבין פירוש המשניות לרמב"ם לספר „היד החזקה“⁴⁷ וגם את השגות הראב"ד הוא סותר בנוסחאות שונות בגמרא⁴⁸.

מן האחרונים הוא מביא את ה„שולחן ערוך“ ונושאי כליו: ה„טורי זהב“ (הט"ז) וה„שפתי כהן“ (הש"ך)⁴⁹, בעל „תוספות יום טוב“⁵⁰ ו„מגן אברהם“⁵¹. במיוחד מרבה להתעמק בדברי המהרש"א⁵², מהר"מ שיף⁵³ ועל כולם את גאוני דורו: בעל „פני יהושע“⁵⁴ (רבי יעקב יהושע פאלק), שעליו אמר המגיד, כי „רוח הקודש הופיעה בבית מדרשו“⁵⁵. בחידושי ניכרת השפעתו הגדולה. כמו כן הוא מביא את „הגאון המופלא מ"ו

³⁸ שם שבת דף י"ח ועוד. ³⁹ שם כתובות דף ט' ד"ה נמצא

⁴⁰ שם. ⁴¹ שם ברכות דף ג'. ⁴² שם ביצה דף ל"ד.

⁴³ שם ביצה דף ל"ט ע"ב. ⁴⁴ שם חגיגה דף י"ט ע"ב.

⁴⁵ השוה: שם חגיגה דף כ"ו; ביצה ל"ג ע"ב.

⁴⁶ שם ברכות דף מ"א.

⁴⁷ שם. ⁴⁸ שם נדרים דף כ"ו ע"ב; ברכות דף מ"ב סי' ל'.

⁴⁹ שם נדרים דף י"א ע"ב. ⁵⁰ שם.

⁵¹ שם שבת דף מ"ד ע"ב סי' ג'.

⁵² שם ברכות דף מ"ד סי' א' ועוד. ⁵³ שם למס' פסחים.

⁵⁴ שם ברכות דף כ"ג ועוד.

⁵⁵ י. ארטן „אמת ואמונה“ עמ' י"א. דרכו של בעל „פני

יהושע“ „ללמוד באמתות לפי דרך קדמונינו ורבותינו“, היו נר למגיד מקוֹז'ניץ. השוה: הרב ח. נ. דמביצר „כלילת יופי“ (קראקא תרמ"ח) עמ' קי"א.

יונתן" (איבשיץ)⁵⁶ ונושא ונותן בדבריו⁵⁷. בכבוד רב מביא את ספר "ההפלאה" של רבי פנחס הלוי הורוויץ, רבה של פרנקפורט דמיין ובחידושי מביע את שמחתו ש"בא לידי ספר "המקנה" להרב המאור הגדול אבד"ק פפד"מ והאריך שם בפלפולים רבים בחריפות ובקיאות"⁵⁸.

ספרי המגיד בחדושי תורה והלכה הם: א) "בית ישראל" הגדול על מסכות ברכות, עירובין, ראש השנה, שבת, סוכה, כתובות קידושין נדרים. ספר זה מכיל כמאה ועשרים דפים בפורמט גדול 2°⁵⁹; ב) "בית ישראל" בפורמט קטן 4°, על מסכות פסחים, ביצה, חגיגה, מועד קטן⁶⁰; ג) "מגיד מישרים" על מסכת שבת, שנדפס בזמן האחרון מכתב-יד⁶¹. מלבד זה נדפסו בספריו גם הגהות לחלקי "שולחן ערוך"⁶²; ספר מיוחד בשם "עגונת ישראל", המכיל ברור הלכה של היתר עגונה.

⁵⁶ בית ישראל" שבת דף פ"ו. ⁵⁷ שם, קידושין דף מ"ז.

⁵⁸ שם כתובות דף ה'; קידושין דף ג' ע"ב.

⁵⁹ נדפס בווארשא תרל"ו. הוגה ע"י תלמידו הגאון רבי יצחק מאיר אלטר מגור בהסכמת תלמידו ר' ישעי' מושקט אב"ד פראגא-ווארשא.

⁶⁰ נדפס בווארשא תרל"ז, בהסכמת ר"י מושקט ור' יוסף שאול נתנזון אב"ד בלבוב. הספר הוגה ע"י תלמידו ר' דוד חריף מפיטרכוב אב"ד באויאנד.

⁶¹ נדפס בבילגורי תרצ"ז; בסופו חידושי ה"יהודי" רבי יעקב יצחק מפשיסחה.

⁶² בסוף הספר "עבודת ישראל" לתורה. המגיד דרש שלמוד התלמוד יהיה בעיקר לשם הלכה ולא לשם לימוד סתם. "זכרנו את הדאגה שכל העולם, הגם שלומדים תורה, אין לומדים להיות יודעים איזה הלכה על בוריה לקיימה... וזה גלות התורה שאין לומדים אלא בדרך לימוד" ("אור ישראל" לתיקוני-זוהר (דפוס טשרנוביץ) דף מ"א ע"ב).

בצרוף תשובות מכל גדולי זמנו⁶³. הספר האחרון עורר תשומת לב מרובה בין גדולי הדור. בשאלה והתשובה יש מהד התקופה ומהמאלף לתכונת המגיד ודרכו בהלכה. מהראוי למסור תוכן הספר בקצור:

איש אחד בשם שרגא מעיר חמלניק, נשא אשה מסטאשוב ונעלם מביתו כשנה אחרי נשואיו. קרובי האשה חפשוהו בכל קהלות פולין ולא מצאוהו. האשה נשארה עגונה בחדדה. אולם אחרי שמונה שנים, בימי מלחמות נפוליאון בפרוסים והרוסים, התאכסנו היילים בבית הורי האשה מסטאשוב וספרו לה שבעלה שרגא פייביל מחמלניק התנצר והתגיס לצבא הרוסים. בשנת תקנ"ט נתקבל אשור בסטאשוב, שבעלה עבר לחיל הפרוסים. אחרי השתדלויות מרובות וחרשים, הצליחה האשה להביא את בעלה המומר לסטאשוב והוא הבטיח לתת לה גט פטורין, כדי שלא תשאר עגונה לכל ימי חייה, אולם עד לסדור הגט נעלם שנית. כעבור זמן מה נתקבלו ממנו מכתבים מקלן ורגנסבורג שבגרמניה, בצרוף כוח הרשאה לרבני סטאשוב לכתוב גט לאשתו. כעבור זמן מה נתקבל שוב מכתב ממפקד הגדוד בגרמניה, שהיהודי המומר פייביל נהרג בקרב. השאלה היתה מסובכת מאד מהצד ההלכתי. שתי בעיות שהן אחת גלומות בה. הבעיה הראשונה: חוקיות של כוח הרשאה מהבעל לגט פטורין, והשניה: אם עדות מפקד הגדוד הגרמני על מות הבעל, נאמנת להתיר את האשה מכבלי העגון. רבני סטאשוב פנו למגיד מקו'ניץ בשאלת היתר העגונה האומללה. המגיד ענה תשובה ארוכה והשתדל למצוא צדדי היתר לאשה, אולם שלח את תשובתו לגדולי דורו, שגם הם יצטרפו להיתר. תוכן תשובתו הוא בערך כך: לפי ההלכה שב"שולחן ערוך": "אפי' אם הבעל כתב בכתב ידו לסופר שיכתוב ולעדים

⁶³ נדפס בווארשא תר"מ. הספר נעתק והוגה ע"י תלמיד המגיד ומזכירו רבי גבריאל מקו'ניץ.

שיחתמו, לא יכתבו ולא יחתמו עד שישמעו מפיו⁶⁴. לפי זה לא היה כוח ההרשאה של המומר מספיק, כדי לתת לאשה גט פטורין. אולם המגיד הסתמך על הלכה אחרת: „יש מכשירין למי שנשתתק (ואינו יכול לדבר) לכתוב ולחתום עפ"י כתב־יד שיכתוב לסופר: כתבו! ולעדים: חתמו! והוא שתהא דעתו מיושבת עליו⁶⁵. ישנה עוד הלכה ברמב"ם: „מי שנשתתק והרי דעתו נכונה, ואמרו לו: נכתוב גט לאשתך? והרכין בראשו. בודקין אותו שלש פעמים... ואם דעתו מיושבת עליו כותבים גט לאשתו⁶⁶. המגיד החשיב את כוח ההרשאה של המומר, כהרכנה לגבי נשתתק, ולטובת האשה, להתירה מהעגון, סמך על כתב ידו ועשה דין המומר כדין נשתתק והתיר לתת גט־פטורין לאשה⁶⁷.

בנוגע לשאלה השניה: נאמנות מפקד הגדוד על מות המומר, הדין הוא: „אשה שהלך בעלה למדינת הים והעידו עליו שמת, אפי' העד עבד או שפחה או אשה או קרוב, מותרת, ואפילו עד מפי עד, ואפי' פסולי עדות מהתורה, אם חסידיהם לפי תומם כשרים⁶⁸ ואפילו „עכו"ם שהסיח לפי תומו משיאין על פיו⁶⁹. אולם במקרה שלפנינו, שעדות המפקד לא היתה „מסיח לפי תומו", ספק גדול אם אפשר לסמוך על עדותו. בפרט שהרמב"ם פוסק: „מצאו כתוב בשטר: מת איש פלוני או נהרג' תנשא אשתו... ונודע שזה כתב ישראל הרי זה תנשא אשתו⁷⁰. אולם המגיד הוכיח בחידושי הלכה לסמוך על עדות המפקד והתירה, כדי „שלא תשארה בנות ישראל עגונות" ו„לא אמרו חכמים בדבר להחמיר אלא להקל משום התרת עגונות⁷¹. כדי

⁶⁴ שו"ע „אבן העזר" סי' ק"כ ס"ק ה' ו'; השוה: רמב"ם הל' גירושין פ"ב הי"ו ב, כסף משנה" ו„הגהות מיימוניות".

⁶⁵ שם. ⁶⁶ רמב"ם הלכות גירושין פ"ב הי"ו.

⁶⁷ השוה: „עגונת ישראל" בראש הספר, תשובת המגיד.

⁶⁸ שו"ע אהע"ז סי' י"ז ס"ק ג'; רמב"ם שם פ"ב הט"ו.

⁶⁹ שם ורמב"ם שם פ"ג הי"א. ⁷⁰ רמב"ם שם הלכה כ"ח.

לצאת ידי כל הפקפוקים הצריכה לקבל גט פטורין, שמא גטו גט וגם חליצה שמא הגט פסול ואנו סומכים על עדות הנכרי. המגיד פנה תחלה בשאלתו לרבי פנחס הלוי הורוויץ, רבה של פרנקפורט דמיין "כי ידענו את האיש ואת שיחו, כי נהירין ליה שבילי דכולי שמעתא"⁷². רבי פנחס הצטרף להתיר אם יצטרפו עוד גדולי הדור. המגיד פנה, איפוא, לשאר גדולי זמנו וכולם הצטרפו להיתר. כל תשובותיהם הובאו בספר "עגונת ישראל". שאר המצטרפים היו: רבי אריה ליב אב"ד בוולטשיסק⁷³, רבי יוסף הוכגלרנטר אב"ד בזמושץ⁷⁴, רבי מאיר ב"ר צבי אב"ד בברודי⁷⁵, רבי אפרים זלמן מרגליות מברודי⁷⁶, רבי יצחק אברהם כץ אב"ד בפנינשוב⁷⁷, רבי שמשון אב"ד בבריסק דליטא⁷⁸ ורבי שמחה אב"ד בבוברקא⁷⁹.

⁷¹ שם הל' כ"ט. ⁷² "עגונת ישראל" שם.

⁷³ מתלמידי המגיד ממזריטש. בסוף ימיו נסע לארץ-ישראל. השוה: מ. בודק "סדר הדורות החדש" (לבוש 1897) עמ' 33; א. ל. פרומקין "תולדות חכמי ירושלים" (ירושלים תרפ"ח) חלק ג' עמ' 76. ⁷⁴ מחבר הספר "משנת חכמים" (לבוש תקנ"ב); השוה: הרב קמלהר "דור דעה" ח"ב (פיטרקוב תרצ"ה) עמ' קי"ד; הורביץ "כתבי הגאונים" (פיטרקוב תרפ"ח) עמ' 137, 138.

⁷⁵ הוא היה קודם רב בקריסטינופולי. מתלמידי רבי שמואל הורוויץ. מחבר הספר "יד מאיר" (ורשה תרל"ד) על הש"ס.

⁷⁶ השוה: קמלהר שם עמ' ק"ג; ש. וינר "דעת קדושים" עמ' 75; א. ז. מרגליות "מעלות היוחסין" (לבוש 1900).

⁷⁷ מחבר הספר "כתר כהונה" נכד הש"ך, רבי שבתי כהן. ⁷⁸ השוה: אלטר "מאיר עיני הגולה" עמ' 17; א. ל. פיינשטיין "עיר תהלה" (ורשה תרמ"ו) עמ' 33.

⁷⁹ תלמידו של ר' יוסף תאומים אב"ד בפרנקפורט דאדר בעל "פרי מגדים" השוה: רבי יוסף תאומים "נטריקון" ב"תולדות יוסף" שבסוף הספר.

כשנודע דבר ההיתר בעולם, קפץ עליו רגזו של רבי עזריאל הורוויץ, רבה של לובלין, שנקרא בשם „ראש ברזל“ על שם חריפותו הגדולה. הוא היה מתנגד חריף, בר פלוגתיה של ה„חווה“ מלובלין. איש אמת ועומד על דעתו בתוקף. רבי עזריאל הדפיס קונטרס בשם „דברי ריבות“⁸⁰, שבו הוא סותר את צדדי ההיתר של המגיד מקוויניץ ומביע את פקפקו אם באמת רבי פנחס הורוויץ מפרנקפורט הסכים להיתר. הוא חשד את המגיד בזיוף התשובה. המגיד ענה על זה בתשובה חריפה, שבה הוא סותר את כל טענות רבי עזריאל ומוכיח מחדש את נמוקי ההיתר. בנוגע לחשד, שתשובת רבי פנחס מזויפת, המגיד עונה בשאט נפש: „הרשות בידו לשאול את פי הגאון הנזכר... אם הוספתי אפילו אות אחת או החסרתי“. באמת התשובה הובאה גם בספר „גבעת פנחס“ של הרב מפרנקפורט דמיין⁸¹. המגיד גומר את פולמוסו: „ואין להאריך כי סמכתי על כל הקורא בדבריו ושופט עפ"י צדק ואמת יבין בהם, כי עקב רוח אחרת היתה עמו להכעיסני במעשה ידי ושאנא תעורר מדנים לדבר אשר לא כדת“ ו„הישרים בלבותם, אשר לא יעבטון אורחותם, יגדילו תורה ויאדירו, וככוכבי השמים יאירו, להאיר חשכת עגונה, יזכו יום שמחת ציון מיגונה, ועלו מושיעים ברנה“⁸².

ה.

המגיד כמקובל ובעל ידיעות

ידיעות המגיד בקבלה. קבלה חסידית. חב"ד וקוויניץ. מקורות. ידיעותיו במקצועות אחרים. חבת ספרים וחבת דעת. חקירות עיוניות בספריו. מלבד גדולת המגיד בחלק הנגלה של התורה, רבו ידיעותיו

⁸⁰ נדפס בס' „עגונת ישראל“; שמעתי שנדפס גם בקונטרס מיוחד. על הפולמוס הזה השווה: א"א הרב י. מ. רבינוביץ „אהל שלמה“ (פיטרקוב תרפ"ד) עמ' ס"א.

⁸¹ ס"י ל"א ובסוף הספר. ⁸² „עגונת ישראל“ דף ל"ו ע"ב.

במיסתוריו העברי. ספרים הרבה חבר בקבלה ונחשב לגדול המקובלים בזמנו¹. ביחוד נתקבלו ספריו „אור ישראל” על תקוני־זוהר ו„נזר ישראל” על הזוהר, המצטינים בחדירה עמוקה לנבכי תורת הסוד ובידיעות רחבות בכל ספרות הקבלה. גם לימוד הנגלה היה מבוסס על הנסתר. לפי דעת המגיד, הנגלה והנסתר הם אחד, ומי שגדול בנגלה עליו לכבד גם את תורת הסוד. „משום שהוא שבע מלחמה של תורה וידע ספר, אמר נבל בלבו, שאין צורך להחזיק לשאר מרי תורה, כי הוא גופו צורבא מרבנן”². לא זו הדרך. „כל הלכה צריכה להיות מובנת ומובחרת מתתא לעילא, (מלמטה למעלה) עד סוף כל המדרגות”³ ו„הגם שלפעמים ההלכה שפסק איזה פוסק, אינה מבוררת לנו כראוי עפ”י הדין, יש לנו להצדיק אותו, כי מסתמא טעמא

¹ ספרי המגיד בקבלה הם: „אור ישראל” על תקוני זוהר (טשרנוביץ תרכ”ב) וגם יחד עם המקור (ירושלים תרנ”ג); „נזר ישראל” על ה„זוהר” (יוזיפוף תר”ל; לבוב תרס”ד); „נר ישראל” פי’ ע”ס לקוטי רב האי גאון (והוא לר’ משה בן שמעון מבורגוש) ופירוש על ס’ „שער השמים” המיוחס לר’ יוסף גיקטליא. ובסופו ח”ן כללים בקבלה להג”ל ולקוטים להר’ פנחס מקאריץ ודף אחד חי’ הלכות להר”ר יעקב יצחק ה„יהודי מפשיסחה” חמו”ד (לבוב)⁴; (ווילנא חש”ד; פיטרקוב תרצ”ג); „רמזי ישראל” ביאור על ספר „התמונה” (ורשה תרנ”ט); גם שאר ספרי המגיד בחסידות מתובלים בדברי קבלה והם „עבודת ישראל” (יוזיפוף תר”ב; זי” טאמיר תרי”ח; ורשה תרל”ו; לבוב תרי”ח; מוקצ’בו תרפ”ט) „יקר מפז” (ברדיאב תרפ”ט; לבוב); „גאולת ישראל” על ספרי המה”רל (ווארשא תרכ”ב) „אבות” עם פירוש „אבות ישראל” מהמגיד ובנו ר’ משה אליקים בריעה (לבוב תרכ”ו); „גבורת ישראל” הגדה של פסח (לבוב תרפ”ח) ועוד בכמה הוצאות; הגהות לספר „רזיאל המלאך” (ווילנא תרל”ח; ירושלים תש”א).

² „אור ישראל” לתקוני זוהר (טשרנוביץ תרכ”ב) דף א’.

³ „עבודת ישראל” לשבועות ד”ה ברמב”ם.

אחרינא אית בגווייה (טעם אחר יש בתוכו) והוא הבין יותר ממנו שורש של ההלכה למעלה⁴. גם תלמוד בבלי שהוא, לכאורה, נגלה ופשוט, יש בו סודות ורזי דרוזין ו"לימות המשיחיתגלה הסוד שבתלמוד בבלי, שהכל מיוסד בגנוזי אורייתא"⁵. לימוד התלמוד אינו לימוד לשם ידיעה, לשם חדוד השכל, כי אם בעיקר לימוד של קדושה, של התלהבות ושל התרוממות מוסרית.

הקבלה בהארה החסידית נבדלה מקבלת האר"י ור' משה קורדובירו בזה, שהיא שמה לה למטרה את האדם, תקונו וגאולתו הפרטיים ועזבה את ענין "תיקון העולמות", כדברי ר' שלמה מלוצק: "הבעש"ט גילה מקור יקר תפארת חכמה זו, על כל קוץ וקוץ תלין של הליכות עולם העליון והתאחדותה בעולם התחתון, בכל תנועה והילוך ודיבור ועובדא"⁶. רבי שניאור זלמן מלאדי הגדיר את ההבדל שבין הקבלה והחסידות בזה, "שהקבלה עשתה מאלהות אדם והחסידות עשתה מהאדם אלהות"⁷. כזו היתה גם קבלת קו"נ'ניץ. קוים משותפים בין המגיד מקו"נ'ניץ לחברו רבי שניאור זלמן מלאדי לתורת הסוד. גם הרב מלאדי, מלבד גדולתו בנגלה, בחבורו הגדול "שלחן ערוך", יסד שיטה חדשה גם בנסתר

⁴ שם; תלמיד המגיד, רבי שמואל שמריה מאוסטרובצי מביא בשמו: "כל דברי הראשונים דיברו בהלכה וכווננו דבריהם גם לחזון קדושים" ("זכרון שמואל" ורשה תרס"ח פ' מצורע דף מ"ו ע"ב).

⁵ שם פרשת ויחי.

⁶ רד"ב ממזריטש "מגיד דבריו ליעקב" (קארעץ תקמ"א) בהקדמת ר' שלמה מלוצק.

⁷ הרב א. חן "בקשת השבת" ב"סיני" שנה ז' עמ' רל"ח השוה: G. Scholem "Major Trends in Jewish Mysticism"

(Jerusalem 1941). עמ' 333 ובכל הפרק

ושניהם אחודים ודבוקים ואין להפריד ביניהם. בתורת חב"ד: "הרצון העליון ירד ונתלבש בפשטי ההלכות המדברים בענין עולם העשיה, המחליף פרה בחמור וכיוצא באלו"⁸ וכ"ש אדם מבין או משיג איזו הלכה במשנה או בגמרא ופוסקים, הרי זה משיג ותופס ומקיף בשכלו רצונו וחכמתו של הקב"ה, דלית מחשבה תפיסא ביה"⁹. לימוד הנגלה הוא דבקות באלהים. כך היא גם דעת המגיד. "על ידי הלימוד ועסק התורה מבררים ניצוצות מתוך הטומאה"¹⁰ ו"מנענעים את כל העולמות"¹¹. החסידים מספרים: "כשהיה המגיד מלמד גמרא לתלמידים, כשהיה מזכיר שם תנא או אמורא אפי' רק שם פוסק, הזכירו באימה ורתת בזה הלשון: אביי הקדוש, רבא הקדוש רש"י הקדוש"¹². ההבדל שבין ספרי חב"ד לקו'ניץ בקבלה הוא בזה, שהרב מלאדי חבר ספרים שיטתיים בקבלה כ"ליקוטי אמרים" ו"שער היחוד והאמונה", המצטיינים במבנה וסגנון מיוחדים, בשיטה וסדר ממסד עד הטפחות ומאירים בהארה חסידית את כל תורת הקבלה, בשעה שהמגיד מקו'ניץ היה יותר מבאר ומפרש של ה"זוהר" וקבלת האר"י, מתעמק בפרטים ומבאר אותם בדרכו המיוחדת. באורי המגיד על ה"זוהר" וה"תקונים" מבוססים בעיקר

⁸ "לקוטי תורה" פ' פנחס. ⁹ "תניא" פרק ה'.

¹⁰ "עבודת ישראל" פ' פרה ד"ה עוד. ¹¹ שם לאבות פ"א מט"ו.

¹² "סדר הדורות החדש" עמ' 40; רבי משה מקו'ניץ, מספר: "פעם אחת היה אאמו"ר (המגיד) ביחד עם הרה"ק מו"ה זישא מאוניפולי, והלך לבית-הכנסת לשיעור שאמר אאמו"ר, ובתוך השעור נפל הרב הקדוש מו"ה זישא על פניו. ואחר-כך שאלו אותו, מפני מה נפל על פניו, והשיב, שראה שהפמליא של מעלה כולה באה לשמוע את השעור של הרב המגיד ודבריו הקדושים ומגודל הפחד והאימה משכינת כבודו יתברך והפמליא שלו נפל על פניו" ("קהלת משה" לובלין תרפ"ד פרשת ויקרא).

על קבלת האר"י (רבי יצחק לוריא)¹³ ור' חיים ויטאל¹⁴. הוא מרבה להביא את "כוונות האר"י"¹⁵, "סדור האר"י"¹⁶, "עץ חיים"¹⁷ ו"פרי עץ חיים"¹⁸; אולם גם ספרי קבלה אחרים מובאים בספריו בשפע ומראים על בקיאותו המופלגת במקצוע זה. חביב עליו, ביחוד, ראש מקובלי ספרד "הרמב"ן הקדוש" (רבי משה בן נחמן)¹⁹. אחריו מובאים: הראב"ד לספר "יצירה"²⁰, ר' יוסף גיקטלייא²¹, ר' אברהם ב"ר יצחק מרמון-ספרד בעל "ברית מנוחה"²², רבי פרץ הכהן בעל "מערכת האלהות"²³, רבי יהודה חייט²⁴, רבי מאיר אלדבי בעל "שבילי אמונה"²⁵, רבי משה קורדובירו²⁶, רבי משה אלשיך²⁷, ר' מנחם עזריה מפאנו²⁸,

¹³ "עבודת ישראל" מקץ ד"ה והם ועוד. גם הרב מלאדי היה ממעריצי האר"י וב"אגרת הקודש" פרק י"ט הרחיב בהערכת ההשגות הנפשיות של האר"י ביחס להשגות של אב הנביאים. המגיד מקוֹזְנִין חולק, לפעמים על האר"י בביאור הזוהר. "והאר"י הגיה... ולי נראה דאין צורך להגיה" ("אור ישראל" דף ו' ע"ב); כמו כן מדקדק בדברי מבאר ה"תקונים" רבי שלום בוזאגלו בעל "כסא מלך" (שם דף ח' ע"ב).

¹⁴ "אור ישראל" דף ט"ו ע"א ועוד.

¹⁵ שם דף ד' ע"ב. ¹⁶ שם.

¹⁷ שם דף י"ג ע"ב ול"ח ע"ב.

¹⁸ שם; "עבודת ישראל" מקץ ד"ה והם.

¹⁹ "אור ישראל" דף כ"ה ע"א.

²⁰ שם דף ל"ג ע"ב; "עבודת ישראל" ורא ד"ה שם.

²¹ בספרו "נר ישראל".

²² "אור ישראל" דף י"ב ע"א.

²³ "גאולת ישראל" ל"גבורת ה'" ממה"רל (ורשה תרכ"ה)

בהקדמה.

²⁴ "אור ישראל" דף י"ז ע"א ²⁵ "גאולת ישראל" שם.

²⁶ "עבודת ישראל" בראשית ד"ה ויאמר,

²⁷ שם ויגש ד"ה ויאסור.

ר' חיים בן-עטר²⁹, ר' משה חיים-לוצאטו³⁰ ועוד. כדי להסביר את עניני הקבלה השתמש המגיד לפעמים במשלים לקוחים מהחיים. עומק הרזים והיחודים העילאיים שבין הספירות, מוסברים בצורה פיוטית של חבת בעל לאשתו³¹ ואהבת האם לבנה³². בוכוחים על הספירות ויחוד ה', מבוארים הענינים

²⁸ „אור ישראל” דף ח' ע"א.

²⁹ שם דף כ"ב ע"ב ועוד.

³⁰ „המגיד מקוֹז'ניץ אמר שהגיע למה שהגיע על ידי „מסלת ישרים” לרמח"ל” (הרב קמלהאר „דור דעה” (בילגורי תרצ"ג) צמ' ט"ז). השפעת ספרי רמ"חל „קל"ח פתחי חכמה” ו„דעת תבונות” ניכרת בתורת המגיד מקוֹז'ניץ. השוה, למשל, דברי המגיד: „וע שיש לנו הקדמה ממ"ו כי הבורא ית' בלי סוף וברא את העולם בגבול... הגם שהיה יכול לברוא במאמר אחד ואז היו כל הברואים אוהבים להבורא, אלא שאם כן לא היה ניכר אור האהבה, לכן לא ברא העולם אלא בשביל ישראל שהם בזה העולם שיש בו תוחו ובוהו, וניכר האור מתוך החושך, וזה השכר הטוב שאנו אוכלין מיגיע כפינו ונהנין בו ואינו נהמא דכסופא, ואהבה ויראה שלנו עלו במחשבה הקדושה... וזה נמלך הקב"ה בנשמתן של צדיקים, שהלך ממחשבתו בלי סוף למחשבת סוף וגבול, כביכול, כאדם שנמלך ויוצא מדעתו לדעת אחרת” (אור ישראל” דף ט' ע"ב). והם הם דברי רמח"ל ב„קל"ח פתחי חכמה”, ורשה תרמ"ב, פ"ז ל' ובעיקר בספר „דעת תבונות” (ורשא תרנ"א).

³¹ „אור ישראל” דף ל"ט ע"ב בענין בגדי כהונה ועוד.

³² „היו"ד של השם של החכמה מתיחד בה' (י'ה'י'ה' י' — חכמה; ה' — בינה; יחוד י"ה — יחוד ספירת חכמה בבינה) ומתענג בנפשו ליתן חיות לעולמות, אבל... כשאין מעשי התחתונים זכאין ומוכשרים לקבל השפע מן המדה, כ"א ע"ד משל כמו האם (אמא — בינה), שמתנצלת לפני האב (אבא — חכמה) עבור בנה; בשגם איננו ראוי כל כך מכל מקום בגנו הוא וצריכים לתת לו חיות ושפע!

העמוקים בהוכחות מהפילוסופיה של ימי הבינים.³³
 מלבד גדולתו בתורה וקבלה, הצטיין המגיד גם בידיעות רחבות
 במקצועות כלליים ויהדות. ממשליו הרבים ניכר כשרון
 הסתכלות בעניני העולם: בעבודות אמנותיות,³⁴ תכונות הכלים
 ודרכי עשייתם³⁵ ומבנה גוף האדם.³⁶ כמו כן ניכרת הבנה
 פסיכולוגית עמוקה בחיי הנפש של המבוגר והילד כאמצעי
 חנוכי ביחוד.³⁷ המגיד התעמק בתכונות המספרים ו"חכמת
 החשבון"³⁸ וציורי הנדסה ניתנים ב"בית ישראל" להסברת
 עניני חשבון ומדידות.³⁹ כמו כן היתה לו גישה היסטורית
 למאמרי חז"ל⁴⁰ וחוש בקורת לספרות.⁴¹ הוא הבחין שחלקים
 מן הספר "התמונה" המיוחס לר' ישמעאל כהן גדול הם "מדורות
 האחרונים" ואף הצטער "להוציא לעז" של זיוף על "ספר קדוש",

— הגם שניתן לו כל צרכו מכל מקום הוא בסתימה והסתר פנים

("אור ישראל" דף י"ב ע"ב).

³³השוה: "עבודת ישראל" פ' קדושים ד"ה קדושים.

³⁴השוה: שם פ' נח ד"ה ויולד.

³⁵שם פ' נשא ד"ה איש; "אור ישראל" לתקו"ז דף כ"ד ע"ב

על קביעת מרגליות.

³⁶שם פ' לך על תפקיד הלב.

³⁷שם פ' ברעשית ד"ה ונח והשוה בפרק "ימי הנדודים למרכזי

תורה" על עבודת בחנוך והוראה.

³⁸"אור ישראל" דף ל' ע"א.

³⁹השוה: "בית ישראל" למס' עירובין דף ה' י"ב וי' ומס'

ביצה דף ל"ח.

⁴⁰השוה: "בית ישראל" למס' חגיגה דף ט"ז ע"א במשנה

במחלוקת שבין יוסי בן יועזר ויוסף בן יוחנן בענין לסמוך או לא

לסמוך. "הרי היו בזמן הבית וראו איך נוהגים בימיהם?"

⁴¹השוה: "בית ישראל" לברכות דף מ"ב על בעל "מגדל

עוז" (רבי שם טוב בר' אברהם הספרדי) "שרוב דבריו כמקולקלים

לא עיינו בו ובאמת כאן כיון יפה".

אבל „האיר ה' עיני ומצאתי רמזים בספר התמונה ואח"כ הובא לי כתב יד" ונתברר בלי ספק, שנתחבר בדורות האחרונים⁴². המגיד ידע דקדוק השפה העברית⁴³, מביא את פירושי ר' אברהם אבן-עזרא ומחדש על יסוד דבריו עניני חסידות⁴⁴. היה מיחידי הצדיקים שהצטינו בידיעת השפה הפולנית על בוריה. כמה מפתגמיו נעשו נחלת הצבור היהודי בפולין⁴⁵ והיה מתבל גם עניני חסידות וגימטראות בפולנית⁴⁶. חובב ספרים היה המגיד מקוֹנִיץ. היה אוסף ספרים מדפוסים עתיקים ומוסרם בחבה למול"ים, כדי להדפיסם

⁴² „נר ישראל" ב„חן כללים ע"ד הקבלה" שבסוף הספר (פיטרקוב תרצ"ג); השוה: הרב ראובן מרגליות „מלאכי עליון" (ירושלים תש"ה) עמ' ב'; זה לשון המגיד אני מודיע שבלמדי ספר התמונה היה מדומה לי שהתמונה הראשונה היא מר"י כה"ג אבל תמונה ב' וג' הם מדורות אחרונים ואין לסמוך עליהם ונצטערתי בעצמי להוציא לעז על ספר קדוש עד שהאיר ה' עיני ומצאתי רמזים בהם ואח"כ הובאה לי תמונה א' בכתב והיה כתוב שם להדיא ודעהו".⁴³ השוה: „עבודת ישראל" וישלח ד"ה ויותר; „גאולת ישראל" בהקדמה „המדקדקים אמרו".

⁴⁴ „עבודת ישראל" פ' וארא ד"ה והיא.

⁴⁵ היה רגיל לחזור על הפתגמים „ליל שמורים Jaki Purim taki" Kto rano wstaje temu Pan Bog daje (למשכים בבקר, ה' מחונן ונותן) Hola dusza bez kosczi (רוני נשמה! בלי מחיצת הגוף! (השוה: הרב לוינשטיין ב„שיח שרפי קודש" ח"א, „לודו תרפ"ה, עמ' 462; „עשר אורות" עמ' 76) Gdzie zona rzadzi tam maz bladzi (במקום שהאשה מושלת, דעת הבעל אובדת) „שפתי קודש" עמ' 10.⁴⁶ ראשי תבות של ד'ב'ש 'Daj Boze szczescie „ומטעם זה אוכלים דבש בראש השנה רמז לשנת טובה" (א' ד. בן-אהרן „ספרן של צדיקים", ורשה תרע"ד, עמ' 76).

מחדש⁴⁷. הרבה כתבי יד נמצאו בספרייתו וביחוד, במקצועות הקבלה והחסידות, שהיה משתדל להוציאם לאור⁴⁸. הסכמות מרובות ניתנו ממנו על ספרים בהלכה⁴⁹, קבלה⁵⁰, וחסידות⁵¹,

⁴⁷הספר „טעמי המצות” לר' מנחם בן משה הבבלי שנדפס בלובלין של"א ואמסטרדם תס"ז ואזל מהשוק, נדפס בהסכמת המגיד וזרוזו, ביחוד השפיע על העשיר ר' יעקב משה מושקט להדפיס ספרים שאזלו מהשוק, כספרי המהר"ל מפראג ועוד (אלטר „מאיר עיני הגולה” עמ' 15); בימינו ממלא הספר, לפי דעת המגיד, את מקום האורים ותומים והבת-קול שבימי הבית הראשון והשני. השוה: ש. י. עגנון „ספר סופר וספור” (ירושלים תרצ"ח) עמ' ק"ג.
⁴⁸כ„דברי שמואל” לרבו ר"ש מניקולסבורג; „כתבי קודש” (עניני חסידות מהבעש"ט, רד"ב ממזריטש); „קדושת לוי” ועוד.
⁴⁹חידושי „מהר"מ שיף” (פאריצק תק"ע); ספר „העיטור” (ווארשא תקס"א) לר' יצחק בר' אבא מאיר ממרשיליא פסקים בדיני ממונות ופטרות; „טעמי המצות” (זאלקווא תקס"ד) לר' מנחם הבבלי; „אותות השמים” (זיטאמיר תקס"ה) על הל' מילה ותפלין לר' אריה ליב אב"ד סטריזוב; „גדולי תרומה” (זאלקווא תקס"ט) לר' עזריה פיגו על ספר התרומות מר' שמואל בר' יצחק הטרדי; „כתנות אור” (ברדיטשוב תקע"ו) לר' מאיר מרגליות אב"ד אוסטרהא; ספר „המכריע” לר' ישעי' מטרנאני עם פירוש „זר זהב ומנחת יהודה” מאת ר' נח שמואל ליפשיץ אב"ד טורבין (לובלין תרנ"ז). על ספרים אלה ישנן גם הסכמות גדולי הדור ההוא, כר' יעקב אורנשטין אב"ד בלבוב, ר' עקיבא איגר אב"ד בפוזנא, רבי יעקב מליסא, ר' אפרים זלמן מרגליות מברודי ועוד.
⁵⁰„סוד יכין ובוועז” (פולנאה חש"ד) לר' מאיר מרגליות אב"ד אוסטרהא; „אוצר הכבוד” (נובידבור תקס"ח) לר' טודרוס הלוי; „לקוטים” מרב האי גאון עם שער השמים לר"י גיקטלייא ועוד...
עם פי' „נר ישראל” (ווארשא תקנ"ח).
⁵¹„אור הגנוז” (זאלקווא תק"ס) לר' אהרן הכהן מועליחוב על התורה; „דגל מחנה אפרים” (מעזיבוש תקס"ח) לר' משה חיים

וכפי הנראה, היה ערך רב להסכמותיו גם מהצד הכלכלי, לשם הפצת הספרים בחוגי החסידים בפולין.

המגיד היה הובב ספרים וחובב דעת והכרה. ואם כי יסוד האמונה התמימה היה עיקר בתורתו⁵², הרי לא הסתפק בזה. „אותם בני אדם העובדים אותו ית' באמונה בלי התאמצות להכירו ית' — אמיתת מציאותו ועוצם גדולתו, זה אינו בחינת פנים; אבל אותם המתאמצים בכוחם להכירו ולדעתו כמו שכתוב: „דע את אלהי אביך ועבדהו“ — עובד כזה נקרא פנים בפנים, וזה הדעת היה כלי, כביכול, לדעת עליון, המיוחד את הספירות“⁵³. מטעם זה היה מתעמק גם בבעיות פילוסופיות של ימי הביניים. היה ממעריצי הרמב"ם, בעל ההגיון, בהלכה, ודבריו נר לרגליו בכל ספריו⁵⁴. הוא גם עטר את הרמב"ם בנזר צדיק ועשהו שליט בעליונים, שכל „הפמליא של מעלה“ נשמעת לדבריו. אגדה חסידית מספרת בשמו, כי בשעה שכתב

אפרים נכד הבעש"ט; ספר יראים לר' אליעזר בר' שמואל ממיץ (זאלקווא תקס"ד); „באר הגולה“ (נאוידוואר תקס"ד) למהר"ל מפראג; פירוש „בעל הטורים“ על התורה (זולקווא תקס"ו); „אורח לחיים“ (לבוב תקע"ז) לר' אברהם חיים המגיד מזלוטשוב; „נועם מגדים וכבוד התורה“ (לבוב תקס"ז) לר' אליעזר הלוי הורוויץ אב"ד בטרניגרוד; „אור פני משה“ (מזריטש תרס"ט) לר' משה סת"ם מפשעווארסק; „לקוטי הלכות“ (ירושלים תרס"ט) לר' נחמן מברסלב. השוה: „אוצר הספרים“ לי. א. בן-יעקב (ווילנא תר"מ); ח. ד. פרידברג „בית עקד ספרים“ (אנטורפן תרפ"ח); „מפתח ההסכמות“ מאת Dr. Leopold Lowenstein (Frankfurt a. m. 1923) עמ' 84.

⁵² „והאמין בד' ויחשבה לו צדקה“ „שאברהם בעצמו חשב זה להקב"ה לצדקה שעשה עמו שנתן לו שכל להאמין בה' אחד“ („עבודת ישראל" פ' לך ד"ה והאמין).

⁵³ שם פ' נשא ד"ה איש.

⁵⁴ השוה: שם בראשית ד"ה בראשית ברא ועוד.

הרמב"ם, כי המאמין שהשי"ת הוא בעל תמונה נקרא מין, נתגרשו מגן-עדן, "תליתלים" של נשמות שהאמינו ככה, ורק הראב"ד, שידע את דבר הגירוש, השיג על הרמב"ם והנשמות הוחזרו למקומן.⁵⁵ המגיד מקוֹנִיץ עסק בשאלות בריאת העולם בעל גבול מבלתי בעל גבול,⁵⁶ בשאלת הצמצום,⁵⁷ בבעית הספירות⁵⁸ ובעיקר בשאלת ידיעה ובחירה, שבה יש לו דרך מיוחדת, של שני סדרים נבדלים בטבע, סדר טבעי וסדר נסי, תורני.⁵⁹ מספרי הפילוסופיה של ימי הבינים הוא מביא, מלבד הנזכרים, את "שער היחוד" שב"חובת הלבבות".⁶⁰ ביחוד התעמק בספרי ר' יהודה ליואי, המהר"ל מפראג, וחבר הערות לספריו, "באר הגולה" ו"גבורת ה'".⁶¹ המהר"ל היה מושפע מספרות החקירה של ימי הבינים, ובעל מחשבות מקוריות על ערך הלאומיות הישראלית. המגיד מקוֹנִיץ השתדל לבאר ולהשוות את דבריו עם מקורות הזוהר ותורת המיסתורין.⁶² הוא השפיע בזה על תלמידו רבי שמחה בונם מפשיסחה, שעשה את לימוד המהר"ל ליסוד בדעת החסידות.⁶³

⁵⁵ "עשר אורות" עמ' 82; י. א. פרנקל, "אהלי שם" (בילגורי תרע"א); הרב מיאדימבא, "נפלאות חדשות" (ורשה תרנ"ט) דף מ"ט ע"ב; השוה: צ. מ. רבינוביץ, "יהס הקבלה והחסידות אל הרמב"ם" בקובץ "רבנו משה בן מימון" (ירושלים תרצ"ה) עמ' רפ"ו. ⁵⁶ השוה: "עבודת ישראל" פ' בראשית ד"ה בראשית. ⁵⁷ שם פ' ויקרא ד"ה החדש; השוה, להלן, בפרקים "אלהות" ו"צמצום".

⁵⁸ שם ד"ה קדושים.

⁵⁹ שם וירא ד"ה שם; השוה, להלן, פרק "ידיעה ובחירה".

⁶⁰ שם פ' קדושים.

⁶¹ השוה: "אור ישראל" דף ח' ע"ב בדבריו על "נצח ישראל".

למהר"ל מפראג ש"הקורא בו ימצא נחת".

⁶² השוה: "גאולת ישראל" לפ"ט ב"גבורות" שמציין מקור לדבריו ב"זוהר חדש"; "במקובלים נמצא להפך" (שם, לדף כ' ע"א).

כמו כן היה ממעריצי רבי שניאור זלמן מלאדי ודרכו החדשה בחסידות⁶⁴, וכשפרצה המחלוקת נגדו מצד רבי אהרן מקארלין ורבי אברהם קליסקר, כתב מכתב מיוחד לרבי אשר מסטולין בזכות הרב מלאדי ושיטתו בחסידות⁶⁵.

ה ל ב

צוואת רבי אלימלך מליזנסק. הלב. אהבת
ד'. העלאת מחשבות זרות. חזותו החיצונית
ותפלתו. התלהבות ודבקות. התנהגותו
בימים נוראים וחגים. ההקפות. צדקת
המגיד. ביתו בקו'ניץ והשפעתו על
יהדות פולין.

לפני הסתלקותו של הצדיק רבי אלימלך מליזנסק —

⁶³ השוה: צ. מ. רבינוביץ, "רבי שמחה בונם מפשיסחה" עמ' 25.

⁶⁴ השוה: "עבודת ישראל" לאבות פ"ב מ"ב: "כמבואר בס' תניא באריכות"; "גאולת ישראל" בהקדמה.

⁶⁵ השוה: ר' אהרן מקרלין, "בית אהרן" (בראדי תרל"ה) דף קמ"ה במכתב ר' אשר אל המגיד, שבו חסרה השמטה על דברי הוכחה של המגיד מקו'ניץ נגד הרדיפות על רש"ו מלאדי. העתקת המכתב נמצאת אצל הרב אברהם אלימלך שפירא מגרודזיסק — ירושלים. ב"גניזה" החסידית החדשה נמצא מכתב מהרב מלאדי למגיד מקאזניץ, בו הוא מודיע לו על דבר מתנה שהוא שולח אליו: "פדיון נפש" של המגיד ממזריטש לבעש"ט. אולם מכתב זה כשאר המכתבים ש"נתגלו" מזויף הוא. השוה: ח. א. ביחובסקי, "גנוי נסתרות" (ירושלים תרפ"ד) אור רב עמ' ב'; חיים בלוך, "קובץ מכתבים מקוריים" (וינא תרפ"ג) עמ' ל"ו; ש. דובנוב, "תולדות החסידות" עמ' 425; פרופ. מ. בלבן במאמרו "חסידות" ב"התקופה" י"ח מעמ' 489 ותלאה. לסוג זה שייכים גם מכתבים אחדים מהמגיד מקו'ניץ בקובץ "התמים", שהופיע בוורשה, בחוברות תמוז תרצ"ו, כסלו תרצ"ח ועוד.

מספרים החסידים — קרא אליו את תלמידיו המובהקים והאציל מהוד רוחו עליהם. לרבי מנחם מנדל מרימנוב מסר את הנשמת שבמוחו; לרבי אברהם יהושע השל מאפטא — כח פיו; לרבי יעקב יצחק הורוויץ — מאור עיניו ולרבי ישראל מקוז'ניץ — את לבו...¹

ואמנם לב בוער אהבת אלהים ואהבת הבריות היה למגיד מקוז'ניץ. כולו שלהבת אש של דבקות בד' ומלא אהבה לכל נברא בצלם אלהים, וראש מאוייו היה הדאגה לעניים ומדוכאים, לאלמנות ויתומים, להיטיב להם בכל חום נשמתו. בכל לבו. ואם כי המגיד מקוז'ניץ גדול היה בתורה וגדול בקבלה, וידוע בחוגי בני־העליה והלמדנים כאיש הרוח ושר התורה, הרי נתפרסם בעם ושמו נתקדש כאיש הרגש והלב, כסמל הדבקות והאהבה. „עיקר העבודה לה' יתברך — לפי דבריו — על ידי האהבה הגדולה ברשפי אש שלהבתיה, ולדבקה בו בכל מיני אהבות, שאנו מרגישים בתענוגי העולם הזה, יותר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו, ושוגה בה תמיד כאילו חולה מחלת אהבה, כמו שכתב הרמב"ם בסוף הלכות תשובה², ולפי קשוט הנפש במעשים טובים תגדל האהבה, עד שמגדל התענוג יוכל האדם לבוא לידי כלות הנפש ותשוקה להפרד מן הגוף, כדי להתדבק במקור החיים בחי החיים...”³

האהבה לאלהים, הדבקות באור אין סוף, היתה יסוד בחייו. „תצייר במחשבתך — כותב המגיד — שהבורא יתברך

¹ מ. וולדן „נפלאות הרבי“ (ורשה תרע"א) עמ' 24.

² השוה: רמב"ם „משנה תורה“ הל' תשובה פרק י' ה"ג: „וכיצד היא האהבה הראויה? שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאד, שתהא נפשו קשורה באהבת ד', כאלו חולה חולת אהבה. ונמצא שוגה בה תמיד, בין בשכבו בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה, יותר מזה תהיה אהבת ד' בלב אוהביו, שוגים בה תמיד, כמו שצונו: „בכל לבבך ובכל נפשך“.

³ „עבודת ישראל“ פ' בחוקותי ד"ה והתהלכתי.

הוא לנגדך ומלמדך להועיל, שלא יהיה לספק אצלך, רק תחשוב שבודאי הבורא ית' מצוי אצלך, כי הוא לעילא מכל עלמין ותחות כל עלמין ובגו כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה" (למעלה מכל העולמות ולמטה מכל העולמות ואין מקום פנוי ממנו)⁴. רבי משה אליקים בריעה, בן המגיד, מעיד על אביו: „אמר לי אדוני אבי, שהשי"ת הלך לפניו תמיד ולמראה עיניו ראה תמיד שם הוי"ה לנגדו"⁵, כי „האדם צריך לעבוד את ה' בכלות הנפש, ולהיות בוער באש, ברשפי שלהבת להבת ה'. עיני ראו בהרב הקדוש א"א מו"ר זצלה"ה, שיצאה נפשו בקדושת „כתר", לולא שעוררוהו וחזר רוחו בקרבו"⁶ ו„פעם, באמצע התפלה, לגודל התשוקה והדבקות, התעלף, עד שקראוהו בשמו ונתעורר"⁷.

בכל דבר שבעולם, בכל מעשה, דבור ומחשבה, זרוע אור אין סוף. האלהים הצטמצם בכל הבריאה כולה. ומי שענינו פקוחות מכיר את כוח הפועל בנפעל, את עולם האצילות בעולם העשיה והוא מעלה את המעשים, הברואים, המדות והמחשבות למקורם העליון לשרשם האצילי. „הקדוש ברוך הוא האציל עולמות עד אין חקר, וכל העולם הוא כעין משל למעלה הימנו, וכה נשתלשלו העולמות, עד שנברא העולם הזה, שהוא גשמי והוא משל למה שלמעלה הימנו בכל העולמות, וגם האדם — שהוא עולם קטן בכל אבריו, הוא גם כן משל לעולמות עליונים"⁸. תפקיד האדם השלם להבין את הסוד שבבריאה, להכיר את רז היצירה ולראות בעולמות התחתונים, את התגלמות הרצון האלהי, את צלם דמות ה'.

⁴ שם פרקי אבות פ"א מט"ז.

⁵ רבי משה מקוונניץ „דעת משה" (לבוב תרל"ט) עה"ת לשבת הגדול.

⁶ ר"מ מקוונניץ „קהלת משה" (לובלין תרס"ו) פ' ויחי.

⁷ „דעת משה" פרשת שמיני.

⁸ „עבדות ישראל" פ' האזינו ד"ה האזינו.

להגיע לדבקות ולהוציא את הניצוצות הקדושים הפזורים בכל פעולה גשמית. „דרך הצדיק, בבוא אליו איזו יראה רעה, או אהבה רעה בעולם הפירוד מפני הבריות, מיד נרתע לאחוריו ומעלה אותם לעולם העליון ומתדבק ביראת הבורא או באהבתו, וכשהצדיק מתדבק באמת בה' ממילא סרות מאליו היראות והאהבות השפלות, כי הן רק לבושים להזכירו אהבה ויראה פנימיות... ולכן כאשר נדבק בפנימיות, כולם כבגד יבלו וכלבוש יחלופו”⁹. דרך זו נקראת בחסידות „העלאת מחשבות זרות”. מחשבה רעה כשתעלה על דעתו של אדם צריך לרוממה ולהעלותה לשרשה המקורי, לאור אין סוף. ביכלתו של הצדיק להכיר את המקור הנצחי של המחשבות הגשמיות, לטהר אותן מחלאתן ולהחזירן לשרשן העליון. בן המגיד כותב: „אאמו”ר אמר לי: תאמין לי, בני, שלא היתה שום מחשבה זרה מיום שנולדתי ועד עתה, שלא באה אלי בעת תפלתי, ובעזרת ה' העליתי כולן למקורן ושרשן העליון, אל המקום אשר היה אהלן בתחלה”¹⁰.

לשיא בדבקות והתלהבות הגיע המגיד בשעת התפלה. בספרות החסידות נמצאים תאורים יפים של תפלת המגיד, שמהם אפשר לקבל מושג על האש הגדולה שבערה בנשמתו ועל סוד השפעתו הגדולה. היתה לי ההודמנות, בימי נעורי, להכיר חסיד ישיש רבי בנימין ויגנסברג, שאביו רבי ישראל מפשדבורז, ירא שמים ותלמיד חכם, זכה להכיר את כל גדולי החסידות בפולין. הוא היה משמשו של ה„יהודי הקדוש” ומקורב לחוזה מלובלין, המגיד מקוזניץ, רבי מאיר מאפטא ורבי שלמה הכהן מראדומסק. ממנו קבלתי תאור מדויק מתפלתו, שולחנו והתנהגותו של המגיד מקוזניץ. על יסוד דבריו ושאר ספרי חסידות, אני מוסר כאן תאור נאמן מתפלת המגיד וחיי יום-יום שלו.

⁹ שם, ליקוטים ד”ה לרוד.

¹⁰ „באר משה” (יוזפוף תרמ”ג) יתרו ד”ה או.

חלש ורזה היה המגיד, צנום הגו והיה כל כך כחוש. שהרופאים תמהו איך ביכלתו להאריך ימים... רגליו היו כרגלי חיה דקה ונשאוהו על כסא" מביתו לבית המדרש, אבל כשנכנס לבית המדרש, מיד הרים קולו: "מה נורא המקום הזה!" וקפץ ממקומו "כמו פרח באויר למקום העמוד", ולא נעל נעלים כי אם גרבים, ומתחתיהן היה שטוח עור רך של דוב, כדי שיוכל לעמוד¹¹. רזון גופו הגיע — למדה כזאת, שהיה כמעט כמו עץ יבש... ותמיד עטפו את גופו בעור ארנבות וכרים וכסתות, למען יתראה לאיזה גוף... ותמיד שכב על מטתו כאיש חולה וחלוש, וכל דיבורו בכל הענינים היו בקול וניגון אשר היה לומד ומתפלל, ובבוקר כאשר הרב הקדוש, עטוף טלית ותפלין, בא לבית הכנסת, עמדו שתי שורות אנשים משני הצדדים ובידי משמשיו היו נרות אבוקות דולקות, והלך (המגיד) ברגש ובשמחה וספר תורה בזרועו, ורקד רקד אחד מול ארון הקודש, ושם שם את ספר התורה. משם רקד לעמוד ושם את הנרות במנורה, ושם היה יושב או עומד ומתפלל... אחרי תפלת שמונה עשרה ישב על הארץ, ושם פרוש היה שטית מעור אחד, אשר עליו שכב וגמר תפלתו ואח"כ הובילוהו לביתו, וכה היה דרכו בקודש כל היום, כי לעת התפלה אור כגבור חלציו ואחרי זה שב למקומו, כמו חולה מוטל על ערש דוי. פעם אחת קראוהו לסעודת ברית-מילה וכשרצה לעלות על העגלה, רצו לסייע לו ולא נתן ואמר להם: שוטים, למה לי כוחכם? יש לי, ברוך השם, כוח, כתוב "וקוי ה' יחליפו כוח" (ישעיה מ' ל"א), הקב"ה נותן בי כוח! ומיד קפץ בקפיצה אחת על העגלה...¹²

זכות גדולה היא התפלה לאדם, שעל ידיה יכול להתקרב יום יום לד', ולעמוד במחיצתו. "אנחנו קרוצי חומר, מלאי חטא

¹¹ הרב לוינשטיין ב"עשר אורות" עמ' 69; ר' מנדיל בודק "סדר הדורות החדש" עמ' 40; אהרן מרכוס "חסידות" עמ' 157 וגם מפי החסיד ר' בנימין.

¹² שם; אהרמן "דברים ערבים" (מונקטש תרס"ג) עמ' כ"ח.

ועוון, ואף־עפ"י־כן אנו זוכים לדבר ולהתחנן לפני מלך הכבוד, הוא היוצר כל, דלית מחשבה תפיסא ביה (שאין מחשבה משיגה אותו) וגם אנו קוראים אליו בלשון „אתה“, כאשר ידבר איש אל הנצב לעומתו. זהו בודאי חסד גדול ופלא מרחמי ה' ית' המרחם על בריותיו¹³. מוסרים שהמגיד אמר: „אני עומד לפני הקב"ה בתפלה כמו נער „משולח“ (שליח), המוכן לעשות רצון קונו“¹⁴. בשעת התפלה ועריכת השולחנות, היה מנגן נגונים שחלק מהם נשאר עד היום. המגיד ידע את סוד הנגינה והכיר את ערכה בפתוח רגש היופי וההרמוניה¹⁵. עם כל חולשתו — מספרים החסידים — כשהגיע בתפלה לפסוק „שירו לד' שיר חדש“, פסק רפיון גופו והתחיל לשיר בשמחה כנערה קטנה¹⁶. הוא היה אומר, שאין לו הנאה משום דבר בעולם כמו מתפלה טובה¹⁷. תפלתו של אדם חשובה משירת מלאכי מעלה. „מיד כשמתחיל איש ישראל לפתוח את פיו בתורה ותפלה, אומרים לצבא מעלה, שישתקו מעבודתם וישמעו אל הרינה ואל התפלה, ורק אחרי כן ניגשים לומר שירה לפני מלכי המלכים הקב"ה“¹⁸. הוד קדושה היה חופף על „שולחנו“ בשבתות וימים טובים. חרדת קודש נפלה על המסובים, כשראו לפניהם את הצדיק, שלא טעם כמעט מכל מאכלי שבת הערבים ושמחתו עברה כל גבול. את הברכות אמר בקול רם והתלהבות, היה טועם אחרי כל ברכה „כאכילת צפור“, שר בשמחה וקורא

¹³ „עבודת ישראל“ פ' לך ד"ה ומלכי.

¹⁴ הרב נ. מקולביל „שערי אמונה“ (פיטרקוב תרפ"ח) עמ' 74.

¹⁵ השוה: „אור ישראל“ דף ג' ; מ. ש. גשורי „לקורות הנגון החסידי“ ב„אזכרה“ (קובץ לזכר הרב קוק) (ירושלים תרצ"ז) עמ' תע"ה, תע"ז.

¹⁶ א. ד. בן־אהרן „ספרן של צדיקים“ (ורשה תרע"ד) עמ' 55.

¹⁷ שם.

¹⁸ רבי אלימלך מגרודזיסק „אמרי אלימלך“ (ורשה תרל"ו)

קריאות התלהבות „אמא!“ (מאמע!) ואומר „תורה“ בהתלהבות, שהפליאה את המסובים ואחרי זה הובילוהו הביתה חלש ואין אונים¹⁹. רושם מוסרי רב והשפעה עצומה היו לתפלות יום הכפורים בקוֹז'ניץ. בערב יום הכפורים, לפנות ערב, התאספו „כל אנשי העיר, אנשים נשים וטף לפתח ביתו של המגיד“ חכו לצאתו לבית הכנסת, שיברכם ב„כתיבה וחתימה טובה“. המגיד ברכם בדמעות ובקש שיתפללו בעדו „כי הוא גרוע מכולם“²⁰. אחרי זה הלך לבית הכנסת ודרש לפני העם וקהל חסידיו דברי כיבושין, שהמסו את לב השומעים וגם באמצע התפלה היה מתחטא לפני אביו שבשמים, בדברי תחנונים בשפת העם, ומעוררם לתשובה. בשנת הסתלקותו, בליל יום הכפורים — מספרים החסידים — כשהגיע המגיד לתפלה „ויאמר ד' סלחתי כדברך“, התחיל לבכות במר נפשו ולהתחנן ולבקש רחמים בעד ישראל, שיסלח להם הקב"ה על החטאים, העונות והפשעים שחטאו, שעוו ושפשעו לפניו ובדברים אלו התחטא לפני אביו שבשמים: שמא תאמר מחסרון צדיקים בעולם תמנע לומר: סלחתי כדברך! הלא יש לך ברימנוב צדיק יסוד עולם, רבי מגדילי, ששקול כנגד כל צדיקי הדור; אפשר תאמר, כי מפאת חסרון „אורים ותומים“ אינך יכול לסלוח לישראל, הרי יש לך חוזה רבי יעקב יצחק מלובלין, המאיר כאבנים הטובות שבאורים ותומים של הכהן הגדול; שמא תאמר: ישראל אין עושים תשובה, הנה אנכי, בגופי החלוש והרצוק, הנני מוכן ומזומן לעשות תשובה בעד כל קהל עדת ישראל... ולא פסק המגיד מקוֹז'ניץ מלבקש ומלהתחנן, עד ששמע מפי הקב"ה בעצמו, כביכול: סלחתי כדברך!²¹

לפסגת הדבקות והשמחה הגיע ב„שמחת תורה“. ל„הקד

¹⁹ מפי ר' בנימין הנזכר, בשם אביו.

²⁰ הרב לוינשטיין ב„עשר אורות“ עמ' 75.

²¹ רבי צבי הכהן מרימנוב „בארות המים“ (פשמישל תרנ"ד)

פות" היו מוציאים את כל ספרי התורה לבימת בית-הכנסת. המגיד החזיק ספר תורה קטן בידי ורקד ושר, כשתי שעות רצופות, מול ספרי התורה שעל הבימה; אלפי איש, אנשים וטף, מקרוב ומרחוק, באו לראות את רקודיו הקדושים ולשמור את פזמוניו — מלאי געגועים לגאולה ומשיח — בין ההקפות. הוא סדר נוסח מיוחד להקפות שמחת תורה, שנתקבל בכל קהלות פולין — במקום הנוסח הקודם של ר' חיים יוסף דוד אזולאי — והובא ברוב סדורי התפלה, שנדפסו אחרי זמנו נוסח ההקפות נדפס גם בספרים מיוחדים בהוצאות רבות²²

²²מפי ר' אברהם א. שפירא מירושלים; "הושענא לחג הסוכות וסדר הקפות" מאת ר' משה אליקים בריעה, לפי נוסח קאזניץ (ווארשא תרע"ד); "סדר הקפות" עם סדר אושפיזין וחרוזים מהמגיד מקוזניץ (ווארשא תרמ"ה); "סוכת שלום" (ווארשא תרנ"ה); "סדר הקפת שמחת תורה" לה"ר חיים יוסף דוד אזולאי (אמסטרדם תרט"ו); שתי הנוסחאות נדפסו ברב המחזורים והסדורים. מיחסים למגיד את הפזמון "יבוא אדיר במהרה. יבוא בחדר בימינו. יבוא אליהו לבשרנו. יבוא משיח צדקנו. בן דוד גואלנו. יום גילה. יום רנה. יום דיצה. יום חדות. יבא אלינו". — כל השיר לפי א"ב מלווה שאלות באידיש ומושר בהתלהבות בפי יהודי פולין. עוד שיר עממי מיוסד על ההושענא "אום אני חומה" מיוחס למגיד מקוזניץ:

א.	הבה נספר	דמתה לתמר.
בשבת כנסת ישראל.	ועוד יתרון רב לפניך:	
יתרון ראשון:	הרוגה עליך.	
אום אני חומה.	הרוגה עליך —	
יתרון שני:	ונהשבת כצאן טבחה.	
ברה כחמה.		ב.
הוי אף על פי שגולה היא,	הבה נספר	
גולה וסורה,	בשבת כנסת ישראל.	
בכל זאת, בכל זאת	אף על פי שזרועה היא	

ויסוד תפלת המגיד נבע מתוך אהבתו הגדולה לישראל. הלב — בער באהבה לכנסת ישראל בכללה וביחוד לעניים, אלמנות ויתומים. „אדם לעמל ילד“ (איוב ה'ז') — ראשי התבות של „עמל“ — לעשות משפט לעשוקים²³. „כשמתפללים הצדיקים למטה — כותב המגיד — לטובת איזה איש, עיקר כוונתם שיתוקן למעלה, כי חס ושלום, אם איש בצער, נוגע הצער גם למעלה, והשכינה הקדושה, כביכול, מיללת עליו: קלני מראשי קלני מזרועי“²⁴, כי „הקדוש ברוך הוא משתעשע בישראל, כמו האב שנוטל התינוק בין שתי ידי... ומגביהו ומנטלו ומנשאו על ראשו ומתענג בו“²⁵. מטעם זה גדול כוחה של הצדקה, בתורת המגיד. „בהתעוררות דלתתא, במעשה הצדקה וגמילת חסד והרווחה לבני-אדם, גורם אתעוררת דלעילא (התעוררות עליונה), שהבורא ית' משפיע טובו על בריותיו“ וכמו „הבאר כששואבים ממנה בכל עת, מימיה מתברכים ונובעים תמיד, והמים טובים עד מאד, אבל כשאין שואבים ממנה — נסתם המעין ומימיו מסרי-חיים“²⁶ מעין-צדקה נבע גם מבאר המגיד. „המגיד זכרנו לברכה

ג.

בין מכעיסיה,

בכל זאת, בכל זאת — מה מוצאנו?

חבוקה ודבוקה בך. קהלת יעקב.

ועוד לה יתרון רב לפניך: מה חתימתנו?

הרוגה עליך. רשומים בשמך.

הרוגה עליך — ומה שאגתנו?

ונחשבת כצאן טבחה. שואגים הושע נא!

שיר עממי זה נדפס ב„הדואר“ (ניו-יורק) משנת תש״ו גליון י״א

בעבודו של אהרן צייטלין. שמעתיו בצרוף נגון מיוחד בשם המגיד.

²³ר' שמואל שמריה מאוסטרובצי „זכרון שמואל“ (ירשה

תרס״ח) פ' בחוקותי.

²⁴„עבודת ישראל“ מקץ ד״ה ויהי.²⁵שם פ' ראה ד״ה ועפ״ן.

— כותב אחד מבני דורו — היה ראש המדברים לטובת יתומים קטנים²⁷. היה מגדל בביתו בנות־טובים ובנים יתומים, משיאם לתלמידי חכמים, סמוכים על שולחנו שנים רבות²⁸. ביניהם את אמו של הצדיק־הגאון רבי יצחק מאיר אלטר, הרבי מגור, שהכניסה לביתו כשנתימה, השיאה וגם גדל את בנה²⁹. כמו כן היה מחלק בגדים ליתומים ואלמנות ודואג למלא את משאלותיהם³⁰. את כל הכסף שקבל מ„פדיונות” והקמעות חלק לעניים ולכלכלת החסידים שבאו אליו לימות החול ולשבתות. ביחוד אחרי השריפה הגדולה בשנת תקל”ח, שבה נשרפו רוב בתי העיר, בנה המגיד רחוב שלם בקוֹזְנִיץ וחלק את הבתים לעניים. הרחוב נקרא עד הזמן האחרון בשם „רחוב המגיד”. הון רב ומרץ השקיע בבנין בית־הכנסת העירוני בקוֹזְנִיץ, אחרי שנשרף הישן. היה משתדל לפארו מבחוץ ומבפנים, בקשוטי כסף „כתר תורה” ועוד³¹. המגיד חי חיי עניות. הוא „היה

²⁶ שם לאבות פ”א מ”ה; השוה: שם, פ’ נח ד”ה בצדקה.

²⁷ במכתב הצדיק ר’ אשר מרופשיץ משנת תקצ”ד (הרב ברגר „עשר צחצחות”, פיטרקוב תר”ע, עמ’ 105; הרב קמלר „אם לבינה” עמ’ 33).

²⁸ השוה: הרב א. מ. הורוויץ „שו”ת כבוד ירושלים” (ירושלים תר”ץ) עמ’ ט”ו.

²⁹ „מאיר עיני הגולה” (פיטרקוב תרפ”ט) עמ’ 5, 4.

³⁰ השוה: א. ד. בן־אהרן „ספרן של צדיקים” עמ’ 55; D. Kandel „Zydzi w dobie utworzenia Krolestwa Polskiego”. „Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce” (Warszawa 1929) ברבעון.

עמ’ 99—113.

³¹ „כתר תורה” של המגיד נמצא בירושלים בבית הרב א. א. שפירא; המגיד הצטין במדת הצדקה. כל שבוע חלק את הכסף שאסף לעניים. השוה: להלן, בזכרונות ליאון דמבובסקי; מ. ח. קליינמאן „מזכרת שם הגדולים” (פיטרקוב תרס”ח) עמ’ 120; כך היא גם המסורת המאושרת בפי המשפחה וזקני החסידים.

עני והמשיך בעניות³². בביתו הוא שבנה בקוֹוֹנִיץ על יד בית מדרשו ונשאר עד הזמן האחרון. היו שלשה חדרים קטנים, שתקרתם גמוכה. את החדר המיוחד מתאר פרופ. מאיר בלבן, בספרו על „השרידים ההיסטוריים של יהודי פולין“, במלים אלה: „נשאר עד היום הזה ביתו הקטן של הצדיק מקוֹוֹנִיץ. בתוכו חדר קטן שגר בו בחייו. בליל שבת אחרי התפלה ולפני הסעודה, נכנסים לחדר זה, כל בני משפחת המגיד הנשארים, הנכדים נשיהם ובניהם ומברכים את צללי ראש משפחתם בברכת: שבתא טבא! השתתפתי בשנת 1918 בטכס כזה. נכנסו לחדר קטן מואר בארבעה נרות במנורת עץ תלויה. בפנת החדר עמדה מטת עץ מכוסה כילה ובאמצע החדר — עמוד, בצורת עמוד בית-ספר, שעליו ישב המגיד, למד וכתב³³. מסביב לבית המגיד צבאו תמיד המוני חולים, בעלי מום, יהודים וגויים, שחכו לצאתו מפתח ביתו, כרעו ברך לפניו ובקשוהו שיברכם או יתן להם קמע³⁴. ספורי נפלאותיו של המגיד נמסרו מדור לדור³⁵. הקמעות נשמרו ביראת הכבוד על ידי יהודים וגויים.

³² בשם רבי יצחק מאיר מגור „שיח שרפי קודש“ ח"א עמ' 78.

33 Majer Balaban „Zabytki historyczne Żydów w Polsce“ (Warszawa 1929) עמ' 129.

³⁴ מפי ר' בנימין הנזכר, ועוד; נתינת קמעות היתה נהוגה אז גם בין הרבנים המתנגדים. כך פנה רבי עקיבא איגר מפוזנ' לר' ישראל יונה אב"ד בקמפן בעל „מעון הברכות“ פעמים אחדות בבקשה לשלוח לו קמעות (השוה: הרב שלמה סופר „אגרות סופרים“ וינא תרפ"ט, עמ' 7).

³⁵ „הרב המגיד מקאזניץ וצלה"ה בהיותו פועל ישועות בעניני הדבוקים, שהיו שומעים לו להפרד מהם, והיה הדבר לפלא בעיני כל רואיהם והיה אומר בזה הלשון: זה אינו חידוש, שהם שומעים ומצייתים בקולי, כי בשמים ממעל יודעים כוח הצדיק כפי דבר הזהר הקדוש, שמכריזים כל יום: „הבו יקר לדיוקנא דמלכא!“ — חלקו כבוד לצלם המלך! (רבי שלמה הכהן מראדומסק „תפארת

בית קטן זה נתפרסם בכל תפוצות ישראל באירופא המזרחית. לבית זה נהרו אלפים מבני ישראל, לקבל ברכה וישועה. אלפי רבנים ותלמידי חכמים באו לשמוע את תורת המגיד ולחזות באור פניו, תפלתו וצדקתו³⁶. לפתח ביתו השכימו גם נוצרים מגדולי אצילי פולין, בני משפחות רדזיביל, פוטוצקי, פוניטובסקי, מפקדי צבא, בני מלכים ומלומדים. שמע ידיעותיו וקדושתו הגיע — כפי שמוסרת אחת מאצילות פולין אננא פוטוצקא — עד לשוודיה הרחוקה ואחד ממלומדיה בא לקוֹנִיִן ללמוד קבלה מפי המגיד³⁷. בבית זה התאחדו — כדברי רבי אברהם יהושע השל, הרב מאפטא — „תורה וגדולה וחכמה ויראה וענוה וזקנה”³⁸.

ז חברים ותלמידים

שלוש האבות של החסידות. המגיד, החוזה

שלמה (פיטרקוב תרמ"ט) פרשת האזינו). ספורי הנפלאות הובאו ב„רמתיים צופים” (לר' שמואל שינאוור) עמ' 247; „נפלאות המגיד” ביידיש; „עשר אורות” עמ' 72, 73; „ספר המעשיות” למ. בן יחזקאל; „מאגדות החסידים” לע. נ. פרנק ועוד; השוה: בפרק „ספורים” בסוף הספר.

³⁶ בספר „חן טוב וזכר טוב” (ואלקווא תקט"ז) דף קמ"ט מאת ר' יואב ממטרסדורף שבאונגריא מביא תשובה על עגונה אחת ש„הלכה אצל חסיד אחד הרחק נדוד, לאחד מן המפורסמים בשם חסידים, אשר רבים מהמוני העם סבורים שהוא נביא”. החסיד אמר לה שבעלה טבע בים ו„הדגים כבר אכלוהו”. דברי החסיד משמשים נושא למשא ומתן הלכתי על היתר העגונה. לפי דעת אחרון מרכוס (חסידות עמ' 157), הכוונה למגיד מקוֹנִיִן; השוה: הרב י. גרינוואלד „טויענד יאר אידיש לעבען אין אונגארן” (ניו־יורק 1945) עמ' 169.

³⁷ Anna Potocka „Pamiętniki” (Warszawa 1898) St. 35

³⁸ במכתב „נדפס ב„טיה שרפי קודש” חלק ה' עמ' 109.

מלובלין ורבי מנדילי מרימנוב. ראית פני

המגיד. היהודי הקדוש. רשימת תלמידיו.

תלמידים הרבה היו לו לרבי אלימלך מליזנסק, אולם „אין קוראים אבות החסידות אלא לשלשה" מתלמידיו — המגיד, ה„חווה" מלובלין ורבי מנדילי מרימנוב, שהפיצו את החסידות בפולין וגליציה ועשוה לנחלת הכלל. יחסי אהבה וידידות שררו בין שלשת הצדיקים האלה. כל עניני היהדות בפולין נחתכו על ידיהם. הם תקנו תקנות שונות לטובת הצבור¹. ונקטו עמדה משותפת גם לענינים מדיניים שעמדו על הפרק². המגיד מקוֹז'ניץ כבד מאד את החווה מלובלין. במכתבו אליו הוא מתארו: „אהובי ידידי... הרב המאור הגדול בתורה ובחסידות איש אלקים קדוש הוא כבוד שמו מו"ה יעקב יצחק סגל"³. כשה„חווה" נשא אשה שניה ולא היו לו בנים ממנה, נסעה הרבנית מלובלין לקוֹז'ניץ שיתפלל עליה. המגיד ברכה שיולד לה בן־זכר. לסעודת ברית מילה נסע המגיד לובלינה. נסיעה זאת הפכה להפגנה חסידית. המונים קבלו את פניו בכל מקום עברו. הנסיך אדם טשרטוריסקי, מגדולי אצילי פולין, נסע לקראתו והזמינו לארמונו, המגיד סר בפילוב (Pulawy) ונתקבל בכבוד מלכים בארמון האציל. מלובלין נתקבל שוב בכבוד גדול. יהודים וגויים מלאו את הרחובות כדי לראות את פניו. ספורי נפלאות רקמה האגדה החסידית מסביב למסע זה⁴. גם החווה מלובלין העריץ את חברו ופעם אמר: „זאת הברכה אשר

¹השוה: הרב קמלהר „אם לביתה" (טרנוב חש"ד) עמ' 33 במכתב הרב מרופשיץ; השוה: להלן בפרק על „ארץ־ישראל" את יסוד כולל רמב"ן לישוב א"י ע"י המגיד והחווה.

²השוה להלן בפרק „המגיד בחיים המדיניים של יהודי פולין" ו„מלחמות נפוליאון".

³במכתב שנדפס בסוף הספר „עבודת ישראל".

⁴השוה: הרב לוינשטיין ב„עשר אורות" עמ' 76; מ. ולדן

„נפלאות הרבי" (ורשה תר"ע) עמ' 63.

תשמעון" ... (דברים י"א כ"ז). ברכה — זהו המגיד מקו'ניץ ;
ברכה — זהו רבי מנדיל מרימנוב⁵.

בידידות וכבוד התיחס המגיד גם לרבי מנדיל מרימנוב
(נפטר תקע"ה) גדל צדיקי גליציה. גם הוא, כמו ה"חווה"
מלובלין, היה מתלמידי רבי שמואל'קה מניקולסבורג ורבי
אלימלך מליז'נסק ודרך אחת היתה לשלשתם⁶. רבי מנדילי
בא פעם, לימי זקנתו, בלוי'ת תלמידיו רבי אשר ישעי' מרופשיץ
ורבי יעקב מלינסק לקו'ניץ לשבות אצל המגיד⁷, דרך ארוכה
מאד בימים ההם. האגדה מספרת, שפעם, בסעודה שלישית של
שבת התלהב רבי מנדילי ואמר: "שמעתי בת קול בשמים
מכרזת ואומרת: כל מי שחי בדורו של המגיד מקו'ניץ
ואינו רואה את פניו, לא יזכה להקביל פני משיח צדקנו!"
שמע זאת תלמידו הצדיק רבי צבי אלימלך מדינוב ומיד אחרי
ההבדלה, לקח את מקלו ותרמילו, נפרד מרבו והלך ברגל
לקו'ניץ, לחזות באור פני המגיד. הוא הלך במסירת נפש.
חשש שמא, חלילה לא יזכה לראות אותו. לא נתן, מנוחה
ושנה לגופו, כי אם התאמץ והלך בכל כוחותיו, כדי
להשיג עוד את המגיד בחייו. סוף סוף זכה לבוא לקו'ניץ.
הוא לא סר לבית מלון, כי אם מיד בבואו הלך ישר, עם
מקלו ותרמילו, לבית מדרשו של המגיד, אולם המגיד היה
כבר אז חולה ותשוש, שוכב במטתו והחסידים עוטרין אותו.

⁵רבי יצחק אייזיק ספרין מקומרנא "היכל הברכה" (לבוב
תרכ"ט) פ' ראה; לפי מסורת חסידית אמר פעם ה"חווה": "המגיד
שורפני בהבל קדושתו".

⁶השוה: "אם לבינה" עמ' 24, 25.

⁷בראש הספר "גדולי תרומה" לר' עזריה פיגו על "ספר
התרומות" מר' שמואל ב"ר יצחק הסרדי (זולקווא תקס"ט) נדפסה,
מלבד הסכמת המגיד מקו'ניץ גם רשימת החותמים על הספר. ביניהם
נרשמו בקו'ניץ: המגיד, רבי מנדלי מפריסטג (רימנוב) ששבת
אצלו, ר' אשר ישעי' וגיטו ר' יעקב.

שומעים לדבריו הקדושים ומסתירים את פניו. נשען רבי צבי אלימלך על מקלו ועל כתפו של אחד החסידים, התרומם מעל לכל הנאספים, הסתכל בפניו של המגיד ודעתו נחה עליו. „ברוך השם, שזכני להסתכל בפני המגיד מקוֹז'ניץ, בראיה קניתי לי רב”⁸.

יחסי אהבה שררו גם בין המגיד וה„יהודי הקדוש” רבי יעקב יצחק מפשיסחה (תכק”ו—תקע”ד). הוא היה מבחירי תלמידיו של ה„חוזה” מלובלין, אולם, לבסוף, פרש מרבו והנהיג חסידות חדשה. חסידות של למדנות והכרה, דוגמת חב”ד ברוסיה הלבנה. המגיד התנגד בתחלה למנהגו של ה„יהודי” לאחר את זמן התפלה. אבל כשבא ה„יהודי” לקוֹז'ניץ והמגיד התבונן לתפלתו ספוגת „יראה עילאה”, התחיל לכבדו ולאהוב אותו. ב„שולחן” השבת חלק לו כבוד גדול: הושיבו לימינו ונתן לו „שירים” לחלק לחסידיו⁹. ביחוד נהנה המגיד מהריפותו הגדולה בתלמוד. „כשנכנס לביתי ה„יהודי” — אמר המגיד — ראיתי שנכנס עמו שר התורה!”¹⁰. המגיד השתדל להשלים בינו ובין ה„חוזה” מלובלין ובסכסוך עמד לצד ה„יהודי”¹¹.

בין מעריצי המגיד מקוֹז'ניץ וחבריו נמנו גם הצדיקים: רבי אברהם יהושע השל מאפטא¹², רבי שלמה מלוצק¹³, רבי

⁸ „אם לבינה” עמ’ 52; „עשר אורות” עמ’ 70; השוה: דר. י. נכט „חוש הראיה” בקובץ „אזכרה” (ירושלים תרצ”ז) עמ’ קכ”ח.
⁹ ברייטשטין „שיחות חיים” (חש”ד) עמ’ 16.
¹⁰ הרב לווינשטין ב„נפלאות היהודי” עמ’ 16.
¹¹ השוה: צ. מ. רבינוביץ „רבי יעקב יצחק מפשיסחה” (פיטרקוב תרצ”ב) עמ’ ק”ו, ק”ז.
¹² השוה: „אוהב ישראל” (זיטאמיר תרכ”ג) פ’ יתרו: „ושאלתי את פי הרב הקדוש המנוח מגיד משרים דק”ק קאזניץ”; ישנו גם מכתב מהמגיד לבעל „אוהב ישראל” המכיל ברכה לחתונה בצרוף ביאור ב„זוהר” („ספרן של צדיקים” עמ’ 56).

אשר מסטולין, ששהה זמן רב בקוֹז'ניץ ולמדו יחד¹⁴, רבי דוד מללוב¹⁵, המגיד רבי אברהם חיים מזלוטשוב¹⁶ ועוד.

עד כמה היה המגיד מכובד בקהלות פולין, יעיד תאור אחד, של רבי אברהם זוסמן, יהודי פולני, שבימי נעוריו הגר ללונדון ונתקבל לשוחט על-ידי רבי נתן אדלר. באחד מספריו הוא מספר: „כשאני הייתי ילד כבן שבע או שמונה, היתה חתונה גדולה בזעלחוב, שרבנו הקדוש ר' יעקב יצחק מלובלין נבג"מ זי"ע (נשמתו בגן מרומים, זכותו יגן עלינו) נתחתן בנכדו היקר והנעלה ר' מאטילי עם בת הרב הקצין ר' אביגדור

¹³ „ושמעתי מהרב החסיד קדישא מה"ו ישראל מ"מ דק"ק קאזניץ נ"י ויופיע, ששמע מהרב הגאון... ר' שמעלקא אב"ד ניקולסבורג ששמע ממורי ז"ל (רד"ב ממזריטש) (ר' שלמה מלוצק „דברת שלמה", זולקווא תר"ט, פרשת בלק).

¹⁴ הרב אברהם אלימלך שפירא „משנת חכמים" (ירושלים תרצ"ד) בהקדמה עמ' ו'; השוה: ש. דובנוב „תולדות החסידות" חלק ג' עמ' 481, מכתב מר' אשר למגיד מקוֹז'ניץ.

¹⁵ השוה: ש. ג. רוזנטל „תפארת הצדיקים" (פיטרקוב תרפ"ח) עמ' 46; מ. ברוקמן „מגדל דוד" (פיטרקוב תר"ץ) עמ' 37, 4.

¹⁶ מ. בודק „סדר הדורות החדש" עמ' 49; „שם הגדולים החדש" לאהרן וולדן; י. מ. ברומברג „תולדות הנפלאות" (ורשה תרנ"ט) עמ' 7; הוא היה חתנו של ר' ישכר בר מזלוטשוב, שעלה לארץ-ישראל ונפטר בצפת, מחבר הספרים „בת עיני" (דובנא תקנ"ח) ו„מבשר צדק" (שם). השוה: יצחק ורפל: „החסידות וארץ-ישראל" (ירושלים ת"ש) עמ' קל"ט; בספר „מילי דהספידא" מאת הרב חיים אליעזר שפירא ממונקטש (בראטיסלאווא תרפ"ב) נדפס מכתב יפה מהמגיד מקוֹז'ניץ לרבי אברהם יהושע השל מאפטא, לר' חיים מטשרנוביץ, בעל „באר מים חיים" ולר' מנדיל מקוטוב, המכיל ברכת ידידות לחתונה בצרוף ביאורים ל„תקוני זוהר". ברוב מכתביו לגדולי הדור נהג המגיד להוסיף חדושי תורה וביאורים ל„זוהר" ו„תיקוני זוהר".

מז'לחוב... והיו שם על החתונה: המגיד הקדוש הזקן והטהור רבנו ישראל מקאז'ניץ וגם רבנו מלובלין וגדולי תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, וחסידים הרבה מרחוק ומקרוב אין מספר להם, וכל בתי העיר לא היו מספיקים להם, וכמעט שהיו שוכבים בחוצות, והחתונה היתה ביום ו' ערב שבת קודש... וביום הרביעי שלפני החתונה, בא רבנו מלובלין לזעלחוב, ויצאו לקראתו כל הגדולים והרבה חסידים וכל גדולי העיר, בעגלות וברגל יותר מפרסה, ויבואו בערב אתו לעיר בשמחה ויסובו אותם עם העגלות... באמצע השוק הרבה פעמים באבוקות גדולות ובכל חלונות הבתים היו גרות דולקים, והשמחה שהיתה אז בכל העיר אין לשער ואין לספר. ביום שלאחריו בא המגיד הזקן והקדוש מקאז'ניץ, ועשו לו גם כן כל הכבוד הנזכר שעשו אתמול... וביום הששי אחר חצות היום היתה החופה לפני בית-הכנסת, ואני זוכר שבאותו היום היו החוצות מלאות מי גשמים והיו מניחים קרשים על הארץ מבית אכסניא של הרב המגיד הקדוש עד פתח בית-הכנסת, ואני ראיתי בעיני שהמגיד הקדוש היה הולך על הקרשים, והרב הצדיק ר' יעקב שמעון אב"ד בועלחוב הלך לצדו בתוך הבוץ ואחז בידו הימנית... וגדול אחר הלך בצד השני ואחז בידו השמאלית. ברכות אירוסין ונשואין ברך המגיד הקדוש, ורבנו הקדוש מלובלין קרא את הכתובה (המגיד הקדוש היה איש נמוך וזקן יותר מרבנו מלובלין...) וקודם תפלת המנחה של שבת בא המגיד מקאז'ניץ לבית-הכנסת ודרש שם על הבימה, וגם רבנו הקדוש מלובלין היה גם שם ושמע את הדרשה¹⁷.

בין תלמידיו המובהקים של המגיד נחשבים גדולי הרבנים והצדיקים בפולין. גאונים מפורסמים ומקובלים. מ"סלתה ושמנה" של יהדות פולין וגליציא וגם רומניא ואונגריא. אני מוסר כאן רשימת תלמידיו הידועים לי:

¹⁷ ר' אברהם זוסמן "ברוך מבנים" (ווילנא תרכ"ט) עמ' 97.

רבי אליעזר הלוי הורוץ אב"ד בטרניגרוד. מחבר הספרים "נועם מגדים" (לבוב תקס"ז) על התורה ו"אמרות טהורות" (ורשה תקצ"ח) על תהלים.¹⁸

רבי איתמר מקונסקיוואלי. מחבר הספר "משמרת איתמר" (ורשה תר"ל) על התורה. מגדולי תלמידיו של החוזה, המגיד והיהודי הקדוש.¹⁹

ר' אריה ליב ליפשיץ אב"ד בוישניצא. מחבר הספרים: "שאלות ותשובות אריה דבי עילאי" (פשמישל תרל"ד); "אריה דבי עילאי" (שם תר"מ); "ארי שבחבורה" על מסכת כתובות (לבוב תרי"ב).²⁰

ר' אריה ליבוש אב"ד בקישינב. מחבר הספרים: "חומת אריאל" (לבוב תרכ"ז), "גבורת אריה" (לבוב תר"ל).²¹

רבי גבריאל מלאך. מזכירו הפרטי של המגיד. היה מקודם סוחר. המגיד הכיר בו כשרונות ספרותיים ומנחו למזכיר במשכורת חדשית. הוא העתיק וסדר לדפוס חלק מספרי המגיד.²²

רבי גדליה מז'לחוב.²³

רבי גרשון אב"ד בריטשיוואל, תלמיד מובהק.²⁴

רבי דוב ביר מרדושיץ, צדיק מפורסם בפולין, בעל מופת. נקרא בשם "סבא קדישא". מגדולי תלמידיהם של

¹⁸ "עשר אורות" עמ' 78; וולדן, שם.

¹⁹ "השוה": "משמרת איתמר" בהקדמה ופעמים רבות בפנים הספר.

²⁰ "השוה": רבי אהרן מרכוס "חסידות" עמ' 189.

²¹ "השוה": בהקדמת ספריו; הרב י. ל. פישמן "שרי המאה" ב"במישור" גליון רמ"ד שנת תש"ה.

²² אלטר "מאיר עיני הגולה" ח"א עמ' 25; יוסף דזיאלובסקי "יד יוסף" (לובלין תרע"א) בהקדמה.

²³ א. ולדן "שם הגדולים החדש" בערכו.

²⁴ רבי משה מקוויניץ "באר משה" דף קנ"ג בהספד עליו.

ה"חווה" מלובלין, הרב מאפטא ורבי מאיר מאפטא²⁵.
 רבי דוד חריף מפיטרקוב, חתן רבי קלונימוס
 מקראקא בעל "מאור ושמש". מחבר הספר "חדושי הרד"ח"
 (חדושי-הלכה) (פיטרקוב תרס"ו)²⁶.

רבי זיליג משרנצק, חסיד מפורסם²⁷.
 רבי חיים מאיר יחיאל ה"שרף" ממוגילניצא, נכד המגיד
 שנתגדל בביתו²⁸.

רבי יחזקאל מקו'ניץ, מחותנו של ה"יהודי הקדוש"²⁹.
 רבי יצחק מייזילש, אחי הרב עוזיאל מייזילש (מחבר
 הספר "כרם שלמה" ממיסדי החסידות בפולין) תלמיד ר'
 אלימלך מליזנסק והחווה מלובלין³⁰.

רבי יצחק מאוז'רוב, תלמידו של ר' אלימלך מליזנסק³¹.
 רבי יצחק מאיר אלטר, הרבי מגור, גאון וצדיק, מחבר
 הספר "חדושי הרי"מ"³².

רבי יוסף מאיר הלוי אב"ד בשעפס (שרפץ)³³.
 רבי יהודה ליב מאניפולי, מחבר הספר "אור הגנוז",

²⁵השוה: הקדמתו לספר "עבודת ישראל" של המגיד; ר. ח.
 טשרניחא "נפלאות הסבא קדושא" (פיטרקוב תרפ"ט).

²⁶השוה בהקדמה ל"חדושי הרד"ח".

²⁷הרב יעקב חיים גולדשלג, "מרום הרי"מ" (ורשה תרנ"ב)

בנצוצי זוהר עמ' 3.

²⁸ברומברג "תולדות הנפלאות" (ורשה תרנ"ט) עמ' 9, 1.

²⁹ולדן, שם.

³⁰שם; בסוף ספר "תפארת הצבי" (זאלקווא תקס"ג) לאחיו

ר' עוזיאל, נמצאים גם חידושים "זר זהב" לר' יצחק מייזילש.

³¹שם; לפי "סדר הדורות החדש" (עמ' 62) היה חבר המגיד.

³²"מאיר עיני הגולה" עמ' 8, 7.

³³הרב א. מ. הורביץ, "שו"ת כבוד ירושלים" עמ' ט"ו; נקרא

בשם ר' מאיר משעפס מתלמידי רבי שמואל מניקולסבורג, רבי

אלימלך מליזנסק ור' לוי יצחק מברדיטשוב. אחיו היה הרב ראובן

מחותנו של המגיד³⁴.

רבי יעקב אריה מרדכימין. צדיק מפורסם³⁵.

רבי יעקב צבי יאליש אב"ד בדינוב. גאון ומקובל. מחבר הספר „מלוא הרועים" (זאלקווא תקצ"ט) על סוגיות הש"ס ו„קהלת יעקב" (לבוב תר"ל) אנציקלופדיא לקבלה³⁶; „חינוך בית יהודה", (ורשה תרכ"ט); „בית ועד לחכמים" ערכים לסדר תנאים ואמוראים (קראקא תרמ"ד).

רבי ישעי' מושקאט אב"ד בפראגא-ווארשא. תלמיד מובהק של המגיד מקוֹוֹניץ. מחבר הספרים „הרי בשמים" (ורשה תרל"ח) „עצי בשמים" ו„ראשי בשמים"³⁷.

רבי מנחם מנדיל מקוצק. בימי נעוריו היה בקוֹוֹניץ ואחר־כך בלובלין ופשיסחה³⁸.

רבי מנחם מנדיל שטרן אב"ד בסיגט—אונגריא. מחבר הספר „דרך אמונה" (טשרנוביץ תרט"ז)³⁹.

הלוי מזרנובצא מחבר הספר „דודאים בשדה" (לבוב תרי"ט); השוה: פ. ז. גליקסמן „עיר לסק וחכמיה" (לודז תרפ"ו) עמ' ע"ח.

³⁴השוה: רבי יחזקאל מקוזמיר „נחמד מזהב" (פיטרקוב תרס"ט) עמ' 21 בהקדמה. כנראה היה חברו של המגיד.

³⁵„נפלאות הרבי" עמ' 45. א. ניארמן „תועפות ראם" (ורשה תרצ"ו) עמ' 62.

³⁶בספרו „קהלת יעקב" (ערך חנוכה ב') הוא כותב: „ומפני קודש... הקדוש החסיד מוהר"ר ישראל מ"מ דק"ק קאזניץ שמעתי".

³⁷בהקדמות לספריו; „מאיר עיני הגולה" עמ' 15; בהסכמותיו לספרי המגיד.

³⁸הרב לוונשטין ב„שיח שרפי קודש" ח"ג (לודז תרפ"ח) עמ' 16.

³⁹נחשב בין הרבנים המפורסמים באונגריא. גדול בתורה וחסידות. דרכו בלימוד היה „בגמרא ופוסקים ראשונים ואחרונים לכוון ההלכה". ולא להרבות בפלפולים — בדברים שאינם נוגעים לענין הדין (בהקדמת הספר „דרך אמונה"). ניכרת בו השפעת

רבי משה רוטנברג אב"ד בוולודבי. מחבר הספר "שרת
מהר"מ רוטנברג האחרונים" (לבוב תרי"ז)⁴⁰.
רבי משה טייטלבוים. אב"ד באוהילי, אונגריא⁴¹.
רבי נח שמואל ליפשיץ אב"ד בטורבין, מחבר הספר
"זר זהב ומנחת יהודה" על ספר המכריע לר' ישעי' דטראני
(לובלין תרנ"ז)⁴².
רבי פייביל קמניצר. מגדולי החסידים בוורשה. גדול
בתורה, עשיר ונדבון⁴³.
רבי פנחס אב"ד בגניושוב⁴⁴.
רבי צבי אלימלך מדינוב. צדיק ומחבר ספרים רבים
בחסידות וקבלה⁴⁵.
רבי צבי מזידטשוב. מגדולי הצדיקים בגליציא. מחבר
ספרי קבלה⁴⁶.

רבו המגיד מקוֹז'ניץ, הנזכר בספרו פעמים רבות. השוה: הרב י.
גרינולד, "זכרון לראשונים" (סטמר תרס"ט) עמ' 19; פ. ז. שורץ
"שם הגדולים מארץ הגר" (מונקטש תרע"ד) עמ' 8.

⁴⁰ "עשר אורות" עמ' 77.

⁴¹ רבי משה טייטלבוים, "ישמח משה" ח"א (ניו-יורק תש"ו)
ב, תהלה למשה" עמ' ס"ט, שם נדפס גם מכתב מהמגיד אליו.

⁴² השוה: "זר זהב ומנחת יהודה" בהקדמה ועוד.

⁴³ "מאיר עיני הגולה" עמ' 17.

⁴⁴ ש. ג. רוזנטל, "התגלות הצדיקים" (ורשה חש"ד) עמ' 57;
ב, סדר הדורות החדש" מביא שהיה חברו של המגיד (עמ' 62).

⁴⁵ השוה: "עשר אורות" עמ' 40.

⁴⁶ השוה: "עשר אורות" (עמ' 153) במכתבו הנודע לחוכרי
המסים: "כבוד מורי ורבי הרב הקדוש המגיד מקאזניץ"; הרב י.
ברגר, "עשר קדושות" (ורשה תרפ"ה) עמ' 37; מ. בראוור, צבי
לצדיק" (ווינא תרצ"א) עמ' ס"ה; המגיד מובא בספרי ר"צ מזידטשוב
השוה: "עטרת צבי" (לבוב תרל"א) דף ב' ועוד.

רבי שלום מבלז. אבי החסידות הבלזאית⁴⁷.
 רבי שמחה בונם מפשיסחה. מתלמידי המגיד, ה"חווה"
 וה"יהודי הקדוש". יוצר חסידות פשיסחה⁴⁸.
 רבי שמואל אב"ד בווארקא. מחבר הספר "תורת
 שמואל" (ורשה תרס"ז), מתלמידי רבי עקיבא איגר⁴⁹.
 רבי שמואל שמריה אב"ד באוסטרובצי. מחבר הספר
 "זכרון שמואל (ורשה תרס"ח)⁵⁰.
 רבי שמעון דייטש-אשכנזי, אב"ד בזלחוב, אחרי שרבי
 לוי יצחק נתקבל לרב בברדיטשוב. מתלמידי החווה מלובלין⁵¹.

ח.

המגיד בחיים המדיניים של יהודי פולין

התענינות המגיד במצב יהודי פולין. יחסו
 לשלטון. קשריו עם ר' יוזפא מקוזמיר. שמואל
 זביטקובר, ברקו ברגסון ותמר. אצילי פולין
 והמגיד.

למגיד מקוויניץ היתה השפעה עצומה בעצוב דמותה
 המדינית של יהדות פולין. עם כל דבקותו בלימוד התורה
 והקבלה, הפצת החסידות וכתיבת ספרים, מצא לו זמן להתעניין
 במצבם הכלכלי והמדיני של יהודי פולין. לדעתו "הצדיקים
 דרכם להתפלל עבור כלל ישראל ולמסור נפשם ומאודם
 ולהצטער, כשהם רואים נפשם בטובה וכללות ישראל בצער"¹.

⁴⁷ א. ח. מיכלסון "דובר שלום" (פשישל חש"ד) עמ' 16, 81.

⁴⁸ הרב ברגר "שמחת ישראל" (פיטרקוב תר"ע) עמ' 19.

⁴⁹ ולדן "נפלאות הרבי" עמ' 82, 93 ובהקדמה ל"תורת שמואל".

⁵⁰ מובא פעמים רבות בספר "זכרון שמואל"; השווה בהקדמה

לספר.

⁵¹ השווה: י. ברייטשטיין "שיחות חיים" עמ' 41; אברהם זוסמן

"ברוך מבנים" עמ' 97.

¹ "עבודת ישראל" לקוטים ד"ה ר' חנינא.

לצדיק ישנה השפעה על המלכים והאצילים ומתפקידו להפוך לבם לטובה לישראל. "צדיק מושל ביראת ה', דהיינו: שהוא מתנשא ומתרום בגבהי מרומים, עד שיכול למשול אפילו על השרים של מעלה ולמנותם כפי רצונו שמבין לטובה²; "הצדיק יכול לבטל כל הגזרות הקשות, באמרו לפניו יתברך שמו: רבונו של עולם! מה לך להתוכח עם בניך, שישבו אליך מתוך הדחק והכרח, אדרבה, החזירם אליך בדרך אהבה וחבה, וישבו אליך מתוך שמחה כאב המרצה את בנו"³. מטעם זה השתתף המגיד בכל הפעולות, שנעשו לבטול הגזרות שגזרו מלכי פולין, האצילים והעירוניים ולשם זה שלח שליחים מיוחדים לערי הסביבה, שיעמדו על המשמר בענינים הנוגעים "לטובת כלל ישראל" בהשתדלות ואוסף כספים⁴.

המגיד מקוֹזְנִיץ דרש את שלום המדינה. מלומדי נסיון היו יהודי פולין, כי בשנות מלחמה הם הראשונים לסבל, לשוד ולבזוז. על היהודים לשמוע בקול המלך ולהתפלל לשלטון בעל משמעת. "אנחנו צריכים להתפלל, שתהא אימת המלכות מוטלת על עמו, ולא שיעבדו למלך באהבה לבד, בלתי יראתו על פניהם

² שם פ' יתרו ד"ה בחודש.

³ שם לאבות פ"ד מ"ו.

⁴ כפי שיוצא ממכתב, שנדפס בסוף ספר "מגיד מישרים"

(על מסכת שבת) מהמגיד מקוֹזְנִיץ (עמ' 4):

ב"ה יום אס"ה (אסרו חג) סוכות שנת תקע"א לפ"ק.

אהובי אחינו בני ישראל דק"ק קאנסקיוואלי, כעת נוסע דרך שמה, תלמידי הרבני המופלג האברך ר' זאב וואלף דק"ק שעדליץ, ושמתי דברי בפיו את אשר יאמר לכם לטובת כלל ישראל.

דברי הכותב עבור טובת כלל ישראל

נאום ישראל בכ"ר שבתי וצלה"ה

כנראה, הכוונה במכתב זה להשתדלות לבטל את חוק העבודה

בצבא ליהודים. בשנה שלאחריה (תקע"ב—1812) יצאה פקודת השחרור

תמורת פדיון בכסף.

תמיד, כי אז יעשו מה שלבם חפץ, באמרם שהמלך אוהבם ולא יענשם, ויכנסו כולם אליו כרצונם בלי שום יראה וישבו יחד אתו תמיד, ויתרשלו בשמירת מצות המלך ופקודתו, על כן הטוב לירא מאד ג"כ מפני המלך, וכשיש אהבה ויראה אז המלכות מתנהגת כראוי⁵. אותות הזמן וחיי המדינה ניכרים בדברים אלה. המגיד ראה בירידת כבוד המלך, סטניסלב אויגוסט פוניטובסקי, בעלית קרנם של האצילים המאוגדים ב"קונפדרציות" נלחמות זו בזו ויהודי פולין נתונים למשסה ואין בידי המלך, העומד לצדם, להצילם מלהיות השעיר לעזאזל על מזבח התנוונותה של מלכות פולין.

בצר להם פנו היהודים למלך ולאצילים בעלי השפעה, לבטל את הגזרות הרעות. המגיד השתדל, ביחוד, לבטול גזרת חובת העבודה בצבא. משלחות מטעם החסידים, התיצבו בשנת 1812 תקע"ד, לפני מיניסטר הצבא יוסף פוניטובסקי, שהיה, לפי אגדת החסידים, ממעריצי המגיד. בהשפעתו הוחלפה חובת השרות בצבא, במס כספי בגובה של שבע מאות אלף זהובים לשנה. יהודי פולין והחסידים, ביחוד, שמחו מאד על שחרורם מלמסור את בניהם למלכות, הרודה בהם ומשעבדת אותם⁶.

בשנת תקע"א נתקימה אסיפת באי"כוח כל קהלות פולין — מעין ועד ארבע ארצות, שבחרה עשרים נבחרים, כדי להתיצב לפני מיניסטר הכספים ומלך פולין בבקשה לבטל את מס השחיטה שהעיק מאד על היהודים. פקידי הממשלה המקומיים היו משתמשים במס זה בשרירות לב ומלאו את כיסיהם בממון עניי ישראל. בין נבחרי יהדות פולין — עסקנים וגדולי תורה — היה גם המגיד מקוז'ניץ. אולם נציב מחוז ראדום הודיע למיניסטרי הכספים, שהמגיד מקוז'ניץ לא

⁵ „עבודת ישראל" פ' בחוקותי.

⁶ ש. דובנוב „דברי ימי ישראל בדורות האחרונים" כרך ראשון

(ברלין תרפ"ג) עמ' 196 ; „תולדות החסידות" חלק ב' עמ' 329 ; ע. נ.

פרנק „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליאון" (ורשה תרע"ג) עמ' 47.

יוכל להשתתף במשלחת, מפאת „חולשתו וזקנתו”⁷.
למגיד מקוֹוֹניץ היתה השפעה גדולה בחוגי הממשלה
וחצר המלך סטניסלב אויגוסט. בין חסידי המגיד נמנו עשירי
פולין היהודים, כר' יוזפא מנדלסבורג מקוזמיר, שמואל זביט-
קובר ברקו ברגסון ואשתו תמר, שהיו להם מהלכים והשפעה
על המלך.

העשיר רבי יוזפא היה יליד אפטא וידיד נעוריו של
המגיד. הם למדו יחד בישיבת ריצ'וול אצל ר' שמואל
מניקולסבורג. אולם דרכי החברים נפרדו. המגיד פרש לתורה
וחסיוֹת ור' יוזפא למסחר וקבלנות. הוא התישב ביוז'פוב
(Jozefow) מחוז לובלין, ועסק במסחר יערוֹת ויצוא עצים
מפולין לחוֹל, דרך נמל דנציג. כמו כן היה לו, מטעם ממשלת
פולין, מונופולין על תוצרת מכרות המלח. חמש מאות משפחות
עבדו במפעליו התעשייתיים. מפוניטובסקי מלך פולין, קבל שתי
מדליות לאות ידידות והוקרה. עם עשירותו המופלגת וקרבתו
למלך, היה מחסידי הנאמנים של חברו המגיד מקוֹוֹניץ. בעירה
קוזמיר (Kazimierz) מחוז לובלין, שבה התישב בסוף ימיו,
המשיך במסורת לימוד התורה ויראת שמים מיסודו של ר'
שמואל מניקולסבורג. לבנותיו בחר את העילויים שבפולין. אחד
מחתניו היה רבי משולם זלמן אשכנזי אב”ד בלובלין. מר'
יוזפא קבל המגיד ידיעות ממקור ראשון, על תכניות הממשלה
בשאלת היהודים, ובשעת הצורך היתה לו האפשרות, ע”י
קשריו, לבטל גזרות רעות⁸.

שמואל זביטקובר נחשב לעשיר הגדול ביותר שבין יהודי

⁷מגר. א. אייזענבאך „די צענטראלע רעפרענטאנץ-ארגאנען
פון די יידן אין ווארשאווער פירשטענטום (1807—1815)” ב„בלעטער
פאר געשיכטע” כרך II ייו”א, בעריכת דר. ר. מאהלער (ווארשע
1938) עמ' 65, 64.

⁸השוה: ר' משולם זלמן אשכנזי „שו”ת בית משולם” (פיטרקוב
תרס”ה) ב„כבוד הבית” לרב צ. י. מיכלסון עמ' 67, 72 ועוד.

פולין, סוחר בבהמות ועורות, בעל בתי חרושת, ספק הצבא וסרסר החצר של פרידריך מלך פרוסיה ופוניטובסקי מלך פולין. הוא גם נודע במעשי צדקה לטובת קהלת פראגא-ורשה. בראשית ימיה. בנה בית-כנסת ומקוה ויסד בית עלמין בפראגא.⁹ ביחוד, נתפרסם בשעת המרד הפולני בשנת תקנ"ד (1794) „מרד קושציושקו“. יהודי ורשה נלחמו אז ביחד עם הפולנים בצבאות רוסיה, תחת פקודו של המצביא ברק יוסלביץ, שיסד גדוד יהודי מיוחד להגנת עיר הבירה. ליד פראגה התלקחה מלחמה נוראה בין צבאות סובורוב הרוסי וחיל פולין. למרות אומץ לבם של הפולנים והיהודים נצחו הרוסים. חמשה-עשר אלף פולנים, יחד עם הגדוד היהודי, שמנה כשש מאות נפש, נפלו חללים על סוללות פראגה, ברחובות ורשה ובגלי נהר ויסלה. האגדה מספרת, שאחרי הקרב, כשהיתה עוד יד הרוסים נטויה להשמיד ולהרוג את כל תושבי העיר ורשה, ישב ר' שמואל בחצרו, שתי חביות לידו, אחת מלאה מטבעות זהב והשניה כסף והוציא כרוז לקוזקים, שבעד כל אדם חי יתן שלשה רובל זהב ובעד מת — רובל כסף. הצבא הרוסי בא בהמון לר' שמואל לקבל את המטבעות, בהביאם את החיים והמתים. במשך זמן קצר נתרוקנו שתי החביות וכך הציל מאות אנשים ממות¹⁰. המגיד מקוֹזֶ'ניץ לא היה מרוצה מהתנהגותו הכללית של שמואל זביטקובר, כי רננו אחריו בעניני דת ומסחר, אבל במעשה ההצלה של פראגה קנה את עולמו והמגיד העריצו מאד בגלל זה. פעם, מספרים החסידים, כשהגיע המגיד לתפלת שבת „אל אדון על כל המעשים“, התחיל לשיר בנגון

⁹ עמנואל רינגלבלום „שמואל זביטקובר“ ב„ציון“ (רבעון לחקר תולדות ישראל) שנה ג' ספר ג' עמ' 252; פרופ. ש. דובנוב „ד"יי בדורות האחרונים“ ח"א עמ' 191.

¹⁰ השוה: רינגלבלום, שם עמ' 256; אלטר „מאיר עיני הגולה“ ח"א עמ' 15; מ. ש. גשורי „לקורות הנגון החסידי“ עמ' ל"ג בקובץ „אזכרה“; ש. יעוונין „נחלת עולמים“ (ורשה תרמ"ב) עמ' 7.

יפה, שלא שמעו מעולם ממנו וכששאלוהו לפשר הנגון החדש, ענה להם: בניגון זה הובילו המלאכים בשירה וזמרה את ר' שמואל זביטקובר לגן עדן. זכות ההצלה הכריעה את הכף בעולם העליון על כל העברות, שעשה במשך ימי חייו ונשמתו עלתה לגן עדן בקדושה וטהרה¹¹...

בנו של ר' שמואל זביטקובר, ברקו דב ברגסון, היה כאביו קבלן ממשלתי ועשיר מופלג וכמוהו עסקן צבורי לטובת יהודי פולין. הוא ואשתו תמר ברגסון, היו ממעריצי המגיד מקוֹז'ניץ. תמר תמכה, ביחוד, בחסידים חשובים, תלמידי המגיד מקוֹז'ניץ והחווה מלובלין ומנתה אותם לפקידים בבתי מסחרה. בין פקידי עסקיה נמנו רבי שמחה בונם מפשיסחה, רבי יצחק מוורקה ועוד¹². השפעת המגיד גדלה על משפחת ברגסון. לחתונת בתו של ברגסון עם ר' ישכר ביר הורוויץ, נכדו של ר' שמואל'קה הורוויץ מריצ'וול-ניקולסבורג, הוזמן המגיד לורשה והיה מסדר קידושין. החתונה הוחגה ברב פאר והחסידים מספרים, שהמגיד לא הלך לחופה עד שתיקן את גשמת שמואל זביטקובר, שתהיה ראויה להדבק בנשמת רבו ר' שמואל הורוויץ. החתן ישכר ביר הורוויץ היה מלמדני ורשה. מתלמידיו המובהקים של המגיד מקוֹז'ניץ וחברו של רבי יצחק מאיר אלטר, הרבי מגור, שג"כ היה תלמיד מובהק ונתגדל בבית המגיד¹³.

¹¹ אלטר שם; נ. סוקולוב „אישים” (תל-אביב תרצ"ה) ספר ג' עמ' 174.5.

¹² השוה: צ. מ. רבינוביץ „רבי שמחה בונם מפשיסחה” עמ' 17;

Dr. J. Schipper „Zydzi Krolestwa polskiego w dobie powstania listopadowego” (Warszawa 1932) עמ' 39

ע. נ. פרנק „יהודי פולין בימי מלחמת נפוליאון” עמ' 44.

¹³ השוה: אלטר, שם, עמ' 16; מ. מ. ולדן „יכבד אב”

(פיטרקוב תרפ"ג) עמ' 84.

מלבד קשרי המגיד עם עשירי היהודים הנזכרים, הקרובים למלכות, היתה לו גם השפעה על גדולי אצילי פולין. בין מקורבי המגיד נחשבת משפחת האצילים הידועה טשרטורסקי. ראש המשפחה אדם קזימיר, היה אחרי מותו של המלך אויגוסט (תקכ"ג-1763), מועמד לכסא המלוכה, אבל נבחר המתחרה פוניטובסקי. אחרי חלוקת פולין הראשונה מונה למרשל הצבא הפולני. היה לוחם נמרץ לחרות פולין ומתנגדה של רוסיה, שהתערבה בענייניה הפנימיים של פולין.¹⁴ בנו, אדם גיאורג טשרטורסקי, היה מיניסטר לענייני חנוך בליטא ורייסין והשתדל גם להפיץ השכלה בין היהודים.¹⁵ הוא חשב לקומם את מלכות פולין בחסותה של רוסיה והיה ידידו של אלכסנדר קיסר רוסיה, בניגוד לאביו. הוא השתתף בקונגרס הוינאי ובמרד פולין בשנת 1831-תקצ"א. לבסוף גלה לפארית. גם אחיו, קונסטנטין, היה מנכבדי המשפחה. כולם גרו בפולווי (Pulawy) מחוז לובלין.¹⁶

האגדה החסידית מרבה לספר על היחסים הלבביים ששררו בין המגיד מקוֹז'ניץ והמשפחה הנזכרת. "אדם שלי" — קרא המגיד לאדם טשרטורסקי.¹⁷ כשלא היו לו בנים, נסע לקוֹז'ניץ והמגיד התפלל שיהיה לו בן, באמרו: "רבנונו של עולם, יש לך הרבה גויים. יהיה עוד גוי!"¹⁸ אחיו של אדם, קונסטנטין, לא היה "חסיד" ופקפק במופתיו של המגיד. פעם

14 Meyers Grosses Konversations-Lexikon (Leipzig-T. Korzon "Wewnetrzne 389 כרך ד' עמ' 1903) dzieje Polski za St. Augusta"

¹⁵השוה: דר. יעקב שאצקי, "יידישע בילדונגס פאליטיק אין פוילן פון 1806 ביז 1866" (ניו-יורק 1943) עמ' 15.

¹⁶בלקסיקון הנ"ל, שם.

¹⁷השוה: משה פיינקינד, "גוטע יידן אין פוילן" (ווארשא

1936) עמ' 190.

¹⁸הרב לוונשטיין ב"עשר אורות" עמ' 75.

רצה להוכיח לאחיו, שהמגיד איננו רעל יוהיז-ידיי...
 חמד לו לצון, נסע לקוֹז'ניץ והוכיח את בנו...
 שוכב על ערש דוי, בבקשה שהמגיד יתפלל עליו. באמת היה
 בריא אולם. אבל המגיד אמר לו: סע מהר הביתה, כדי
 שתספיק לראות את בנך לפני מותו! וכן היה — מסיימת
 האגדה — כשחזר קונסטנטין הביתה מצא את בנו מת.¹⁹ כשנסע
 המגיד לובלינה, אל החווה, הוזמן בדרך לארמון טשרטוריסקי
 בפולאוו, שם נתקבל בכבוד רב.²⁰

המגיד נזכר גם בזכרונותיה של אננא פוטוצקא, המספרת,
 שאסטרולוג ומיסטיקן משודיה בא ללמוד קבלה מפי „הרב
 המפורסם בקוֹז'ניץ”.²¹ כמו כן מוסר אחד ממפקדי הצבא הפולני,
 ליאון דמבובסקי, תאור מענין בזכרונותיו, על ביקור הנסיך אדם
 טשרטוריסקי בקוֹז'ניץ: „שלחו פעם את סקוברונסקי (מזכיר
 הנסיך) לדנציג לגבות אחד עשר אלף אדומים. סקוברונסקי
 החביא את הכסף שקבל בחבית קטנה, והעמידה לרגליו ונסע
 לפולאוו. בדרך נפלה תרדמה עמוקה עליו ועל משרתיו. הם
 עברו שתי תחנות כשהם נרדמים. בתחנה השלישית הקיץ
 סקוברונסקי וראה שהכסף נגנב. כל החפזים היו לשוא. הוא
 חזר לפולאוו בלי הכסף. עברו שנים אחדות, האבדה נשתכחה
 מן הלב. והנה פתאום קבל הנסיך מכתב מהרב המפורסם, המגיד
 מקוֹז'ניץ, הנחשב אצל היהודים לקדוש, שבו הוא מודיע לו
 כי האבדה נמצאה ואפשר לקבלה בחזרה בשלשה תנאים: א)
 שהנסיך יסלח לגנבים; ב) שיסתפק לגבות רק עשרת אלפים
 אדומים, מפני שבינתיים אבדו אלף; ג) שלא יחקור וידרוש
 את הרב, באיזה אופן נמצאה הגנבה. הנסיך הסכים לתנאים
 והכסף הוחזר לו.

אחרי זה החליט הנסיך לבקר בעצמו אצל המגיד. יחד
 עם אדון צ'לסקי הייתי עד לביקור זה. נסענו לקוֹז'ניץ בלוי

¹⁹ שם. ²⁰ שם עמ' 76.

21 Anna Potocka "Pamiętniki" S. 35.

אנשים מספר, כיון שהנסיך אף פעם לא יצא לדרך בלי בני לוויה. כשהלכנו לבית המגיד, שנמצא בין רחובות לא נקיים, הלך אחרינו המון יהודים, שהביעו שביעת רצון גדולה ביותר, כי מרשל הצבאות האוסטריים ושליט כל כך חשוב, הולך לבקר את הקדוש שלהם. את השמחה הביעו באפנים שונים. אחדים הרימו קולם, אחרים שרו ורקדו. בתוך הרעש הזה נכנסנו לדירת המגיד ישר מהפרוזדור לחדר גדול. מאחורי מחיצה שכב הקדוש על הרבה מצעות במטה. היה זה זקן בן תשעים בערך (!) לבוש כולו בגדים לבנים, זקנו הלבן כשלג, הגיע עד חגורתו. פניו היו קטנים, רזים ומקומטים. הנסיך התקרב אל המטה, התחיל לדבר פולנית. המגיד הניע בראשו אבל לא השיב מאומה. הנסיך חשב שהוא אינו יודע פולנית והתחיל לדבר גרמנית, אבל — אותה השתיקה. המצביא התחיל לדבר עברית, כי גם את השפה הזאת ידע, אבל אותן התוצאות. בראותנו שאי אפשר להוציא מהקדוש אף מלה, חזרנו לאכסניא לארוחת צהרים. לוו אותנו כמקודם, המוני יהודים והפגנים את התפעלותם לכבוד המגיד. „חכם גדול המגיד שלנו!“ — אמרו תכופות. אינני יודע אם השתיקה העקשנית נחשבה אצלם לחכמה. בכל אופן היה המגיד איש טוב ומיטיב. מכל הארץ נהרו תמיד לקוֹנִיִּץ מרכבות מובילות תרומות בשביל הקדוש. הוא קבל את הכל, אבל בכל יום ששי חלק את כל הכסף לעניים.

אחר כך נודע לנו, שהכסף נגנב על-ידי פקיד הדואר, כשראה את האנשים ישנים והחביא את האדומים תחת העץ. אחרי זה התפטר ממשרתו, נשא אשה והוציא אלף אדומים לסדור המשק, אולם באיזה אופן המגיד הגיע אליו ואיך הוציא את שאר הכסף נשאר סוד²².

כנראה, שאל טשרטוריסקי את המגיד על פרטי מציאת

22 Leon Dembowski "Pamiętniki" "Ateneum" 1882 3. 2;

ע' מאמרו של ליבר בעתון Nowy Dziennik לשנת 1933 גליון 269; המגיד נפטר בן ע"ה ולא הגיע לגיל תשעים.

הגנבה. המגיד שהבטיח לפקיד הנוצרי, לשמור על הסודיות, שמר את הבטחתו בגאון מפליא. הוא לא נכנע לאישיות חשובה כמרשל הצבא הפולני וגדוד מלויו ולא ענה על שאלות הנסיך בשלש השפות. המגיד נצח את המפקד בשתיקה. ספור דומה נמצא גם במקורות האגדה החסידיים בנוסח אחר קצת²³.

קשרים אלה עם נכבדי היהודים, אצילי פולין, מפקדי צבא ורבי המלוכה, עמדו לו לנצל את השפעתם לטובת בטול חובת עבודת הצבא ואסור המסחר במשקאות, שתי גזרות, שעמדו לערער את חייהם הכלכליים והרוחניים של יהודי פולין²⁴.

ט.

גוג ומגוג

נצחונות נפוליאון. נסיכות ורשה. תקות היהודים. יחס החסידים לשווי זכויות. יחסו של רבי מנדלי מרימנוב לנפוליאון. געגועי המגיד לגאולה. הרב מלאדי ממתנגדי נפוליאון. חולשת המגיד. הסתלקותו. בנו ר' משה אליקים בריעה ויוצאי חלציו.

²³ זה לשון הנוסח החסידי של הספור: „הקצין ר' שלמה מקונסקיוואלי... היה דרכו תמיד לסחור ביערות הנסיך טשרטוריסקי פעם הובילו בעלי עגלה חביות דינרי זהב מפאריו לפילוב (Pulawy) וחסרו לו שתי חביות. ואמר הנסיך שיסע ר' שלמה עמו למגיד מקו'ניץ, שיוחזרו לו שתי החביות. בבואם אליו השיב המגיד: אני חלש ושוכב במטה ולא גנבתי! השיבו הנסיך: את זה אני יודע, אבל בתפלתך תוחזר הגניבה! אמר להם: אם תבטיחוני שלא תשאלו אותי מאין לקחתי, תושב לכם הגניבה. ועל ידי תפלתו, פרצה מחלוקת בין הגנבים ובעל העגלה ונסעו להתפשר לפני המגיד, והוא ברוב לקח שפתיו גרם לקדש שם שמים ולהחזיר את הגניבה וכן עשו“ („עשר אורות“ עמ' 76 במכתב הרב לזונשטין).

²⁴ דובנוב, שם, עמ' 196; „תולדות החסידות“ ח"ב עמ' 329;

י. נ. פרנק „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליאון“ עמ' 24, 23.

אחרי חלוקת פולין השלישית (1795), כשנדמה היה שאין תקוה להצלת פולין השסועה מצפרי שכניה הטורפים, התחיל שוב לעלות שמש תקותה של מלכות פולין, עם נצחונות נפוליאון בונפרטה, כובש העמים הגדול, באירופה. ממלכות חזקות נכנעו לפני צבאות הגבור האדיר, מדינות גדולות התמוטטו ונפלו מעצמת הכוח הצבאי הצרפתי. נפוליאון, שנלחם במחלקי פולין: פרוסיה, אוסטריה ורוסיה, הבטיח לפולנים, בשכר עזרתם הצבאית, את תחית ממלכתם העצמאית. שתיים עשרה שנה אחרי תבוסת פולין, קרע נפוליאון (בשנת 1807 — תקס"ז) מחוז אחד בפולין גדול מארץ פרוסיה וכוונן אותו לנסיכות ורשה (Księstwo warszawskie) ופרידריך אבגוסט מלך זאכסן בראשה. בעוד שנתיים, כשנצח נפוליאון גם את אוסטריה, קרע גם חלק ממחוזותיה וספחם לנסיכות הורשאית (תקס"ט)¹. בפולין החדשה, שנוסדה באפיטרופטותו של נפוליאון, הושלטה חוקה ליברלית: שני בתי מחוקקים — הסים והסינט — וספר החוקים של נפוליאון הונהגו בחיים. לפי חוקה זו שוים כל תושבי הארץ, בלי הבדל דת וגזע לזכויות וחובות. יהודי פולין התחילו להאמין, כי גם שעת תקותם הגיעה ועם עלות השפעת נפוליאון בשלטון פולין, יבוא הקץ גם לסבלותיהם. כשבא נפוליאון לורשה הגישה לו הקהלה „המנון“ בעברית, שממנו אפשר לעמוד על הלך הרוח של יהודי פולין ביחס לנפוליאון. בשיר זה מביעים יהודי ורשה את התפעלותם הגדולה מנצחונות הכובש, המדביר עמים תחת רגליו ומקוים שנפוליאון יעשה צדק גם עם יהודי פולין, המדוכאים והמעונים.

„על מדינות מלאי חמס עוד ידך נטויה,

לאומים שחו עפר — יחיו בצלך, ימינך תקים

עמים יגורו בהמה — ראו אור בהיר בשחקים,

ויאמר ד': יהי אור על ארץ מאפליה!

¹ ע. נ. פרנק „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליאון“ (ורשה

תרע"ג); ש. דובנוב „ד"יי בדורות האחרונים“ כרך א' עמ' 192,

נחנו שה פזורה ווארשוי, למשמע אוזן שמענו
גודל חסדך, נאפאלעאן, קצות איין ספיו לנו
על כן מצאנו את לבנו לקדם לקראתך.
כי טוב חסדך מחיים להחיות לב נדכאים,
יציץ ופרח ישראל ישרש יעקב הבאים...²

אולם רק בחוגי המשכילים והמתבוללים המועטים, קור
להבנות משלטון חוקי נפוליאון ולהגיע לשווי זכויות. בחוגי
החסידים והחרדים פחדו מאד משווי הזכויות. הם הבינו,
שהזכויות הכלכליות המעטות, שספק גדול אם יקבלון באמת,
יטילו על יהודי פולין חובות מרובים במובן הרוחני. החסידים
פחדו מרוח חופש הדעות וההשכלה, שצבאות נפוליאון הביאו
אתם לארצות כיבושיהם וביחוד מגזרת חובת השרות בצבא,
שנחשבה למהלומה קשה על ראש כנסת ישראל בפולין. האמון
הצבאי יחד עם בני הגויים, הבזים להם, אכילת הטרפות וחלול
השבת בקסרקטינים והרחקת הנוער מהשיבות ויראת שמים
לשדות הקטל של נפוליאון — נחשבו בעיני החסידים לקשה
שבגזרות הגלות³, את הפחד הזה הביע רבי שניאור זלמן
מלאדי, בשעת מלחמת נפוליאון ברוסיה, במכתבו לר' משה
מייזליש מוילנה: „ביום א' דראש השנה קודם מוסף, הראו לי
אם ינצח באנאפארטה יורבה העושר בישראל ויורם קרן ישראל,

² שנה א' חוב' ב' עמ' 122

“Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w
Polsce”

³ שם במאמרו של פרופ. שמעון אשכנזי „לקורות יהודי פולין
בימי נסיכות ורשה” עמ' 11; מ. באלאבאן „יידן אין פולין” (ווילנע
1930) עמ' 251; יהודה יפת „נאפאלעאן און דיא נאפאלעאנישע
מלחמות אין שפיגעל פון יודישען לעבען” בעתון „מאמענט” לשנת
1931 בחדשים מרץ ואפריל; מ. בובר הקדיש לתקופה זו את ספרו
„גוג ומגוג” המכיל את כל האגדות והמסורות שבהם באו לידי ביטוי
הגעגועים המשיחיים ופיסופי הגאולה בחצרות הצדיקים בפולין.

אבל יתפרדו ויתרחקו לבן של ישראל מאביהם שבשמים; ואם ינצח אדוננו אלכסנדר (מלך רוסיה), אם כי ירבה העוני ויושפל קרן ישראל, אבל יתקשרו ויתחברו ויתעקדו לבן של ישראל לאביהם שבשמים, וזה לך האות שבקרב הימים יוקח מחמד עיניכם, ובקרב הימים יתחילו ליקח לאנשי חיל מאחינו בני ישראל⁴. לפי דעת הרב מלאדי היה נפוליאון „תולה הכל בכחו וגבורתו, בעוצם החכמה בהנהגת ההילוך וסדר בעניני המלחמה ובעוצם הצלחתו, ואשר בגאווה ובגובה לבו מתלוצץ באמונת ה'... ומסלק ההשגחה ואמונה ובטחון באלוהים“, והיה מתירא „שאם תגבר יד צרפת תרבה האפיקורסות בישראל... ולא ישאר אחד ביהדותו“⁵.

כזה היה גם יחסה של חסידות פולין לשווי הזכויות. בהשפעת החוזה מלובלין והמגיד מקווצניץ, נדחה ענין הזכויות ליהודי פולין לעשר שנים, בתוקף „כתב הדת המחפיר“ של נפוליאון משנת 1808 (תקס"ח), שיצא לפועל בכל הקיסרות הצרפתית⁶. „יושבי הנסיכות הורשאית — נאמר בכתב הדת של הנסיך — המחזיקים בדת משה, מרוחקים לעשר שנים מלהשתמש בזכויות הפוליטיות, שהיו עתידין לקבל, בתקופה שבתוך הזמן הזה, ישרשו מקרבם את הסימנים המיוחדים, שהם משונים על ידם כל כך משאר בני הארץ“⁷. ממשלת פולין וגם טובי האצילים שביניהם, כאדם טשרטוריסקי ועוד, חשבו כתנאי ראשון לקבל שווי הזכויות — טמיעה לאומית ותרבותית, שיגוי הבגדים, השפה והמנהגים לאלה של הפולנים הנוצרים. מובן, שהחרדים לא יכלו לשלם מחיר יקר כל כך, מהצד הדתי והלאומי, בעד שווי זכויות מפוקפק. ההשתדלות להפטר מ„שווי הזכויות“ ושרות העבודה בצבא, הלכה ונמשכה עד

⁴ מ. טייטלבוים „הרב מלאדי ומפלגת ה„ד“ ח"א עמ' 152.

⁵ שם, עמ' 155.

⁶ ש. דובנוב, שם עמ' 196; פרופ. ש. אשכנזי שם.

⁷ דובנוב עמ' 193. ⁸ שם; ע. נ. פרנק, שם, עמ' 25—23; יחס

שנת 1812 (תקע"ב), שאז הוצא חוק המשחרר את יהודי פולין מהשרות בצבא. בכל ההשתדלות הזאת לקח המגיד חלק בראש, באוסף כסף והשפעה על האצילים.⁸

בשעת מלחמת רוסיה-צרפת, שלפני תבוסת נפוליאון, נתפלגו הדעות ביחס למלחמת העמים, האגדה יודעת לספר על מלחמת האיתנים מצדדי נפוליאון ומתנגדיו: בקרבות ההיסטוריים שעל יד מוסקבה, וטרלואו (1813), לקחו חבל גם צדיקי פולין. לא בחיל ולא בכח כי אם בתפלות ויחודים. החזוה מלובלין והמגיד מקוֹז'ניץ, עמדו לצד מתנגדי נפוליאון והכריעו את הכף לרעתו. היחידי שנלחם בעוז לצד נפוליאון היה רבי מנחם מנדלי מרימנוב. הוא ראה במלחמה זו, מלחמת "גוג ומגוג" וחבלי משיח. צדיק זה, שכל ימיו התמוגג בבכי על צרות הגלות וקושי השעבוד בין הגויים, חשב שכבר הגיע הזמן לגאולת ישראל. הוא היה אומר: "מוטב שישפך דם ישראל, עד שהגייסות הולכים בו מפריסטג עד רימנוב למעלה מארכובותיהם, ובלבד שיבא הקץ לגלותנו!"⁹. אולם תלמידו רבי נפתלי

של התנגדות ל"שווי זכויות" היה להרבה מגדולי ישראל, בעלי הרגשה לאומית חזקה, שראו בשויון — סבה להתבוללות ועזיבת הדת. ככה כותב רבי משה סופר, בעל "חתם סופר" כי מה "שהמלכות נותנת חירות לישראל" היא "צרה גדולה", כי עי"ז יבואו "לעזוב תורה ומצוות" ויחדלו לקוות לשיבת ציון כי "אנחנו כשבויים ממלחמת החורבן" המצפים לשוב לארצם ולא לקבל שווי-זכויות מהגויים. השוה: שמואל וינגרטן, "החתם סופר ותלמידיו" (ירושלים תש"ה) עמ' 40; גם שמואל דוד לוצאטו כותב, "אין הצלחת אומתנו באימנציפציון אלא אהבת איש אחיו והתקשרנו כבני משפחה אחת וזו מתמעטת ואובדת בצל האמנציפציון" ("אגרות שד"ל" חלק ה' פרמישלא תרמ"ב, עמ' 660; דר. י. צבי זהבי "תנועת ההתבוללות בישראל" תל-אביב תש"ג עמ' 112).

⁹ הרב י. א. קמלהאר "אם לבינה" עמ' ל"ב; הרב ישראל ברגר

"עשר צחצחות" (פיטרקוב תר"ע) עמ' 87.

צבי מרופשיץ, התנגד לו בכל תוקף וסכל את עצתו. רבי מנדלי אמר לתלמידיו: „התפללו בעדי שיאריך ד' ימי עד אחרי שנת תקע"ד, והיו בטוחים שתזכו לשמוע קול שופר של משיח!" בשעה שהיו הקרבות המכריעים בין נפוליאון וצבא הרוסים ליד מוסקבה, התאמץ רבי מנדלי בתפלתו לטובת נפוליאון. הוא הרעיש עולמות. כל הפמליא של מעלה כמעט שהסכימה לדעתו. באפית המצות לפני חג הפסח, ברדית כל מצה אמר: עוד חמש מאות רוסים נופלים בקרב! נפוליאון עמד על סף נצחונו על הרוסים. פתאום נכנס התלמיד הפקח רבי נפתלי צבי מרופשיץ וקרא בקול: „רבי, נפוליאון טמא הוא וטמא נדחה לפסח שני!" — כשגמר את המלים האלה, ברח מבית רבו ונסע במהירות ללובלין אל החוזה ולקוויניץ למגיד, שיקרבו בתפלתם את מפלתו של נפוליאון הטמא. החוזה מלובלין הסכים לדעתו. מלובלין נסע להשפיע גם על המגיד כדי שתבוסת נפוליאון תהיה בטוחה¹⁰.

וכאן היתה לו עבודה קשה. מי כמגיד מקוויניץ ראה את הצרות והעינויים והדכאון שבגלות, ומי כמוהו קוה וחכה בכליון עינים לגאולת ישראל? צער הגלות גדול ורחב מני ים. „בזמן החורבן — כותב המגיד — כולנו כשכורים ומשוגעים. מכובד החורבן והצרות והרדיפות מיום ליום¹¹, ולא רק ישראל בגלות, כביכול, השכינה בכבודה מתאבלת ומתפלשת בעפר על צרות הגלות. „הבורא יתברך בזמן החורבן נראה כעני כביכול... והמקדש נתמשכן עמנו וצריכים בני ישראל שלא ישכנו ולא ינוחו, להחזיר עטרה ליושנה, שתגלה ותראה עלינו מלכותו", ולומר לפניו: קצתי בחיי ומאוסים

¹⁰ כל האגדות נאספו במקורות הנזכרים ובספריו של א. ח. מיכלסון „אהל נפתלי" עמ' 25 ו„עטרת מנחם" (תולדות ר' מנדלי מרימנוב); ע. נ. פרנק „יהודי פולין בימי מלחמות נפוליאון" עמ'

14, 15, 49, 51.

¹¹ „עבודת ישראל" לשבת שובה ד"ה בהפטרה.

עלי, ואם תתן לי כל חללא דעלמא, לא תניח לי, עד אשר תכונן ירושלים ותכונן מלכותך לעד¹². מאידך גיסא, ידע המגיד, כי ביאת המשיח קשורה בחבלי משיח, ביסורים ושפך דם ישראל. והוא נמצא בין הפטיש והסדן. פעם — מספרת האגדה — אמר המגיד לבני ביתו: לו רציתי, ביכלתי להביא את משיח צדקנו!

— נו, אבא, עשה כדברייך! — אמרה לו מרגלית בתו („פערלע דעם מגיד'ס“).

— כן בתי — ענה המגיד — דם ישראל ישפך אז כמים. בנרות יחפשו יהודי חי ולא ימצאוהו. אפילו מרגלית כמותך לא תמצא!

— אם כן חבל גם על יהודי אחד! — השיבה מרגלית¹³. המגיד נמצא במיצר. מצד אחד ראה בסבלות היהודים בימי מלחמות נפוליאון — חבלי משיח, אותות גאולה. „יש לך להבין — כותב המגיד בהגהות ל„גבורת ה“ של המהר“ל מפראג — כי התלאות שעברו על ראשינו אחרי חיבור זה (של מהר“ל), כבר אנו פטורים ממלחמות גוג ומגוג ואי אפשר לפרש יותר, כי אם מפה לאזן¹⁴. יש לשער שהד הכרזת נפוליאון בעמדו לפני שערי ירושלים על תקומת מדינה יהודית, אם יעזרו לו במלחמה, הגיע גם לפולין והלהיב את הלבבות להאמין שגאולת ישראל קשורה בנפוליאון¹⁵. אולם, כנראה, המגיד לא העריץ את נפוליאון וגם לא קוה שעם ישראל יבנה ממנו. דעתו

¹² שם לאבות פ"א מי"ג.

¹³ יהודה יפת, שם; בעצם ימי מלחמות נפוליאון סבלו היהודים משוד ובזה. חנויות היהודים נתרוקנו והמסים רוששום לגמרי (פרנק, שם, עמ' 17).

¹⁴ „גאולת ישראל“ (ורשה תרכ"ה) בהקדמה לגבורות.

¹⁵ השוה: א. ר. מלאכי „ההצהרה הציונית של נפוליאון בונופרטטה“ ב„ספר השנה ליהודי אמריקה“ (ניו-יורק תרצ"ט) לשנת תרצ"ח עמ' 337; הרב י. מ. טולידאנו „הכרזת נפוליאון ומכתב

היתה דומה לזו של הרב מלאדי. לפי מסורת חסידיית המגיד ניבא, כעשרים שנה לפני הופעת נפוליאון, ש"עומד לקום גבור נערץ, כובש עמים, שיהיה "מושל בכפה", אבל לבסוף תבוא מפלתו"¹⁶. אגדת חסידי חז"ד מכפרת, על קרב שניטש בין הרב מלאדי, מתנגדו של נפוליאון לבין המגיד מקווצניץ העומד לצדו. גורלו של נפוליאון היה מוטל על כף המאזנים. שני הצדדים לא זזו מדעותיהם. לבסוף הסכימו, שבימי ראש השנה יתאמצו להביא את הדבר לידי הכרעה. הם יעשו את חובת היום בתפלה ועבודת הקודש, כל אחד במקומו ומי משניהם, שיודרו להקדים בתקיעת שופר יהא הנצחון לצדו. ביום הראשון השכים ר' ישראל מקווצניץ לקום, מיהר לגמור את ההכנות לקראת התפלה, טבל במקוה והתחיל מיד בתפלה, בחפצו להגיע לסדר תקיעת שופר לפני שהרב מלאדי יתחיל להתפלל. המגיד בעצמו היה התוקע וכשהגיש את השופר לפיו, לתקוע בו את התקיעה הראשונה פג לבו והרגיש שהרב מלאדי כבר גמר את תקיעותיו. ה"ליטאי" (כך קרא את הרב) הקדימני, — אמר — הזדרז וחטף את התקיעות מידי ונצחני... הרב מלאדי נמלך לתקוע בשופר לפני התפלה וב"המצאה" זאת קרב את מפלתו של נפוליאון...¹⁷

בגליציא ופולין מתארים החסידים את המאורעות בתאורי אגדה קרובים יותר לאמת: אחרי שהשפיע רבי נפתלי צבי מרופשיץ על החוזה מלובלין להתנגד לנפוליאון, נסע לקווצניץ. בערב שבת בא לקווצניץ בשעה שהמגיד טבל לכבוד שבת. רבי נפתלי צבי שכב במטת המגיד לנוח. כשחזר המגיד לביתו,

ר' אהרן הלוי מירושלים ב"לוח ירושלים", עריכת ד. נ. ברינקר לשנת תש"ד עמ' ק"ט.

¹⁶ א. מרכוס "חסידות" עמ' 289.

¹⁷ ש. גליצנשטיין "הרב מלאדי ומלחמות נפוליאון" ב"במישור"

תש"א גליון י"ג; היילמאן "בית רבי" (ברדיטשוב תרס"ג) עמ' 80; מ. ש. סלונים "תולדות משפחת הרב מלאדי" (תל-אביב תש"ו) עמ' 28.

מצא את רבי נפתלי צבי שוכב במטתו ואינו רוצה לזוז עד שיבטיחוהו להתפלל למפלתו של נפוליאון. המגיד הסכים לדעתו. בליל שבת כשהגיע בתפלה ל"מזמור שיר ליום השבת", קרא בקול: אומרים שהצרפתים עברו ממוסקבה לברזינא, ואני אומר: "להשמדם עדי עד" "יתפרדו כל פועלי און" "ואתה מרום לעולם ד'!" למחרת בשבת קרא בקריאת התורה בפרשת יתרו "נבל תבל" (שמות י"ח י"ז) — נפוליאון תפול! אחרי יום השבת ה"היסטורי" הזה התחילה תבוסתו של נפוליאון, הרוסים נצחו. הפרוסים והשודים מרדו, שמשו של נפוליאון התחילה שוקעת...¹⁸

החסידים מספרים, שהמגיד חזה מראש גם את שעבודה של מלכות פולין. "שר פולין בלי ראש" — היה אומר, ו"אין פולין לאור הנר"¹⁹. כשעבר המרשל יוזף פוניטובסקי, שר צבא פולין, דרך קו'ניץ יצאו כל אנשי העיר והמגיד בראשם לקראתו. על שאלת המרשל אם יצליח במלחמה, למען תקומת פולין בעזרת נפוליאון, ענה המגיד בשלילה. כשנפרד ממנו — מסימת האגדה החסידית — נאנה המגיד במרירות ואמר: "וי לחסיד מחסידי אומות העולם הזה, שפיטר את היהודים מהשרות

¹⁸ הרב לוינשטין ב"עשר אורות" עמ' 74. האגדה מספרת: כשראה נפוליאון כי כלתה אליו הרעה והמגיד מקו'ניץ מתנגד לו. התחפש לאכר פולני מוכר עופות, הלך לבית המגיד למכור לרבנית מתוצרתו ובהזדמנות זו רצה להשפיע על המגיד לשנות את יחסו אליו. אולם המגיד הכיר אותו. נפוליאון הסיר את המסוה מעל פניו ושאלהו אם ינצח במלחמה. המגיד השיב בשלילה ומסר לו סימני מפלתו. (יהודה יפת, שם); פרנק, שם, עמ' 48; אגדה אחרת מוסרת שהמגיד קרא במגלת אסתר (ו' י"ג) "נפל תפל" — נפולי תפול (פרנק, שם, עמ' 51).

¹⁹ שמעתי מהרב א. א. שפירא מירושלים. "אין פולין לאור הנר" — השוה: שבת דף י"ג ע"ב.

בצבא, שלא ישוב עוד לביתו ולא ימות על מטתו!²⁰
 המאורעות האלה החלישו את בריאות המגיד, מזמן
 לזמן חלה מבלי יכולת לקום ממטתו, "שק של עצמות" קרא
 לעצמו בשנותיו האחרונות²¹. הוא הפסיק לגמרי לאכול והודיע
 על מצבו לחוזה מלובלין, שפקד עליו להתאמץ ולהבליג על
 מחלתו²². ה"היהודי הקדוש" שלח אליו פעם שני מנגנים,
 מבחירי חסידיו שינגנו וישירו לפניו, כדי להשיב את רוחו.
 המגיד שמח מאד והודה ל"היהודי" על הכניסו אותו ל"עולם
 הנגינה". בנגוניהם החדשים לליל שבת החיו את רוחו²³.
 במכתבו לרבי ישראל מפינקוב, בנו של רבי לוי יצחק
 מברדיצ'וב, המגיד מתאונן על מצב בריאותו: "כעת אני חלוש
 למאד, וברוך השם אשר עד כה עזרני, אבל עדיין אני חלש
 ותשיכו מאד, ולא אוכל לעמוד לשקוד על התורה ועבודה
 כדרכי תמיד, על כן אליו בקשתי, להעלות זכרונך לטובה...
 להתפלל בעדי לד' וגם לצוות להסרים למשמעתו לילך עבדתי
 להשתטח על קברי הצדיקים. הלא הוא כבוד אביו אדמו"ר
 המנוח זצ"ל... לעורר ישנים לבקש רחמים עלי, שישלח לי
 השי"ת רפואה שלימה בקרוב, ואשוב לבריאותי ואחזור לאיתני,
 ברב כוח ויתר עוז לשוב להסתפח בנחלת ד', כי זה חלקי מכל
 עמלי"²⁴.

לא ארכו הימים והמגיד הלך ונחלש, מטרת חייו: "להס-
 תפח בנחלת ד'" נתמלאה. כל שנותיו הטיף ליסודות החסידות.
 דבקות בה' ואהבה לתורה וישראל. כל מי שהולך בדרך זו,
 מוכטח לו שימות מתוך אהבת ד'. "על ידי ימיו הטובים —
 הורה המגיד — שהתנהג בהם בצדקתו, עושה לבוש לגשמתו

²⁰ "עשר אורות" עמ' 78; פרנק, שם, עמ' 51.

²¹ "עשר אורות" עמ' 76.

²² יצחק לנדו, "זכרון טוב" (פיטרקוב תרנ"ב) עמ' 11.

²³ ק. רקץ, "נפלאות היהודי" (פיטרקוב תרס"ט) עמ' 59.

²⁴ "שפתי קודש" עמ' 13.

העליונה... ומסתמא לפני מותו של אדם, מתאספים יחד הלבושים ומעשֵׂי המצוות, שהתנהג בהם כל ימי חימך²⁵ כי „כל מה שהזקין ניתוספו חכמתו וקדושתו“²⁵, עד שהוא מגיע לתכלית כל חי: „שיוכל לראות פני השכינה ולהתדבק בה בשעת יציאת הנשמה מן הגוף“²⁶...

בתחלת שנת תקע"ה, אותה שנה שהחווה מלובלין רצה להביא גאולה לישראל בעזרת המגיד מקוֹז'ניץ, נצחו אראלים את המצוקים ובערב סוכות. י"ד בתשרי נסתלק המגיד לעולמו²⁷

על קברו נבנה אהל וזה נוסח מצבתו:

עטרת תפארת ישראל

הוא הגבר הוקם על. בימיו נראה פועל

אל צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל.

תורת אמת בפיהו ורבים השיב מעוון.

עובד ד' מעודו. והארץ האירה מכבודו.

הוא כבוד אדמו"ר הגאון החסיד איש

אלהים המפורסם, מופת הדור איש חי

רב פעלים אוהב את המקום אוהב ישראל

כמוה"ר שבתי זצלה"ה. זה זכרו לדור

דור צדיק ומ"מ דקוֹז'ניץ.

נפטר בערב חג הסוכות שנת גאל ישראל.

אחרי מות המגיד מלא את מקומו כ"מגיד מישרים" בנו ר' משה אליקים בריעה²⁸. הוא נחשב לאיש פשוט בעיני אנשי

²⁵ „עבודת ישראל" פ' חיי שרה ד"ה והמלך.

²⁶ שם לפרשת פרה ד"ה ושחט.

²⁷ „עשר אורות" עמ' 97; א. ד. בן-אהרן, „ספרן של צדיקים"

עמ' 58, שם נדפס נוסח מצבת המגיד.

²⁸ הוא נקרא בשם „בריעה" המקראי: „ובני אשר... ובריעה"

בראשית מ"ו י"ז). המגיד קראו בשם זה מטעם סודי כמזם. שלא

כהערת א. ז. א. ב. „במישור" תש"א גליון כ"א, שפתר בריעה — ראשי

עירו והיה בדעתם לתת לו משרת חזן בקוֹז'ניץ, כי היטיב להתפלל כשליח צבור לפני התבה. בני תורה לגלגו עליו וקראו לו „תהלים-זעגער“ („קורא תהלים“), כי לא הגיע לגדולת אביו בתורה וחכמה. אולם התורה מלגלגין הודיע להסידים שר משה ימלא את מקום אביו. „ויהי בנסוע הארון (— ארון הקודש, המגיד מקוֹז'ניץ) ויאמר משה“ (במדבר י' ל"ה). האגדה מספרת, כי חתנו של המגיד, ר' אביעזרא שפירא אב"ד בגרניץ, שהיה תלמיד חכם גדול, בעלה של מרגלית, בת המגיד, רצה למלא את מקום המגיד ונכנס לחדר ר' משה עם אשתו, לבקשו שיותר על ה„מגידות“, אבל בעמדו על יד הדלת נרתעה מרגלית לאחוריה ואמרה לבעלה: נחזור מיד. רואה אני את אבא יושב על ידו כמו בחייו...²⁹

רבי משה חיבר ספרים חשובים בחסידות („דעת משה“ „באר משה“ ועוד), שהם „מלאים יראת שמים מתחלתם ועד סופם“³⁰. החסידים העריצוהו בגלל ענותו הגדולה וחסידותו המופלגת. הוא נסע יחד עם אביו לגדולי הצדיקים שבדורו. בספריו נמצא חומר רב מהיי רבותיו שדבק בהם: ר' אלימלך מליזנסק³¹, ר' משולם זוסיא מאניפולי³² ועוד. ר' משה היה חתנו של ר' יהודה ליב הכהן בעל „אור הגנוז“, מתלמידי רבי

תבות „בן ר' ישראל“ ע"ה. ר' משה התם כך גם בחיי אביו. כמו כן טעה ש. א. הורודצקי בחשבו שזהו שם משפחה וציין אותו בערך Beria ב„אנציקלופדיא יודאיקא“ (ח"ד 210). שם משפחתו היה הופשטין.

²⁹ אהרן מרכוס „חסידות“ עמ' 300, 170; „שיחות חיים“ עמ' 56; „מאיר עיני הגולה“ עמ' 21; מ. מ. ולדן „אהל הרבי“ (פיטרקוב תרע"ג) עמ' 10.

³⁰ „סדר הדורות החדש“ עמ' 41.

³¹ „הרה"ק מוהר"ר אלימלך בשבת קודש הוצרך לסתום אזניו מגודל קדושת השבת המנקשת באזניו עד שלא היה באפשרי לסבלו“ („באר משה“ פרשת תולדות).

דוב ביר ממזריטש. אחרי מות אשתו הראשונה לקח לאשה את בת ר' אלעזר מליזנסק, בנו של ר' אלימלך. על ידי קשריו הרבים עם כל צדיקי דורו, שיצק מים על ידיהם, זכה ונתפרסם לגדול בחסידות, הוכחה ויראה והרבה מתלמידי אביו המשיכו לנסוע אליו³³. את מקום ר' משה (נפטר תקפ"ה) מלא בנו ר' אלעזר מקו'ניץ. ממנו הסתעפה חסידות קו'ניץ. חתן המגיד רבי אביעזרא זעליג שפירא, היה אבי רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא, שנקרא על שם צדקתו בשם „השרף". ממנו הסתעפה שלשלת הצדיקים ממשפחת שפירא בגרודזיסק, כרבי אלימלך בעל „אמרי אלימלך" ועוד. אחד מתלמידי רבי אלימלך, שלא היה מגזע המגיד, רבי חיים מאיר יחיאל הלוי אב"ד באוסטרובצי, משך אליו קהל חסידים, בשל צדקתו וגאונותו בתורה³⁴.

³² „וכמו שלמדתי מאדמו"ר המובהק מוהר"ר משולם זושא זלה"ה שלימד אותי דרך ה' בזה הלשון: בני תיכף בהשכמת הבוקר, בהקיץ משנתך, קח בידך הציצית הקדושים ותן לבך ודעתך לעיין ולהסתכל בגודל רוממות וגדולת הבורא ית"ש, ותהא ירא מפניו מגודל היראה והמורא והפחד שהיא אמיתת היראה, יראת הרוממות ולא כמצות אנשים מלומדה". (שם פ' בראשית ד"ה בראשית); „וכמה פעמים בהעלות ר' זושא להתדבק בהבורא ב"ה וב"ש היה מפשיט עצמו לגמרי מן העוה"ז עד היותו ממש קרוב להתבטל במציאות" (שם פ' חיי), יש גם חומר על רבי לוי יצחק מברדיטשוב (פ' ויקרא) ר' מיכלי מזלוטשוב ועוד.

³³ „מאיר עיני הגולה" עמ' 22, 21; רבי אברהם יהושע השל הרב מאפטא מתארו: „הרב החסיד המפורסם יקירא קדישא חסידא ופרישא העניו האמתי קדוש יאמר לו כש"ת מוהר"ר משה אליקים בריעה נ"י" (במכתב שנדפס ב„שיח שרפי קודש" חלק ה' עמ' 109).
³⁴ השוה: י. מ. ברומברג „תולדות הנפלאות" (ורשה תרנ"ט); צ. מ. רבינוביץ „לחורבן החסידות בפולין" בקובץ „ארשת" (ירושלים תש"ד) עמ' ס"ה.

תורת המגיד מקוונניץ

דעת אלהים

(פרקי חסידות)

בריאית מוגבל מבלתי מוגבל. קוצר כח ההשגה.

שאלת הרצון בבורא אין סוף. צמצום. אחדות

המדות והתארים באלהות

„הבורא ברוך הוא, לית מחשבה תפיסא ביה כלל (אין המחשבה תופסת אותו), להבין מהות הענין: איך נעשה מבחינת „בלי גבול“ בחינת „גבול“ ותכלית? — הגם שהמקובלים הראשונים האריכו בדבריהם, לתת משל ומליצה, דברי חכמים וחידותם, להלביש הענין קצת לאוזן השומע עם כל זה נעלם מעיני כל חי להבין הדבר על בוריו. והחקירה האמתית בזה הענין היא כמו שכתב הרמב"ם: „שאין כוח כלל בהשגתנו להשיג מחשבתו של היוצר, כמו שכתוב: „כי לא מחשבותי מחשבותיכם“...¹ לפי זה נראה כל שכל מחקור ראשית הבריאה

(*) תורתו של המגיד בחסידות אין בה משום דרך חדשה ועיונים מקוריים, מעין שיטת רש"י מלאדי ב„לקוטי אמרים“ ו„שער היחוד והאמונה“ (השורה, למעלה בפרק „המגיד כמקובל ובעל ידיעות“). מעט בתורתו יסוד החקירה וחזק יסוד האמונה. אולם יש בה ממיטב רעיונות החסידות, מיסודם של הבעש"ט ורד"ב ממזריטש. חסידות מכלי ראשון, השואבת מלוא חפנים ממעינותיה המקוריים. מודגש יסוד העבודה: תפלה, אהבה ויראה וביחוד תורה, כנפש הבריאה ורוח ההיסטוריה. חזקים הביטויים הפיוטיים על האהבה שבין כנסת ישראל ודודה, גדולים הגעגועים המשיחיים לשיבת ציון, וגאולת ישראל וחדוש ימינו כקדם. השתדלתי למסור את דבריו בסגנונו הבהיר למדי, בלי שינויים.

¹רמב"ם הלכות תשובה פרק ד' הלכה ה'. שאלה זו, בריאת בעלי גבול מבעל בלי גבול, עסקו בה הפילוסופים בכל הדורות והיא יסוד ושורש לשיטת הצמצום בקבלת האר"י ורש"י מלאדי במאמרו „שער היחוד והאמונה“.

אבל אנחנו בניו ועבדיו, מאמינים כי זאת היתה אכן פנתו, ועיקר הכוונה בבריאה: שנעבוד לפניו ביראה ופחד ונמליכהו ולשרת בשמו".²

"ידוע כי בוראנו יתברך שמו, עלת כל העלות, דלית מחשבה תפיסא ביה כלל, כשעלה ברצונו הפשוט לברוא העולם שלא היה, רק בעבור חפצו ורצונו בעושי רצונו ויקרא בהם אלקותו ית'. החקירה הגדולה שנתחבטו בה: איך יתכן חפץ ורצון לבוראנו המופשט מכל מדה וציור? — תשובתנו על זה: שאנחנו מאמינים בני מאמינים, אמונתנו לעד קימת, שבודאי נתלבש בבחינת רצון לרצונו בעבודת ישראל ובתורה, ואין להבין הדבר על בוריו, וכבר הניח הרמב"ם ז"ל יסוד אמתי בזה עפ"י הכתוב: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם"... והנה הרבה טועים על ידי החקירה הזאת, כרעו ונפלו ומעדו מאמונת יוצרנו ובמשה ובישראל עמו".³

"האמת היא: שאין לו שם ידוע. מתפשט בלי סוף. ואין שי"ך כלל לומר ענין, "היה הוה ויהיה" (כי הוא) בלי סוף ובלי זמן, כי אם מצד שברא העולם יתבאר זאת: היה — קודם שבראו, והוה — עתה, ויהיה — אחר כך".⁴

"עצמותו פשוטה בלי סוף ובלי גבול, ואין לו שום

² "עבודת ישראל" פ' בראשית ד"ה "בראשית ברא". כך כתב גם ר' יוסף אירגאס, מבאר מושגי הקבלה, ש"כל הרוצה להבין ענין הצמצום, הרי הוא נופל בכמה שבושים וסתירות של רוב עיקרי האמונה... והאמת הברורה היא, שאין זה אלא דרך משל לשכך את האוזן" ("שומר אמונים", זולקווא תקכ"ח, ויכוח שני).

³ שם פ' נח ד"ה את קשתי.

⁴ "אור ישראל" על "תקוני זוהר" (הוצאת טשרנוביץ) דף י"ג ע"ב. והם הם דברי רש"י מלאדי ורד"ב ממזריטש, בהפרידם בין האלהות בעצמותה ובין האלהות כפי שהיא נתפסת במחשבתנו, "מצד המושג ומצד המשיג", "מצד האמת ומצד המקבליים". השוה: טיטלבוים, "הרב מלאדי ומפלגת חב"ד" ח"ב עמ' 70.

התייחסות עם הברואים. אכן מהיות רצונו ית' לברוא עולמות בשביל עושי רצונו שנקראו "ראשית", בגין דישתמודעין ליה, עלה במחשבה לפניו ית' להצטמצם, כביכול, במדות ולהקרא בשם "ראשון"... ולזה היתה עליית הרצון לפניו ית' לחדש העולמות. וזהו השבח: "מוכתר בכתר עליון" כי "כתר" הוא מלשון "כתר לי זעיר", לשון המתנה, כביכול ממהותו והיותו ית' למחשבת בריאת העולמות. והרצון דבוק באין־סוף, וזהו "מוכתר בכתר עליון". כדי שלא יעלה על הדעת, חלילה, שהעולמות מצד שהם בגבול, אינם דבקים בו ית'. לזה גילו לנו חז"ל שאין־סוף דבוק ברצון, ולזה, עיקר הדבקות וחיות כל העולמות בו ית', ואין שום דבר יוצא בכל העולמות חוץ מרשותו ית'".⁵

"הקדוש ברוך הוא דנחית מדרגוהי (שירד ממדרגותיו) בהשתלשלות ומשפיע לנו בסדר והנהגה, מדה במדה שאדם עושה, מכל מקום אין שייכות שום מדה אצלו והכל כלול באחדותו הפשוטה, דלית מחשבה תפיסא ביה ואין כוח בפה לאמרו. וכאשר השיבותי פעם אחת לשואלי דבר אשר שאלני בענין הספירות, בחקירות הראשונים, מאחר שאין לתאר את האין־סוף בשום ענין, והמקובלים אמרו כי ד' משתלשל ומתלבש בעשר ספירות והן אחת, קשה: איך אפשר להבין עשרה דברים והם אחד? — והשיבותי לו על־פי מה שכתב ב"חובת הלבבות" ב"שער היחוד", שנוהר מלתאר את הבורא ב"ה בשום צד ומחשבה, ומכל מקום כתב תארו: יחיד, נמצא, קדמון עיין שם. וצריך להבין: איך מתואר בשלש בחינות, כי שלושה

⁵ שם פ' ויקרא ד"ה החדש. הכונה ל"לית אתר פנוי מיניה" ואחדות היוצר ביצירה, כדברי ר' ישראל בעש"ט: "האדם מחויב להאמין כי מלא כל הארץ כבודו יתברך ואין מקום פנוי ממנו". הוא בשמים וממעל לשמים וכן על הארץ ומתחת לארץ, שהוא מקומו של עולם, דהוא אין סוף" ("כתר שם טוב" ח"א). העולם הגשמי הוא לבוש וצמצום של רצון ה', כדי שהברואים יכירו כוח מלכותו.

אינם יחד? — אלא צריך לומר האמת: שהבורא יתברך הוא אחד והוא הנמצא והוא הקדמון, אלא לפי שאנחנו למטה אין כוח בנו לדבר כאחת שלשה תארים, עד שמוכרחים אנו לדבר כל אחד בפני עצמו, אבל למעלה כל התארים והשבחים הם אחד באחדות פשוטה, וכן הענין בספירות ודי למבין⁶, סוף דבר: „כל הדרגין (המדרגות) וכל המדות (הספירות) דבוקים בעצמותו יתברך שמו ומתיחדים שם ביחוד נפלא“⁷.

י"א

השגחה. ידיעה ובחירה.

טענת הכופרים בהשגחה וטעותם. תפקיד הבריאה — קיום רצון ה'. רושם החטא באדם. הנהגה טבעית והנהגה תוריית. צמצום אור אין סוף לשם התגלות האלהות בישראל ובתורה.

יש אנשים ה„נלכדים ברשת הטעות באמרים: לפי ערך אלוה הגדול, אור אין סוף, דלית מחשבה תפיסא ביה כלל, ואין לומר בעצמותו ענין רצון ושום מדה מהמדות, ואם כן אין נכון לומר שהוא מתנהג לפי עבודת בני אדם ורוצה בתורה ומצוות, כדי שיגיע לו איזה תענוג ונחת רוח מהשומעים בקולו, שאם כן הוא גרעון בערך אין סוף, ועל ידי זה הם כופרים בהשגחתו בעולם השפל... אבל ישראל מונים ללבנה, הוא המלך, להמליך את הבורא ברוך הוא ולעבוד לאין־סוף.

⁶ „עבודת ישראל“ פ' קדושים ד"ה קדושים; דעתו על התארים היא דעת כל המקובלים והמהר"ל מפראג. לפי דעתם התארים הם „כפי חלוף הבחינות בהצטרף אל פעולותיו כפי המקבלים“, כי „עצם כבודו אין מציאות שיכולה לקבלו, ולפיכך, המקבלים מקבלים לפי כוחם, לפי רחוק שלהם, שהם רחוקים מן השי"ת“ („גבורות ה'“ פ' כ"ג); עי' דר. א. עובדיה „הארי שבחכמי פראג“ עמ' רצ"ד, רצ"ה.

⁷ שם פ' נצבים ד"ה אתם.

היוצר כל ומהוה ומחיה את הכל, ועובדים לו על פי אמת אשר נתן לנו, דרכיה דרכי נועם, כי אף על פי שהבורא כל, לא יערכנו מדה ורצון והשגחה שהם בגבול, מכל מקום בודאי אמת שברצונו הפשוט, שברא עולמו נחית מדרגוהי וקרא לגרמיה (לעצמו): גדול בגדולה וגבור בגבורה, כמו שכתוב ב"רעיא מהימנא" פ' בא עיין שם¹, כי לדברי הטועים וטעותם, שהם מגביהים כבוד א"ס בזה, שאינו משגיח בעולם השפל, אדרבה, הם גורעים ומתישים כוח של מעלה, ממה נפשך, לפי כבוד הבורא ב"ה שהוא אין סוף, אף השמים ושמי השמים ושרפים ואופנים וחיות כאין וכאפס נחשבו לו, כיון שהם על כל פנים כוח גבולי, ואין לחלק, לפני ערך אין סוף, בין כל חלל העולם הנברא ובין גרעין אחד, כי ההבדל ביניהם שיך לומר זה גדול וזה קטן הימנו בערך מדה וגבול, אבל בערך אין סוף, אם חס ושלום יעלה על דעתנו, שאין לפי כבודו להשגיח על גרעין אחד, כיוצא בו נאמר, שאין לפי כבודו להשגיח במלאך מטטרון ומיכאל וכל המרכבה, הגם שהם גדולים מאד נבדלים ונפלאים, על-כל-פנים בערך אין-סוף הם כאין וכאפס, כידוע לכל מי שיש לו עיני שכל, ואם כן על כרחך כיון שהעולם נברא ברצונו הפשוט, וצריכים אנו לומר, שכביכול המציא לו איזה רצון הבלתי מושג אצלנו, ולא עמד שום נברא בסוד הזה... כי טרם הבריאה והתחלתה אי אפשר להשיג ולדעת, וזוהי שאלת: מה לפנים, אשר אין לנו רשות לדבר בה, וזה שכתב האר"י ז"ל: בסוד עשר ולא אחד עשר, כי ה"כתר" אינו במנין הספירות... אבל לבתר דברא עלמא ואתלבש ונחות בדיוקנא דאדם ואתקרי בהווא דיוקנא הויה... (אבל אחרי שברא את העולם, והתלבש וירד בצלם האדם ונקרא בצלם זה הויה) והיינו: לקבל עבודה מבחינת אדם, העובדו בתורתו ובמצוותיו, וזוהי ראשית המחשבה ונקרא, בני בכורי

¹ עי' "זוהר" שמות, בהוצאת ובאור הרב ראובן מרגלית (ירושלים תש"ד) דף מ"א ע"ב.

ישראל².

„סוף מעשה במחשבה תחלה, ועיקר עליית הרצון לבריאת כל העולמות, היה עבור עושי רצונו ובשבילם נבראו, כי הם ארץ חפץ, ומעלים ריח ניחוח לפניו יתברך, בטוב בחירתם וברורי וקשוטי מדותיהם, מארץ רחוקה — העולם הזה, המלא מכל מיני שפלות“³.

„ואם אמר יאמר האדם: נסתרה דרכי מה, מי רואני ומי יודעני, הלא ה' יחקור זאת... כי הוא יתברך ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה כלל... וכל חטאי האדם נרשמים על כל אבריו בדמותו וצלמו, ויש גם צדיקים המכירים כל חטאי החוטא בפניו, כמעשה האר"י ז"ל, שאמר לאדם אחד כל העבירות שעשה, והודה לו על כולן חוץ מאחת שלא הודה לו, והעביר האר"י ז"ל את ידו על פניו, והציג לפניו את העבירה עצמה שעבר עליה. וכמו כן יש בכל דור ודור. כמו מעשה שהיה אצל הרב המגיד מה"ו יחיאל מיכל זצ"ל (מזלוטשוב), שאמר לו ג"כ עבירה, שעבר עליה בכל האותות והסימנים“⁴.

„וקיצור הענין: שיש שתי הנהגות לסדר העולם ומקריה, האחת: הנהגה טבעית, שקבע יוצרנו בלוח מששת ימי בראשית, סידר העת והזמן מה שיהיה בכל ימי הבריאה... שצפה הקדוש ברוך הוא על גלויות שיהיו ורוח אלהים הוא — רוחו של משיח⁵, וכן כל הענינים למגדול ועד קטן, ואף-על-פי-כן, עשה אופן בתוך אופן, היא: ההנהגה התנורית, כמו שכתב הרמב"ן

² „עבודת ישראל" פ' בא ד"ה איתא במדרש.

³ שם פ' בהר ד"ה במדרש.

⁴ שם לאבות פ"ה מ"ט.

⁵ כונתו למאמר במדרש בראשית רבה, פרשה ב': „והארץ היתה תוהו זו מלכות בבל... ובהו — זו מלכות מדי... וחשך — זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהם... על פני תהום -- זו מלכות הרשעה (רומא)... ורוח אלהים מרחפת — זו רוחו של מלך המשיח“.

בפרשת: „היה אם שמוע תשמעו... ונתתי מטר“⁶... וההפך יגרום ההפך. ואל תאמר: כיוון שהבחירה תלויה באדם, איך היתה מודעת לפני היוצר לסדר בלוח העתים? — ובזה נבוכו רבים מהחכמים, כמו שכתב הרמב"ם: „בי לא מחשבותי מחשבותיכם“⁷.

„האמונה השלמה (היא): שעילת העילות (ה') ברא כל העולם להמליכו, ומקבל מהם תענוג ושעשוע... וזה היה רצונו הפשוט: לעשות לעצמו נחת, והגם שזוהי כבר מדה והקב"ה אינו בעל מדה, זה הוא שאין אנו מכירים: (את) בעל הרצון ומנין שבא לרצון, אבל אנו מכירים לרצון: שברצונו ברא עולם, לעשות לו נחת רוח בקבלת מלכותו, ונצטמצם בזה לנהוג עולמו, לפי עשות רצונו, וכך משלם פעלו, ואחר כך צמצם עצמו לכוח מוגבל בו' קצוות וי"ב גבולות“⁸, ובזה הולך כל העולם, וזהו כלל ישראל וכל התורה הקדושה, שיש בה ששים רבוא אותיות, וזהו כלל העולם בו' קצוות, והנה יש... לגודל סכלותם, סוברים, שאין אפשרות לבלי סוף להשתנות ממדה למדה, ואינו משגיח בשפלים, רק הכל מקבלים מי"ב מזלות ולהם ראוי לעבוד ולא לעילת העילות“⁹.

האמת היא: „מששת ימי בראשית ועד עתה אין שום התחדשות לפניו, רק בטרם כל נברא, צפה והביט עד אחרית ותכלית עולמו, וכל אשר יעבור מהקורות ופגעים, וסדר הכל בלוח וסדר זמנים, כל אשר יהיה תחת השמים, כמו שדרשו

⁶ עי': רמב"ן לדברים י"א י'.

⁷ „עבודת ישראל“ פ' נח ד"ה וידבר ד'. כוונתו לדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ה מ"ה), על שאלת ידיעה ובחירה: „ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו, כשם שאין כוח באדם להשיג אמתת הבורא... כך אין כוח האדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא, הוא שהנביא אמר (ישעיה נ"ה ח'): „כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי“; השוה: „מורה נבוכים“ חלק א' פרק ל"ה: ח"ג פי"ט וכו'.

חז"ל בפסוק: והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום ורוח אלהים — המרמז לארבע גלויות ורוח של משיח. ועוד ברא הקב"ה כוח והנהגה פנימית בתוך ההנהגה הטבעית והמסודרת כאשר יהיה אופן בתוך אופן, פירוש: כאשר בני ישראל ישמעו בקול ה', לשמור תורתו ומצוותיו, אז יתהלכו המערכות לפי עבודתם וכן להפך, ח"ו, וזה נקרא הנהגה תוריית¹⁰.

„וכן גילה לנו רבנו הקדוש, הגאון האלקי מו"ה דוב בער זצ"ל מגיד מישרים דק"ק ראוונע, בפסוק, זאת עולת חדש בחדשו (במדבר כ"ח י"ד), כי במלת, זאת, נרמזו שתי ההנהגות הנזכרות, אחת היא הטבעית המסודרת עפ"י שבעת ימי בראשית, הנרמזת באות ז', והשנית היא ההנהגה התוריית, אשר היא ע"פי כ"ב אתוון דאורייתא (אותיות התורה), מאות א' עד ת' שבמלת זאת, דהיינו: שעפ"י כ"ב אותיות נוכל להפוך רצונו ית', להפוך הכל לששון ולשמחה ולכל טוב ולחדש הכל¹¹”.

⁸ ו' קצוות הן — שש ספירות: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד — „זעיר אנפין“; „ו' קצוות יש להן שתי בחינות ו' לדין ו' לרחמים שהם י"ב היות י"ב גבולי אלכסון“ (עי': ר' שעפטל הורוץ „שפע טל“ שער ו' סוד אצילות הקצוות).
⁹ המגיד מקוֹז'ניץ „גאולת ישראל“ (הגהות לגבורת ה' למהר"ל) (ורשה תרכ"ה) דף כ"א.

¹⁰ שם בהגהות ל„באר הגולה“ של המהר"ל דף כ"ב ע"א.
¹¹ שם. רעיון זה של שתי הנהגות הובא גם בספרי מהר"ל מפראג. השוה: „גבורות ה'“ הקדמה שניה, וגם בספרו של ר' יצחק עראמה „עקידת יצחק“ (פרסבורג תר"ט) שער ל"ח, שהמהר"ל הושפע ממנו. השוה: דר. א. עובדיה „הארי שבחכמי פראג“ (בקובץ „אזכרה“) עמ' רפ"ב רפ"ג; ר' אהרן מרכוס „קסת הסופר“ עה"ת (קראקא תרע"ה) עמ' ל"ז, ע"ו וע"ז; יהודה קויפמן „רבי יום טוב ליפמן מיהלחיון“ (ניו־יורק תרפ"ז) עמ' 35. כמה מיסודות תורת המהר"ל נמצאים בספרי ר' יו"ט ליפמן; עובדיה, שם, עמ' רס"ב.

יב

אהבה ויראה

פתויי היצר. שלטון הרוח על החומר. ברור

ניצוצות. יראת הרוממות. אהבה ודבקות באלהים.

„היצר הרע מקרר את האדם ומעצלו, ובא אליו בכמה מיני פיתויים ומתנכר בלבישים וענינים, עד שמפתה את האדם ואומר לו: מה לך תיגע לריק ותלד לבהלה? הלא אתה עשית כמה עברות עד אין מספר, וכבד ממך הדבר לעשות תשובה כראוי, ולהסתגף מה שאתה חייב — לכן למה לך ללמוד תורה ולהתפלל בכוונה?... שמע נא, שמח בחור בילדותך בעולם הזה, ואכול ושתה וייטב לבך היום, ואל תדאג דאגת מחר לעולם הבא...”¹

אולם „כשהאדם יודע למה נברא ומי בראו” יבין אחרת מה שעליו לעשות עלי אדמות, ו„יוכל לעבוד את ה' כי אין תקון לעולם אלא כשיודע למה נברא העולם”². על האדם לדעת ש„יש בו רוח היא הנשמה, שהיא חלק אלוה מלמעלה ויש בו רוח הבהמה, הוא הגוף, היורדת למטה, כי המיתה היא בגוף, אבל הנשמה הקדושה בודאי אינה הולכת למקום רימה ותולעה, רק היא עולה למעלה אל מקורה לחיי נצחיות”³. על ידי נשמתו ו„כוח השכל, כי כל כחות האדם הם ע”י השכל המתפשט בכל אבריו”⁴, „ביד כל אדם למשול על יצרו ולהתגבר עליו, שיעבור באלו התשוקות והתמדות את בוראו יתברך, ויסיר את תשוקת היצר מעליו”⁵, ו„עיקר התענוג משוכני בתי החומר, שנבראו בעלי תאוות היצר הרע, שהם נלחמים בו וטהרו וקדשו את נפשותם”⁶.

¹ „עבודת ישראל” לפ' זכור ד”ה זכור.

² „אור ישראל” לתקוני זוהר דף י”א ע”א.

³ „עבודת ישראל” לאבות פ”ג מ”א. ⁴ שם לך ד”ה למה תאמר.

⁵ שם בראשית ד”ה כה אמר. ⁶ שם ד”ה ויאמר.

⁷ שם לאבות פ”ג מ”א.

„צריך אדם ללקוט ניצוצות קדושים בעולם הזה ולהעלותם, כמשל לאחד שפיזר אבנים טובות על האשפה והלכלוך, וצוה לבנו ללקוט אותן ולנקותן מן הלכלוך, כל מה שבנו לוקט ומנקה שכרו גדול יותר“⁷. תפקיד האדם הוא, איפוא, ללקוט אבנים טובות — לעשות מצוות ומעשים טובים. על האדם להתעמק, ביחוד, ביראת ה', יראה עילאה, יראת הרוממות מהדר גאון אין-סוף. עליו „לצרף בעבודתו בחינת יראה וחרדה ובושה מלפני רם ונשא, עקרא ושרשא דכל עלמין“⁸. אולם יראה לבדה אינה מספיקה. יראה היא עבדות ו„מי שעובד את הבורא ב"ה בבחינת עבד, ואינו עושה אלא מה שנצטוה, ומסתפק ואינו מתאוה שיצטוה עוד מפי אדוניו, כי אינו עובד מאהבה כי אם מיראה. אבל מי שזוכה לעבוד את הש"י מאהבה, אז הוא נכסף ומשתוקק: מתי תבא המצוה לידי ואקיימנה!“⁹. עיקר העבודה לשי"ת ע"י האהבה הגדולה „ברשפי אש שלהבתיה לדבקה בו בכל מיני אהבות“... ויהיה „שוגה בה תמיד כאילו חולה מחלת אהבה... עד שמגודל התענוג, יבוא האדם לידי כלות הנפש ותשוקתה להפרד מן הגוף, כדי להתדבק במקור החיים, בחי החיים“¹⁰.

על האדם להרגיש בכל רמ"ח אבריו, ש„מלוא כל הארץ כבודו“ ו„לית אתר פנוי מיניה“. „על האדם לצייר לעצמו תמיד באמת ובתמים מציאות הבורא יתברך... כמו שהוא עומד בפני חברו“¹¹ ולהגיד לפני ה': „כל התורה שאנו לומדים, וכל

⁸ שם בחוקותי ד"ה והתהלכתי. כוונתו לדברי ה„זוהר“ בהקדמה, דף י"א ע"ב (דפוס ווילנא) „בר נש דדחיל מן קוב"ה בגין דייחון בנוהי ולא ימותון, או דדחיל מעונשא דגופיה או דממוניה.. תרין אלין לאו עיקרא דיראה אינון... יראה דאיהי עיקרא: למדחל בר נש למאריה בגין דאיהו רב ושלים, עיקרא ושרשא דכל עלמין וכלא קמיה כלא חשיבין“.

⁹ שם פ' ראה ד"ה שמור. ¹⁰ שם, בחוקותי.

¹¹ שם לפרקי אבות פ"א. ¹² שם פ' תצוה ד"ה ואתה.

התפלות שאנו מתפללים, וכל מעשים טובים שאנו עושים, הכל משלך, רבון העולמים! כי אתה נתת לנו חמשה מוצאות הפה וחמשה חושים ורמ"ח אברים, ואתה מחיה את כלם, ומשפיע בהם בכל רגע, וזולתך אנו אפס ואין¹². סוד הדבקות צפון בדברי הקב"ה לקין: 'נע ונד תהיה בארץ' (בראשית ד' י"א), וצריך להבין ענין הקללה, הלא הבחירה ביד האדם, לבחור לו מקום לשבת ולא ינוד ממקומו? אלא על כרחך צריך לומר, שנסך בקרבו רוח עושים ופחד ושגעון, אשר על ידי זה לא נבחר לו מקום לשבת, רק להיות נע ונד בארץ. והנה בודאי אם קין היה יכול להתדבק במחשבתו בבורא ית' כראוי, בודאי היו סרים מעליו כל הפחדים, ונמתקים כל הדינים כמו שכתוב: בכל דרכיך דעהו' (משלי ג' ו'), אלא שזה גוף הקללה: שנתבלבלה מחשבתו מדבקותו, והיה נע ונד במחשבתו, עד שגרמו לו הפחדים והנדודים בארץ¹³. העונש הגדול ביותר לאדם — התרחקותו מאלוהים, הנתוק ממקור החיים והנצח. לעומת זאת אדם החי באמונתו ושקוע בדבקות, הקב"ה דואג לו למלא את כל מאוייו הרוחניים, "לפעמים יפול במחשבתו דבר הוראה איך ובמה לעבוד את ה', או איזו אהבה או יראה, והוא מה ששיגר לו השי"ת במחשבתו, שיעבדהו בזה הדבר... כי השי"ת מלמד אותנו בכל עת ושעה דרכי מוסר איך לעבוד אותו, כי זולתו אין אפשרות לשום מחשבה"¹⁴, "ומה שמובא (אבות פ"ו) "בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת: 'אוי להם לבריות מעלבונה של תורה!' — הם הרהורי תשובה, הנכנסים בלבו של אדם מהשי"ת"¹⁵. סוף דבר: "אנו מתגאים שאין אנו מקבלים רק מן הבורא ית', והוא חלקנו ואנו חלקו ואין אנו משועבדים לעם אחר!"¹⁶

¹³ שם בראשית ד"ה וישם ה'. ¹⁴ שם לפרקי אבות פ"א מ"ו.

¹⁵ רבי שמואל שמריה מאוסטרובצי "זכרון שמואל" (ורשה

תרס"ה) פ' יתרו דף ל"ט בשם המגיד.

¹⁶ "אור ישראל" לתקוני זוהר דף י' ע"א (דפוס טשרנוביץ).

יג.

תורה

בתורה נברא העולם. התורה שופעת אורה לכל
הבריאה. תורה לשמה. ספורי התורה — סתרי
אורייתא.

„הכלל בדינו: כשהקב"ה ברא עולמו, היה מסתכל
בתורה ונמלך בנשמתן של צדיקים, וכל התורה והמצוות —
בעילת כל העילות (קשורות), שהוא בלי זמן. היו (בעבר)
ובהוה ובהם נברא העולם, ואחר כך בבנין העולם יש עתיד
ועבר והוה... וכשעושים המצוות משתלמת ההויה¹. בתורה תלויה
כל הבריאה כולה, יצירת העולמות והנהגתם בעבר הוה ועתיד.
התורה היא החומר הגלמי, שדרכו מתפשט אור אין סוף ורצונו
בלי גבול. „שורש התורה — מהעולמות הגבוהים והנעלמים,
שהקב"ה, כביכול, השתעשע בעצמותו לברוא את העולם ברצונו
הפשוט, וכיון שאין לנו השגה להבין מהות הרצון, לכן נקרא
„מדבר' ותוהו', כמו הדבר השמם, מבלתי השיג את מהותו,
ושם (במדבר) מצא לישראל שרצה בו (לתת לו את התורה)²;
„כשהבנים מגלים מעשיהם הטובים, אז נותנים עוז לאלהים,
ויש פה להשיב וליתן טעם על כל הטובות שעשה לישראל,
ומחדש בטובו מעשי בראשית בחידושים, נקודות וצירופים
חדשים בתורה, לכל אחד טעמים ונקודות, כי כל אשר לו
יתן בעד נפשו, לפי העובד נתחדש הטעם ונעשה פירוש אחר
בתורה... ולכן התורה היא, עמודא דאמצעיתא, ויכולה להתהפך
לכל צד כפי הטעם, ולכן כוללת י"ב גבולי אלכסון לנטות לכל
צד בצירופו, ואין בה נקודות וטעמים, כי בכל צירוף צריך
לחדש הנקודות לטוב³.

¹ „אור ישראל" לתקו"ז דף כ"ד עא.

² „עבודת ישראל" פ' במדבר ד"ה וידבר.

³ „אור ישראל" דף י"ג ע"ב; השוה: ש. א. שטם „זכר צדיק"

(וילנא תרס"ה) עמ' 36, בענין תורה לשמה בשם המגיד.

„כל אות שבתורה היא עדות על הבורא ית', ומלאה רזין וגנוזין דאורייתא“⁴ ו„כשאדם מדבר דיבורים הן בתורה או בתפלה, ודאי מנענע כל העולמות בזה, משל לשלשלת וראשה קשור במקום אחר, ואם אוחו בראשה השני, אין ספק שמנענע כל השלשלת עד המקום שקשורה, אף אם היא רחוקה כמה פרסאות, וכן הדבר הזה“⁵.

ועיקר לימוד התורה, שיהיה לשמה, כי „מי שלומד על מנת שיהיה למדן חס ושלום, או אפילו שידע הדינים על בורים, ולעבוד את ה' כרצונו, מכל מקום אין לו תענוג גדול מעסק התורה, כמו העוסק לשמה — להיות היכל לשכינה תכף בשעת עסק התורה... עפ"י משל ממילי דעלמא: כשהעבד עושה רצון אדוניו, לפי שנצטוה מאתו ומקבל עולו מכל מקום אינו מתענג מזה, כי לולא נצטוה היה יותר טוב לו, שילך חפשי ובן חורין, רק שהוא מוכרח לעשות מה שצוהו אדוניו, אבל הבן שעושה רצון אביו באהבה ובתשוקה, יש לו תענוג מכל דבר אשר הוא עושה, ואדרבה, הוא משתוקק תמיד: מתי אזכה לשמש את אבי... מי שלומד תורה, כמו שכתב הב"ח להיות כסא והיכל לשכינה עפ"י נשמתו העוסקת בדבר ה'... כל המלאכים מקשיבים לקולו...“⁶.

אמנם מצאנו בתורתנו הקדושה כמה מעשיות, שכפי הנראה ח"ו כמעט אין צורך בהם אבל חלילה לנו מחשוב כך, כי בודאי הכל מלא סתרין וגנוזין דאורייתא, כאשר מצאנו שברא השם ית' אבנים טובות והן מלובשות באבנים גרועות, ופתי לא יבחין ולא ישגיח עליהן, אך מי שמבין באבנים מבחין שבתוך האבן (הגרועה), יש אבן טובה עד למאד, וכפי גודל חשיבות האבן הטובה, כך גודל לבוש האבן הגרועה שבו“⁷. אבן טובה זאת — התורה — היא יסוד ושורש הבריאה, המזהירה ומאירה לאדם את דרכו בחיים.

⁴ „עבודת ישראל“ לאבות פ"ד מ"א. ⁵ שם פ"א מט"ו.

⁶ שם לקוטים ד"ה ב'. ⁷ שם אבות פ"א מ"ד.

יד.

מחשבה ומעשה

ערך המחשבה. חשיבות המעשה כתוצאה
מהחטא. המחשבה והמעשה באדם המעלה.

בבעיה זו של מחשבה ומעשה של כוונה ומצוה, יש בתורתו של המגיד כמה רעיונות יפים ונועזים. המגיד עומד על ערך שניהם בחיי האדם. אולם תורתו מבדילה ביניהם ומפלה לטובה את האדם הגדול, בעל המחשבות, שלו יתרון על בעלי המעשה. התגלות האלהות באדם היא לפי ערך בהירות מחשבתו. „הבורא ברוך הוא אין בו שיעור ומדה, ושיעור קומה דיליה — לכל אחד לפי מה שעובדים אותו, כן מתעוררות למעלה האהבה והיראה, ובוה מצטמצם שיעור להתגלות אלהותו”¹, אולם לא הכל המחשבה. חשוב גם המעשה. „הגם שאנו צריכים לפעול פעולות קדושות בעולמות העליונים, וצירופי שמות קדושים, עם כל זה צריכים אנו לשמור ולעשות המצוות בגשמיות, כמו מעשה תפלין וציצית וסוכה ולולב, מחמת שאנו קרוצי חומר, לכן לא די לנו בעבודה במחשבה לבד וזאת המעשה. (עלינו) לצרור במעשה — הכוונה הנוראה והנפלאה, לפעול למעלה ברוחניות”², כי „כמו שאי אפשר להסתכל בשמש מרוב בהירותו, אם לא שישים איזה מסך מבדיל... מכל שכן הבורא יתברך שמו, שאין סוף וחקר לגדולתו ולבהירותו, ואין שום רעיון ושכל יכול לתפוס עוצם בהירותו ואורו ית’, כי אם על-ידי מעשה המצוות, שנתן לנו השם ית’, שנעשה מסך לנפש האדם, שעל ידיה יכול לראות באור אין סוף”³ ו„לפי גודל שלמות המצוה והתלהבותה, כן גודל שכרה, ואם עשה המצוה צלולה בלי שום פניה ח”ו, ושום תערובת דבר

¹ „אור ישראל” לתקו”ז דף כ”ו ע”ב.

² „עבודת ישראל” פ’ וירא ד”ה ויבקע. ³ שם אבות פ”ד מ”ה.

זר ורע עם המצוה, כן גדול השכר⁴.

אולם ערך המעשה נתגדל רק עם הופעת החטא בעולם. קודם החטא עלתה המחשבה על המעשה. אז „האציל ה' אור, להיות שורה על האדם, לעלות לקבל מהבורא ולהתחבר בו, לעשות נחת רוח לקונו... באור וחשקות בלי עשיות גשמיות. וכשחטא אדם, נעשו כתנות עור... להתלבש בהם אור אין סוף, ולכן בשבת באה נשמה יתרה, ועולים העולמות בפנימיות, ואפשר לעשות המצוות בלי משכא דחויא (עור הנחש), ולכן אין צורך בתפלין, אלא אות שבת ששובתים בשמחה בכתנות אור⁵. גדול ערך המחשבה מהמעשה, ביחוד, באדם גדול, מיחידי סגולה. החטא הקל ביותר, כמחשבה רעה, פוגם את נשמתו. „מנשה העמיד צלם בהיכל — שהיתה לו מחשבה זרה, כי לגדול בישראל פגם במחשבתו כמו עבודה זרה⁶. ולהפך במחשבות טובות. משל למה הדבר דומה? ל„קשוטי אשה — יש תחת המרגליות דבר שחור, שיהא יתרון המרגלית נראה מתוך השחור, ועם כל זה שלא תבלע (המרגלית) ותטבע בתוך השחרות ההיא, נותנים תחתיה חוטים לבנים להגביה את המרגלית, להיות עולה מהשחור, אבל כשהמרגליות גדולות בעצמן, אינן צריכות לחוטים לבנים, להנתן תחתיהן, כי לרוב גדלן יתעלו למעלה ויראו מעל לשחור... וזה יתרון האור מתוך החושך, שצריך ליתן דיבורים ומעשה המצוות, כמו חוטים לבנים תחת המחשבות, להגביה את המחשבות הטובות על ידיהם. והקול והדיבור נעשים מרכבה למחשבה, אבל כשהמחשבות גדולות מאוד, כמו ביחידי סגולה, יכולים לעשות יחודים במחשבתם הטהורה בלבד, ואין צריכים לקול ודבור, כי אם לזכות אחרים עמהם להגביהם ולהעלותם⁷.

⁴ שם פ"ד מ"ב. „אור ישראל" דף י' ע"א.

⁶ רבי ישראל שפירא מגרודזיסק „אמונת ישראל" (ורשה

תרע"ז) פ' פקודי.

⁷ „אור ישראל" דף כ"ד ע"ב.

טו.

תשובה

דרכי תשובה ביהדות פולין. תשובה מתוך
העלאת הגשמיות. הרהורי תשובה. געגועים
נפשיים לרוממות מוסרית. תשובה מהכרה
ואהבה.

דרכי תשובה שונים ביהדות. בפולין שלפני החסידות
הטיפו לתשובה מתוך סיגופים ותעניות. השפעתה נשארה גם
אצל כמה מגדולי החסידות. אולם בתורת המגיד מקוֹזְנִיץ,
תפסה את מקום הסיגופים — התשובה העליונה, תשובת הנפש.
בולטת בספריו הטפה לתשובה מתוך הכרה, מתוך געגועים
לחיי טוהר ולדביקות. „יש דרך ישרה לפני איש — כותב
המגיד — לעסוק בתורה ועבודה כל היום ושאר מצוות ולסגף
עצמו — להיות פרוש מכל הנאות וחמדות. ויש עוד דרך:
אפילו באכילה ושתייה להתקדש בהם, ובוודאי מי שיכול להת-
קדש אפילו בדברים גשמיים ובתאוות, ולהיות שולחננו כמו
מזבח, קדושתו יותר גדולה ונפלאה... כשהאדם נופל ממדרגתו
ותאב לאכול, והוא משבר תאוותו שלא לאכול ולשתות כבהמה,
רק אוכל לשובע נפשו, כדי שיוכל לעבוד את ה'
בכחו, ושיהיה לו לב רחב ופקח בתורתו... אז יגדל כח עבודתו
ופועל נחת רוח לד' יתברך”¹, ולא עוד אלא ש„כל מיני מאכל
יש להם עלייה על ידי איש מעושי רצונו האוכלם, שעולים
מבחינת דצ”ח (דומם צומח חי) לבחינת מדבר (האדם), והיינו
כשהאדם האוכלם, עובד את השי”ת בכוח האכילה ההיא”².

גדולה תשובה, שאפילו הרהור בלבד משפיע על הנפש
לטובה. גם אם אין בכוח ההרהור להחזירו למוטב, „אמרו
חז”ל: „רשעים מלאים חרטות” פירוש: אפילו בשעת הטאם

¹ „עבודת ישראל” פ’ ויגש ד”ה עוד בהפטרה.

² שם פ’ מצודע ד”ה כמעשה.

עובר עליהם ההרהור והחרטה, כי הוא נשמת ישראל עמו. אכן אין בכוח ההרהור הזה להחדילו מהמעשה אשר יעשה, כי נעלם מקומו במחשבה דקה מן הדקה. וצורך הענין מה שברא היוצר הרהור תשובה, זהו כדי שיעשה רושם קצת, שעל כל פנים יוכל לשוב אחר כך, הגם שעשה רשע ופשע³. הרהורים טובים, בסופם שיביאו את האדם לתשובה ממש. „כשהחוטא מתעורר לעשות תשובה, היא דוגמת היקיצה משינה כמו כן הוא מתעורר משנת אולתו ומתחרט ושב אל ה', ויפג לבו על מעשיו הראשונים, כי גדול עונו מנשוא ותפקחנה עיניו לראות גודל הפגם אשר גרם במעשיו... איך הלך אחרי שיקוץ משומם... שכל כך עשה רעה עד שלא ידע בנפשו כי חוטא הוא, ונדמה לו כי הולך למישרים“⁴. ואל יסתפק האדם בזה, כי אם ימשיך להשתקע במחשבות תשובה, ויתמרמר בלב נשבר על עונותיו, ובפרט בלילות הארוכים אחר הצות, כשהאדם קם בביתו, והוא לבדו לפני הבורא ויזכיר את עצמו על חיי הבל אשר הוא חי ושנותיו עברו עם אניות אבה, ולא עשה נחת רוח ליוצרו ואדרבה, קלקל ופגם במעשיו מראשו ועד רגליו, והיום קצר, והפירוד מן העולם ממשמש ובא, ליתן דין וחשבון על כל רגעיו אשר חי, ועי"ז הוא מתנחם ומתחרט על מעשיו, ובוכה בלב נשבר לפני אביו שבשמים“⁵.

„עיקר התשובה היא — החרטה והמרירות בלב, וצריך כל כך להתמרמר עד שיעלה חרון אפו בלבו על עצמו, ויכעס וירגז על יצרו לאמר: מה עשית לי? גמלתי לנפשי רעה והאבדתי אותה מקרב עמה, ואין לי מצח להרים ראש על ידי עצתך הרעה! — עד שיבכה ויתנחם וישוב באמת, ויקבל

³ שם פ' נח ד"ה קנים. השוה: הרב א. י. הכהן קוק „אורות התשובה“ (עמ' י"ז): „התשובה היא תמיד שרויה בלב אפילו בעת החטא עצמו, התשובה גנוזה היא בנשמה והיא שולחת את קויה שהם מתגלים אח"כ, בעת שבא הנוחם הקורא לתשובה“.

⁴ שם פ' ויגש ד"ה ותאכלנה. ⁵ שם פ' חיי שרה ד"ה ויחי.

על עצמו שלא יחטא עוד, וצריך כל כך להרבות בזה, עד שיתגלו מצפוני לבו לפני יודע תעלומות וצופה עתידות ב"ה, והוא יעיד עליו שלא ישוב לזה החטא לעולם, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה⁶,

כשיעמיק האדם בתשובה, יתחזק ויתעודד בהכרתו, המוסרית, בשאיפתו לטוב עד שיגיע למדרגת רחמנות על נשמתו הטהורה, שירדה ממרומי האצילות לעומק החטא, והוא שב בגעגועים ורחמנות על נשמתו שבקרבו, כי היא חלק אלוהי ממעל, והיתה חצובה למעלה תחת כסא הכבוד, ושעשועים יום יום, וירדה אל עומק הבור הזה לגוף וחומר, לעשות נחת רוח ליוצרה, כאשר יזדכך החומר ויסכים לרצון הנשמה, לעשות רצון קונם וחפץ צורם⁷. אולם גם האדם שחטא אל יתיאש, שערי תשובה פתוחים לפניו. „התיקון של עון ופשע שעשה שלא לתיאבון ולהנאת עצמו, כי אם להמרות ליוצרו ולהכעיסו. תיקונו זה לעומת זה: לעשות המצווה בכוונה גדולה, שלא על מנת לקבל פרס, ולא לקבל שכר לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, רק יתכוון לעשות נחת רוח ליוצרו, ואז יהיה התיקון למעשה הפשע שעשה ברשעתו בכוונתו כמתכוונתו⁸„

על ידי התשובה יגלה האדם את עצמותו המוסרית האלקית וישתרש בה, „אין לך אף אחד שאין לו שעה של תשוקה והתעוררות ואהבה למקום ב"ה, מחמת שחלק אלקות שבו מרגיש מתיקות הבורא ב"ה ואמיתתו. רק מחמת חטאתו מקודם, נשארת אהבה חיצונית ותאוה טפשית בלב, המבלבלת עוד את מחשבתו ומפסיקה את האהבה לה, מפני שמרגיש עוד את מתיקות הרע שטעם מקודם, רק אם נתעורר האדם

⁶ שם לפרשת פרה ד"ה וידבר, כוונתו לדברי הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ב ה"ב: „ומה היא התשובה? — שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשה עוד, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם“.

⁷ שם פ' תצא ד"ה כי תצא. ⁸ שם לראש השנה ד"ה באין.

בתשובה שלמה באמת מעומקא דלבא, ומשליך במצולות ים כל חטאתיו ומתחרט ועוזבם כראוי, אז מרגיש מגודל האהבה למקום ב"ה מתיקות גם מבחינת עזיבת החטאים, וכאלו השליך מעליו משא כבד!...⁹

התשובה לפי תורת המגיד מקוונץ אינה, איפוא, של סיגופים, כי אם של הכרה מוסרית, חשבון הנפש ושאיפה להתרוממות רוחנית, מתוך רחמים רבים על גשמת האדם החצובה מכסא הכבוד, חלק אלוה ממעל. תכליתה העליונה של התשובה היא האהבה לד' הדביקות בנשמת החיים...

טז

ענוה ותפלה

הכרת ערך עצמו. ענות האדם השלם. ענוה מתוך הכרה מביאה את האדם לתפלת צדיקים והתגלות האלהות בעולם.

גדולה הענוה בתורת המגיד. הכרת ערך עצמו — תנאי ראשון לעליה רוחנית. השפל בעיניו „זוכה שתהיה השכינה רובצת עליו, כדאמר רבנא על בניה"¹. ואין הכוונה לחוטאים ואנשים פחותי ערך. אלה בודאי שאין להם במה להתגאות. בענוה נתהיבו ביחוד אנשי מעלה. „יש בני־אדם — כותב המגיד — שהם עניים ושפלים בעיניהם, מפני שהם בטלים ופורקי עול מתורה ועבודה, ועלולים לעבירות בכל שעה, ומטעם זה הם מכירים שפלותם. ולא זו הדרך לעובדי ה', כי אם לעבוד את ד' במצות עשה ולא תעשה ודקדוקי סופרים. ואף על פי כן תהיה בו רוח נשברה ונמוכה לפני גדול אדונו ורב כוח, לדעת שעדיין לא יצא ידי חובתו"². דוקא האדם השלם „צריך להסתכל תמיד בפיתחות ערכו, שהוא עפר

⁹ שם פ' במדבר ד"ה וידבר.

¹ „עבודת ישראל" פ' עקב. ² שם וישלח ד"ה ויאמר.

ואפר, והעבדות אינה אלא מאתו ית' שמו, והוא הנותן כוח לעשות חיל"³. באדם המעלה, גם שמץ של התעלות והתגאות נחשב לפגם. "האדם החושב שתיקן הכל, בודאי לא התחיל לעבוד את ה'"⁴. דרכם של בני אדם לחפש מומים באחרים. הם "אינם משגיחים על מעשיהם, כי אם על מעשים של בני אדם אחרים... ואין לעשות כך, רק יתקן וישגיח על מעשיו"⁵. לאדם גדול גם חטא קל נחשב לעבירה חמורה. החטא נמדד לפי ערך הכרת האדם ומעלתו הרוחנית. "רומז על אותם היראים והשלמים, אשר בכל עת ורגע מביטים ומסתכלים בגנותם ופחיתותם, ומדמים עצמם לגרועים שבעולם, ונחשבים בעיניהם כפושעי ישראל גמורים ח"ו, מחמת שרב וגדול בעיניהם אף מעט מזער הרע, שעשו בימי נערוּתם וקטנותם... והם אומרים: רבוננו של עולם! גם עלינו יזרח אורח ואמתך ותקבלנו בתשובה שלמה לפניך"⁶. אולם מאידך גיסא, ענוה יתרה, בלי הכרת ערך האדם, גם כן מום בה. השפלה עצמית מופרזת אינה מרוממת את רוח האדם. "אל יסתכל האדם בעצמו שהוא אין ואפס... בבחינת מרה שחורה, שמתמרמר כל כך, עד שאינו מאמין שהקב"ה ישמע לתפלתו — תועבת ה' גם שניהם". על האדם לזכור אמנם את קטנות עצמו, עד אשר יעמוד בחיל ורעדה, אבל עליו גם "להסתכל על גבהות הבורא ורצונו בעבודת שוכני בתי חומר"⁷.

ענוה עליונה, ענוה עילאה מביאה את האדם לדבקות בה'. הכרת ערך עצמו בעולם ובבריאה, מרחיבה את אופק מחשבתו של האדם ומרוממתו למדרגה רוחנית עליונה. גאווה — זהו טמטום המות. ענוה — גדלות דמוחין. "גסות הלב באה לאדם, מפני שמחזיק טובה לעצמו בעבדו לשי"ת, וחושב שהוא

³ שם תרומה ד"ה וה' נתן. ⁴ שם לשה"ג ד"ה נוהגין.

⁵ שם ד"ה כ"מ. ⁶ שם לט"ו באב ד"ה ואיתא; השוה: מלכה שפירא, הגאווה והענוה בשטת המגיד ב"נרות שבת" תש"ו עמ' קל"ג.

⁷ שם שופטים ד"ה שופטים.

מחליך לבורא... אבל עיקר המלוכה הוא, שיחזיר עטרה ליושנה, וידע ויחשוב תמיד, שהכל מאתו ית' ואפס זולתו ואם כן איך יתגאה?⁸ ענוה זאת תשרש מהאדם את רגש האנוכיות. יחדל האדם לדאוג רק לעצמו, ויחשוב גם על טובת אחרים בחייו ובתפלתו. במקום שישנה אנוכיות, אין השכינה שורה. "כל מחשבותיו צריכות להיות לעשות נחת רוח לד'... וכל ישעו וחפצו ומחשבותיו בזה, אבל כשמתפלל על שום דבר אחר, הרי זה הדבר לבוש לתפלה והמתפלל בחוץ"⁹, "כל תפלה שהיא לאיזה ענין מהעולם הזה, או גם לעולם הבא, היא חיצונית ויגיע לו הקטרוג אם ראוי לזה... אבל התפלות שהן ללא דבר, כי אם לעשות נחת רוח להבורא, בשגם תהא התפלה על עניני העולם הזה, יכולה להיות בהם הכוונה עבור תענוג הבורא, כי הרי דבר זה הוא חלק אלוה ממעל אשר ישאל עליו"¹⁰. כלל גדול בתורת התפלה של המגיד: "אם עשרה בני אדם מתאספים יחד לבית הכנסת להתפלל, והם מבקשים צרכי עצמם, הגם שהם בבית אחד, נקראים מפוזרים, כי כל אחד פונה במחשבתו כרצונו, זה לכרמו וזה לזיתו, זה להתפלל על חייו וזה להתפלל על בניו... אבל עיקר ענין התפלה: שיהיו העשרה במקום אחד, לכוון לשם יחודו של עולם, שיהיה הוא אחד ושמו אחד, ותגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב!"¹¹.

יז

צדיק

יסוד החסידות: ענוה ואהבת ישראל. צדקת הצדיק לפי ערך ענותו. אמונת ה' ודבקותו בו. יכלתו להושיע לישראל ולקרובם לעבודת ה'. שונים דרכי העבודה של כל צדיק. "יש צדיקים שעיקר

⁸ "אור ישראל" לתקוני זוהר דף מ"ד ע"ב.

⁹ שם דף כ"ד ע"א. ¹⁰ שם דף ט"ו ע"א.

¹¹ "עבודת ישראל" ליקוטים ד"ה צריך.

עבודתם על ידי עסקם כל היום בתורה... ויש צדיקים שעיקר עבודתם על ידי התפלה והיחודים"¹. אולם קנה מדה אחד ומיוחד לצדיק־אמת: ענוה ואהבת ישראל. יסוד החסידות, שכל מעשי הצדיק יהיו לא לטובת עצמו ולהנאתו, כי אם לטובת כלל ישראל. „מדרך הצדיק האמתי להיות דכא ושפל רוח, ולא יגבה לבו חלילה, בשום ענין להאמין בעצמו, כי בשבילו נברא העולם"², התעלותם הרוחנית של הצדיקים, מלבשתם ענוה עילאה ומרוממתם לאהבת ד'. „הצדיקים מתדבקים בו, דהיינו: שהם בעיניהם נחשבים לאין ואפס, מגודל' השגתם קדושת הבורא ומידיעת קצורם בעבודה, נגד מה שהם חייבים לבורא ב"ה, ומתוך כך הם ענוים ושפלים בעיני עצמם ואינם חוששים לטובתם. אדרבה, מפקירים את עצמם וכל אשר להם, בעבור כבוד הבורא ב"ה ותורתו ומצוותיו, ועל־ידי זה שהם זוכים לבחינת אין, מתדבקים בגופא דמלכא, ומחדשים בעולם גזירות טובות, ישועות ונחמות"³. „דרך הצדיק הגם שיש לו בהירות וגדלות המוחין, משפיל את עצמו בלבו ואומר: מי אנכי שזכיתי לכל אלה, ובודאי אין זה בזכותי, רק בזכות ישראל הגורמים בצדקתם בהירות גם לי"⁴. ואף „שכל אחד עובד את בוראו בסגנון אחר, מכל מקום כולם מכוונים לדבר אחד: לאביהם שבשמים. והם מתקבצים ומתאספים אחד לאחד כאיש אחד, בלב אחד, שכל אחד מקטין את עצמו ומהדר העבודה לשי"ת, הנותן בו כוח ושכל לעבדו, ולכן לא יתגאה על חברו, והם בעולם היושר ומתיחדים זה עם זה"⁵.

קנה מדה שני להכרת הצדיק הוא: דבקותו בה' ואמונתו הגדולה שהכל ממנו בא. „קוי ה' יחליפו כוח" — מחמת שהם מחזירים כחותיהם ושכלם אל הבורא ית', באמרם אליו ית': הכל שלך הוא ומידך נתנו לך, ומחזירים תמורתם בכל דבר

¹ „עבודת ישראל" פ' נח ד"ה ושמתי. ² שם לך ד"ה אני.

³ שם וישלח ד"ה ויותר. ⁴ שם שמיני ד"ה וישא.

⁵ שם שלח ד"ה ועתה. ⁶ שם לך ד"ה למה תאמר.

ורגע כוחותיהם למקורם, ואז הבורא ית' מחליף כוחותיהם ומחדש להם שכלם"⁶. „חלילה לו לצדיק ליפול כלל... ואם באה לו מחשבה של עצלות בדברי תורה ועבודה... מיד הוא מבטלה בהרהור תשובה, לא נודע מקומה איה, והרי היא כאלו לא היתה"⁷; „הצדיק נלחם עם יצרו, עד שלבו חלל בקרבו והרג את יצרו, והרי הוא געדר מכל מיני תאוה גשמית, ומכל עניני אהבת עולם, ואעפ"י כן כשהולך לעשות רצון קונו בתפלות ויחודים, מתחדשים כנשר נעוריו וממליך את בוראו בכל מיני תשוקות והתלהבות לבו"⁸.

מי שהגיע למדרגה זאת של ענוה ודבקות, „מבקש רחמי רצון ה' על ברואיו, וממתיק את הדינין. והגם שנראה לו שהקב"ה גוזר גזרה, מרבה בתפלה ובמחשבותיו הקדושות, עד שממשיך רחמים לעולם"⁹ ונעשה „שותף לקב"ה במעשה בראשית, לכן יכול... להמשיך השפעות טובות, ו... הגביר חסדו על יראתו, כי חפץ להתפאר בם נגד המלכים ולהראות כוחם של יראיו"¹⁰ — הצדיקים „המקרבים כל בני עולם לעבודת השי"ת"¹¹.

יח

כנסת ישראל ודודה

האהבה שבין ה' לישראל. אם טובה ואם רעה.
סוד הספירה. אהבת חתן לכלה. כנסת ישראל
ודודה — כחבת אשה לבעלה. כל ישראל
קדושים. מעלת רשעי ישראל.

גדולה האהבה שבין הקדוש ברוך הוא וכנסת-ישראל.
שירת דודים זו, שתחלתה נעוצה במדרש שיר השירים, הולכת
וגמשכת בספרות הקבלה, ה„זוהר" וסופה בחסידות בכלל

⁷ שם ויגש ד"ה במדרש. ⁸ שם שמיני ד"ה ולזקני.

⁹ שם נח ד"ה ויבאו. ¹⁰ שם בליקוטים ד"ה ואשים.

¹¹ שם וירא ד"ה יוקח.

ובתורת המגיד מקוֹז'ניץ בפרט. כשהתפלל המגיד היה קורא „אמא!” — והתכוון לשכינה הקדושה (ספירת „בינה” נקראת בקבלה „אמא”) וליחודים, כדי לעורר אהבתה ורחמיה לכנסת ישראל, הדוויה והסחופה בגלות מרה. „יש שתי אמהות — אמר המגיד — יש אם טובה, שאם התינוק שלה מלוכלך, היא לוקחת סמרטוט רך ומים חמים ומכבסת את התינוק, ויש אם רעה, שאם התינוק מלוכלך, היא לוקחת סמרטוט עבה ומים קרים לכבס הילד. כך אני מבקש ממך, רבונו של עולם, היה לנו אם טובה, אם רחמניה, שתכבס אותנו ברחמים ואהבה”¹. ה' הוא גם אבא לישראל: „הקב”ה משתעשע בישראל, כמו האב הנוטל תינוק בין שתי ידי... ומגביהו ומנטלו ומנשאו על ראשו ומתענג בו”².

את האהבה שבין ה' לישראל, אפשר להשוות לאהבת חתן וכלה, שנשואיהם היו בשעת מתן תורה. „זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך” (ירמ' ב' ב') „כמו שקובעים זמן חתונה ביום שנדברו והותנו ה”תנאים”, ואם הכלה חביבה על החתן וכן החתן על הכלה, הם סופרים ומחשבים יום יום, מתי תגיע עת דודים להתעלס באהבים, ויקוו וייתלו לעת כי בא מועד... וזהו ענין הספירה שסופרים ממחרת הפסח עד שבועות, זמן מתן תורתנו, יום הנישואין שבין כנסת-ישראל והקדוש ברוך הוא על-ידי התורה”³. וכן בכל מועד באה הקדושה מהקב”ה כדרך זכר-ונקבה, הוא חתן וכלה, כל מה שהכלה מקשטת את עצמה — היא כנסת ישראל, כך החתן — זה הקב”ה — מקרב את עצמו יותר אליה”⁴, וכדרך החתן והכלה כשמתיחדים בחדר, מדרך הכלה לברך לחתן ולומר לו: תזכה

¹ רבי חנוך מאלכסנדר „חשבה לטובה” (פיטרקוב תרפ”ט) עמ'

² „עבודת ישראל” פ' ראה ד”ה ועפ”ז.

³ שם לשבועות ד”ה בפרשת אמור.

⁴ שם לשבת הגדול ד”ה בגמרא. ⁵ שם ליקוטים ד”ה הנה.

לאורך הימים ולהתייחד באהבה מעתה ועד עולם, ולפעמים שהכלה אינה משכלת כל כך, מדרך החתן ללמד אותה הברכה, כלומר: „ברכיני בברכה שאזכה לשבת עמך לעולמים... כך הקב"ה מלמד למקדישים שמו בקודש שיברכוהו כמאמר: ישמעאל בני ברכיני! ועוד".⁵

אהבת פלא היא אהבת כנסת ישראל לדודה. בפרט „בדורות האחרונים וכל מה שכבוד ה' הסתר דבר, ואין נראה אומץ ידו ונפלאותיו, ואעפ"כ מתחזקת כנסת ישראל ומתדבקת ביוצרה, ומקבלת עול מלכותו, ולא תפנה אל רהבים ושטי כזב, בפרט בחורבן ומצור ומצוק".⁶ אהבה זו, מתוך עוני ומצוק, דומה לאהבה שבחיי משפחה. „לפעמים משכחת שהאשה אין לה שום תאוה להתקשט ולהתייחד עם דודה, רק מחמת הבנתה את בעלה והשתוקקותה לשמח אותו, מתקשטת ומראה לו פנים שוחקות, עד שנראה הדבר לבעלה, כאילו היא תובעת אותו, אבל באמת אין כוונתה לשם עצמה כלום, רק עבור לשמח לב בעלה, כי לפעמים היא מרת נפש, מחמת סבות שונות ומקרי הזמן, ואז אילו היה מבין בעלה כל לבבה וגודל האהבה המסותרת אשר בקרבה, המסותרת כל עצבה ויגונה ומעוררת שמחת בעלה, הלא בודאי יוסיף אהבה אליה אלף מנות ככה, ואלו היה באפשרי שיתקן ג"כ ויסיר הצער ודאבון נפש ממנה, בודאי היה עושה כפי יכולתו. וכנודון זה כנסת ישראל עם דודה: כשבא לה צער, או איזו סבה או גזרה, והיא מתחזקת ומתקשטת לעשות רצון דודה, ולשמוח עמו בשבתות וימים טובים, או בשעת התפלה ועשיית המצוות. והבורא ב"ה, שהוא יודע מחשבות ומכיר בכל זה, בוערת בו אהבתו, כביכול, ברשפי אש, עד אשר יסיר מאתה כל יגוני הלב, כי הוא יודע מרירות הנפש והוא בעל יכולת להתגבר".⁷

זכאים בני ישראל לאהבה בלי מצרים. קדושים וטהורים הם בעצם טבעם. אמנם בתוך ישראל יש מינים שונים וסוגים

⁶ שם לראש השנה ד"ה כה אמר. ⁷ שם לפסח ד"ה יבוא דודי.

שונים. „יש צדיקים גמורים, שהם כמנורה יאירו תמיד למעלה, ויש שהם במשקל בינוני, ויש שמחדשים את עצמם בכל פעם לעלות מטומאתם, ויש רשעים גמורים... אעפ"כ כולם מקשה אחת, ולכולם יהיה תיקון... ודבר זה אין כל בריה יכולה להשיג ולתקן, כי אם ה' יתברך בעצמו יתקן כל אלה"⁸. צדיק הדור צריך, איפוא, להתקרב לכלל ישראל אהובי ה'. עליו „להדבק בכללות ישראל, ואף בפושעי ישראל, לבלתי ידח ממנו נדח"⁹. ולא עוד אלא שלפעמים תפלת רשעי ישראל ומעשיהם הטובים, מעלה יתרה להם, כי הרי אינם מקוים „לחלק בעולם־הבא, ואעפ"כ עושים צדקה ומצוות"¹⁰. זוהי מדרגה חשובה ו„הבורא יתברך עומד ומצפה, כביכול, לדבור של תורה או תפלה, או שום דבור של קדושה, שיעלה לפניו מהרשע ותהיה נחת לפניו כביכול"¹¹.

יט.

חזון הגאולה וארץ הקודש

יסורי הגלות, מגרעותיה ומעלתה. השכינה בגלות. הגאולה העתידה. התחזקות בתקוה ובנין ירושלים של מעלה. קדושת הארץ וערכה. חזוק הישוב הישן וכולל רמב"ן. צאצאי המגיד בין בוני הארץ.

גדולים יסורי הגלות בתורת המגיד. רב הכאב ורב העלבון. ההשפלות החמריות והרוחניות מעבירות את האדם מישראל על דעתו. „הצדיקים המודבקים בהשי"ת, בראותם

⁸ „עבודת ישראל" לאבות.

⁹ שם; הרב ישעיה שפירא „המגיד מקוֹנִיץ ז"ל" במאמרו

ב„הצופה" ט"ז תשרי תש"א.

¹⁰ „עבודת ישראל" פ' ויחי; הרב שפירא שם.

¹¹ שם; הרב חיים מאיר יחיאל שפירא „השלום והאחדות"

(דרוהוביטש תרע"ד).

שעיר אלהים מושפלת ושועלים מרקדים בהיכלו ואומרים: איה אלהיכם? — אז תבער כמו אש בלבם, ומגודל הצער שיש להם, לפעמים יתחילו להתרעם ולומר: למה נגרע מכל?¹ ביחוד „יורדים הצדיקים מקדושתם בימי טבת ושבט, או בימי תמוז ואב, שבהם נחרב הבית בראשונה ובשניה, והובקעה העיר וכל הצרות“². באותם הימים „כולנו כשכורים ומשוגעים, מכובד החורבן והצרות והרדיפות, מיום אל יום“³. ולא רק בימים אלה, כי אם תמיד „ראוי לכל אדם, בפרט בחצי הלילה ובלילות הארוכים בימות החורף, לעמוד משנתו להתאבל על חורבן ירושלים, ולדאוג על כבוד שמים מתי יתגלה בארץ“⁴.

אמנם, מצד שני, יש בגלות גם מעלה, „בגלות נוכל להשיג כמה דברים יותר בנקל“. משל למה הדבר דומה? — ל„בני אדם בחוץ, שדרכם להתלבש במלבושים גסים ועבים, לא כן האיש בביתו ובהיכלו — לבושו דקים, בגדי מלכות ותפארת. ומכל מקום כשמתהלך בחוץ, בנקל יכול כל אדם לילך ולהתקרב אליו, אלא שאין משיגים בו כל כך, כמו אם היה בהיכלו, בלבושים דקים וזכים. אולם אם גם בגלות אפשר לבוא להשגות, כי השכינה בגלות והיא בחוץ, מכל מקום אין להשגות אלו „בהירות ובירור, כמו שהיה לנו בבית המקדש, שהיתה התורה מזהירה בברור גמור ועתה במחשכים הושיבני“⁵.

¹ „עבודת ישראל“ לאבות פ"ב מ"י. שם ויגש ד"ה במדרש.

² שם לשבת תשובה ד"ה בהפטרה. ³ שם ויגש ד"ה ויהי דבר.

⁴ „אור ישראל“ לתקוני זוהר דף י"א ע"ב, והם הם דברי רבי

דוב ביר ממזריטש: „המלך כשהוא בבית מלכותו, אי אפשר להתקרב אליו כל כך, כמו שהוא בדרך, שאז יכול להתקרב אליו כל מי שרוצה, אפי' בן כפר“ שאינו הגון לבוא לפני המלך בבית מלכותו, ובדרך בפונדק שלו יוכל לבוא לפניו ולדבר אתו“ („מגיד דבריו ליעקב“ סטמר תרצ"ח, ח) זוהי גם דעת רבי יעקב יוסף מפולנאה: „בזמן הזה שהשכינה בגלות... מיד בהכין האדם מעשיו לשם שמים בכל דרכיו, נעשה כסא להשכינה שתשרה בו“ („תולדות יעקב יוסף“ פ' עקב).

קשה כוח הסבל בגלות. עיפה נפשנו להורגים. אולם אסור לתת ליאוש להתגבר עלינו. סוף סוף תבוא הגאולה ויבוא המשיח ויבקע כשחר אורנו. „אפילו בתשעה באב שהוא חושך למראה עין, הגם שיש לבכות במר נפש על כל אשר מצאנו ביום ההוא, מכל יש לשמח לב המלך בשמחה העתידה, שבו יולד מנחם וישמחנו”⁶. בפרט, שהרי השכינה, כביכול, עצמה משתתפת בצערנו והיא אתנו בגלות ובעוני. וכל מה שאנו סובלים בגלות המרה ומקבלים יסורינו באהבה, הוא רק מפני ידיעתנו הברורה שה' אתנו. „הושענא סובלת סבלך” — התפלל פעם המגיד — הושע לבני ישראל, הסובלים את סבלך, המשתתפים אתך בסבל הגלות המרה”⁷. הכרה זו שה' אתנו ממלאה אותנו תקוה לגאולה ולפדות. „רחמי ה' ית' בצרותינו להושיע אותנו... ובודאי יש בקרבנו אור זרוע מאת ה', שיתעוררו רחמיו לגאולה שלמה”⁸; „מסתמא החורבן הזה — הכנה לבית המקדש, שנקרא בית דירה קבוע לעולמים, ולפי ערך אור הגאולה כן ערך החורבן. לכן נמשך החורבן הזה זמן רב ואין קץ, להורות כי הגאולה העתידה תהיה בבהירות אין סוף ואין קץ”⁹. „הקב”ה חושב מחשבות לבל ידח ממנו נדח, לכן מאריך עלינו את הקץ, לבל יפול ויאבד ח”ו שום אחד מישראל”¹⁰. „בעולם הזה — ממשיך המגיד בתנחומי גאולה — כל ימי משך החורבן, העבודה: ללקוט שושנים, ניצוצי הקדושה, מתוך עפר וצרורות, דהיינו על ידי צרות ושעבודים, אשר הצדיקים עומדים בנסיונם ועובדים לשי”ת, אבל לעתיד, כשיעביר רוח טומאה מן הארץ ונגלה כבוד ה', תהיה העבודה באהבה ורשפי אש מבלי

השוה: ב. דינבורג „ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים”. „ב.ציון” שנה עשירית ג'—ד' (ירושלים תש”ה) עמ' 160.
⁶ „עבודת ישראל” מסעי ד”ה אלה.

⁷ מ. מ. רוויצקי „מצמיה ישועות” (קראקא תרס”ט) עמ' 71.

⁸ „עבודת ישראל” וישלח ד”ה ויאמר. ⁹ שם ויצא ד”ה ויצא.

¹⁰ רבי אלימלך מגרודזיסק „אמרי אלימלך” פ' וירא.

לבוש"¹¹. גאולה זאת תהיה ב"אלף השביעי הנקרא מחר...
דהיינו לעתיד, ואז יהיה החבור ודבוק כנסת ישראל עם דודה
לתמיד"¹².

אמנם אין לנו ארץ ולא מלכות. אנו בגלות איומה. מכל
מקום ה' אתנו ודבקותנו בו עולה על כל הישגים מדיניים
הגם שהזמן גורם להיות עצב ונאנח על חורבן בית ה', עם כל
זה יש להתחזק ולהטהר ולעבוד את ה' בתורה ותפלה בשמחה,
בפרט בשעת אמירת שירות ותשבחות. (ויש) להבין זה עפ"י
משל ומליצה: מדרך מלך בשר ודם, שיש לו כל מיני טוב
ומיני שמחה, וגם מנגנים בתוף ומחול וכנור ועוגב, ובודאי
כאשר טוב לב המלך והוא שרוי בשמחה, אין לו מן הצורך
אל המשוררים והמנעימים בקולי קולות, כי בלי זה יש לו
שמחת לב... אכן כאשר לפעמים באה עת עצב ויגון ממקרה
אשר הקרהו, אז יקראו הפורטים על נבל לשירם ולזמרם, לשמח
לבבו ולהצהיל פנים... והנמשל: צריך מי אשר ה' בלבו
להתחזק, ולהפשיט מעצמו כל מיני עצבות, ולשמח כבוד המלך
ולומר לפגיו: אתה מלכנו מעולם, וגם עכשיו תמלוך לעולם
ועד, והכל כאין נגדך ועלו מושיעים בהר ציון, ויאתיו כל
לעבדך ויתנו לך כתר מלוכה"¹³. בעצם גשמתנו אנו בני חורין.
כי "אין אנו משועבדים לעם אחר, כי אם ה' חלקנו"¹⁴. במקום
ירושלים של מטה יש לנו ירושלים של מעלה. ירושלים של
דבקות באלהים, שהוא חי החיים ומקור החרות. "ירושלים היא
קטנה בחורבנה, ואנו מצפים שיגדל אורה ותבנה במהרה בימינו,
ובכל יום ויום היא עולה למעלה"¹⁵. "צריך כל אדם להתעורר
ולעמוד נגד יצרו, ולהתחזק בעבודת אהבה ויראה, עד שיקושר
בירושלים עיר הקודש וכאשר נזכה כולנו להתעורר באהבה
וחוטי חסד לעבודת היראה והשלמות כראוי, נזכה לבנין עיר

¹¹ "עבודת ישראל" פ' נח ד"ה ושמת. ¹² שם יתרו ד"ה והיו.

¹³ שם פ' מסעי ד"ה אלה. ¹⁴ "אור ישראל" לתקו"ז דף י' ע"א.

¹⁵ "עבודת ישראל" לאבות פ"ד מ"א. ¹⁶ שם דברים ד"ה אחרי.

קדשנו ותפארתנו¹⁶. בנין ירושלים ותחית ציון יש בהם בתורת המגיד, מלבד משמעות פשוטה, גם סמל לתקומה רוחנית, לדבקות באלהים חיים. רעיון זה מובע בהרבה מקומות בספרות הקבלה ויסוד מוסד לו גם בשירת רבי יהודה הלוי, משורר ענות ציון:

ולמחלי אמצא ארוכה כי יעצרני בשבי
לא אשאלה את המלוכה, לא נחלת ארץ צבי,
רק אהבת חסד משוכה אלי וחברת אוהבי¹⁷.

אולם אם גם לבו של המגיד נתון היה לירושלים של מעלה, ידע גם להעריך את ארץ ישראל שלמטה. את הפסוק „הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך” (בראשית כ”ח י”ג), פרש המגיד: הארץ שנעצת בה את צפרניך, כאדם השוכב על מקום מבלי לזוז ממנו. כך צריך להיות יחסו של אדם מישראל לארץ-ישראל ואז „לך אתננה ולזרעך”¹⁸. בני ישראל מתאימים — לדעתו — לארץ ישראל מעצם טבעם. „כי אתם באים אל הארץ” (במדבר ל”ד) — אתם שיכים אל הארץ — דבוקים ואחודים בה כמכסה הצמוד לכלי, שאחד בלי השני אין לו ערך¹⁹. לארץ ישראל גם יתרון רוחני למוחין דגדלות. „בארץ ישראל יכולים להמשיך הקדושה ביום אחד, מה שאין כן בארצות הגויים, אי אפשר להמשיך הקדושה, כי אם בשני ימים, כדמיון התינוק שאין לו גודל השכל לקבל בפעם אחת, וצריך האב לחזור עמו עוד פעם”²⁰. מטעם זה יסוד כל תפלותינו — בקשת הגאולה ובנין הארץ. „והתפללו אליך

¹⁷ „שירי ר' יהודה הלוי” (ניו-יורק תש”ה) הוצאת דר. ש.

ברנשטיין, עמ' 193.

¹⁸ רבי חנוך מאלכסנדר „חשבה לטובה” (פיטרקוב, תרפ”ט)

עמ' 10.

¹⁹ שם עמ' 62.

²⁰ המגיד מקו'ניץ „שארית ישראל” (לובלין תרנ”ה) לשיר

השירים דף מ”ו.

דרך ארצם" (מלכים א' ח' מ"ח) — שכל התפללות צריכות להיות — דרך ארצם — על חורבן בית-המקדש וחורבן ארץ-ישראל, לבנותם כבתחלה ובהם יכלול גם צרכיו (הפרטיים)²¹. לעתיד לבוא, בבנין הארץ ותחיתה, תהיה גם תחית השפה העברית, "בהווה — בחינת תרגום, אבל לעתיד לבוא תהיה בחינת לשון-הקודש"²².

המגיד מקוֹז'ניץ היה גם ממיסדי ה"חלוקה" וצדקת רמב"ן (רבי מאיר בעל-נס), בשביל עניי ארץ-ישראל והישוב הישן. כשנמצאה עלית החסידים, מיסודו של רבי מנדלי מויטבסק, במצוקה כלכלית, שלח רבי אברהם מקאלסק (נפטר תק"ע) שליח מיוחד לפולניה, לשם יסוד הכנסות קבועות לטובת הישוב בארץ. השד"ר ר' אפרים פישל מצפת, נסע לחצרות הצדיקים בפולין: רבי מרדכי מנשכין, רבי אברהם יהושע השל מאפטא, רבי יעקב הורוויץ, החוזה מלובלין והמגיד מקוֹז'ניץ. הם הטילו חובה על כל החסידים, לתמוך גם בישוב החדש של עולי פולין החסידים. הגה טופס מכתבו המליצי של המגיד מקוֹז'ניץ שנשלח לחסידי פולין:

"אמיץ כוח כביר ורב אונים, דברי חכמים כדורבונים, וכמסמרות נטיעה של סמיכה, לסמוך ידיים רפות ולאמץ ברכים כושלות, כושל יקומון מילי דהאי גברא, הלא הוא הגאון הגדול, מופת הדור, איש אלקים אב"ד גאסכין, ואחריו כל ישרי לב, ה"ה מחותני הרב החסיד איש אלקים אב"ד דק"ק קאלבסוב ואתו ה"ה הרב החסיד האמתי מופת הדור מ' יצחק הלוי הורוויץ מק"ק לובלין. שלשה המה מיטיבי צעד, ה"ה שד"ר שליחות בקדשים, מפתח עינים שהכל מצפים לראות ארצנו הקדושה, בברכת כל טוב גדושה, וכעת אשר בראותם מכתבים מהדחק של אחינו בני ישראל חכמי פולין, ואשר המה מפולין

²¹ רבי משה מקוֹז'ניץ "קהלת משה" (לובלין תרע"א) פרשת ראה ד"ה א"י, בשם אביו.

²² רבי שמחה בונם מפשיסחה "קול שמחה השלם" (הוצאת וואלדן, פיטרקוב חש"ד) פ' וירא ד"ה במדרש.

ולחון. וקבעו דירתם בארצנו הקדושה, ואין להם שום מעמד על פרנסה, ואין הקומץ משביע ממעות הכולל אף לחם לפי הטף. עתה בזאת השנה לפרט תקון גדול תקנו ה"ה הנ"ל, שיתנדב כל אחד ממדינתנו, שיהיה על חכמי עניי פולין, והדברים אשר יצאו מפי רוח קדשו עריבים עלי דברי דודים.

והנני מהנמנים ומסייעים למצוה רבה, ולזרז את המזורזין, זריז ונשכר, שכרן בעין לא ראתה, לחזק דברי חכמים בהשתדלות נמרץ, כפי התיקון של הגאון אבדק"ק נעסכאיו, כמבואר במכתבו מעבר לדף בדף הדבוק, כן יהיה וכן יקום עד ביאת משיח צדקנו במהרה בימינו.

היום יום ג' עשרים יום לחודש תמוז דהאי שתא ולישרי (תקנ"ד) לב שמחה לפ"ק פק"ק קאזניץ יע"א.

הק' ישראל בהמנוח הר"ר שבתי ז"ל

מ"מ דק"ק קאזניץ²³.

ע"י מכתבי עדוד אלה, הונח היסוד לכולין פולין ורשה וגמשכה שרשרת עלית חסידים ובנין ערי הקודש עד העליה החדשה.

זכה המגיד מקוֹז'ניץ שאהבת ארץ-ישראל היתה נחלת צאצאיו. צדיקי קוֹז'ניץ ממלאי מקומו, חדורים היו אהבת הארץ וחזון הגאולה והתחיה. שתי מושבות בארץ — „כפר חסידים”

²³ ח. א. ביחובסקי „גנזי נסתרות” (ירושלים תרפ"ד) אור רב עמ' נ"ד; השוה: א. מ. לונץ „החלוקה” בקובץ „ירושלים” תרע"א עמ' 198; א. ל. פרומקין „תולדות חכמי ירושלים” (ירושלים תר"ץ) חלק ג' עמ' 76. י. גור אריה בספרו „בעל תשובה” (תל-אביב תרצ"ה) עמ' 106, מביא ספור חסידים, שהחזוה מלובלין והמגיד מקוֹז'ניץ, בלויית הרופא דר. חיים דוד ברנרד מפיטרקוב, עמדו לנסוע לארץ ישראל, אלא שלא „אסתעיא מילתא”. לפי מקור אחר, החליט החזוה מלובלין לנסוע לארץ, אבל בני משפחתו עכבוהו והשפיעו עליו בבכיותיהם לחזור בו מהחלטתו (הרב יוסף לוונשטין במכתב שנדפס ב„ספר „גאולת הארץ” לר' מרדכי אשכנזי, ורשה תרס"ד, עמ' 10).

ו"כפר עטה", נקנו ונבנו על-ידי נכדי המגיד וחסידיו קוֹז'ניץ (רבי ישראל אליעזר הופשטין מקוֹז'ניץ ורבי יחזקאל טויב מיאבֿלוֹנה). החברה המיסדת של "כפר חסידים" ו"כפר עטא" נקראה כשם ספרו היסודי של המגיד "עבודת ישראל". גם הרב חיים מאיר יחיאל שפירא, האדמו"ר מדרוהוביץ' והרב ישעיהו שפירא מצאצאי המגיד מקוֹז'ניץ, המשיכו את חבת הקודש של זקנם הגדול לארץ ישראל ועם ישראל²⁴.

כ

ספורים ואמרות

העגונה ובעלה.

עגונה אחת, שבעלה נסע למדינת הים ונעלמו עקבותיו, באה אל המגיד ובקשתהו לרחם עליה ולגאלה מכבלי העגון. שאל אותה המגיד: "התכירי את בעלך אם אראהו לך?" — "כן!" — ענתה. מיד הביאו לפניה ספל מים והמגיד צוה עליה להסתכל במים ולספר ממראה עיניה. האשה הסתכלה וספרה: אני רואה עיר גדולה לאלהים, רבת שווקים ורחובות, אנשים ונשים וטף, והמון בעלי מלאכה עוסקים במלאכתם.

²⁴ על עליית החסידים מבית קוֹז'ניץ, יסוד כפר חסידים וכפר עטה ופעולות האדמו"ר מדרוהוביץ' והרב ישעיהו שפירא — הווה ספרו של ש. דניאל "ר' ישעיהו שפירא" (תל-אביב תש"ו).

* בספורים ואגדות שנמסרו מאבות לבנים בין יהודי פולין, השתקפה דעת השכבות העממיות על המגיד מקוֹז'ניץ. הספור מביע ומציג את הדמות המוסרית באספקלריה העממית. בספורים אלה מתבטאת אישיות המגיד כדורש טוב לעמו ומרבה שלום בעולם. המגיד מתיר עגונות מכבלי העגון, דואג לאלמנות ויתומים, משתתף בעלבוֹנה של בת ישראל שנעזבה מארוסה; מרפא חולים אנושים, מעניש שוחט המטריף בהמות שאינן חס על ממונם של ישראל, מלמד זכות על ישראל וכדומה. אני מביא כאן את הספורים האפייניים שבהם מתואר המגיד כאיש פלא לטובת הכלל והפרט בישראל, ואת האמרות והספורים שיש בהם גיצוצות של פיוט, יופי או רעיון מוסרי.

אמר לה המגיד: הסתכלי היטב ברחוב החיטים. שם הכירי את בעלך וחטפי ממנו את המגהץ על השרוול! האשה עשתה כדבריו ותפסה את המגהץ והשרוול. אחרי זה אמר לה המגיד: לכי לעיר פלונית בדרך פלונית, הכנסי לרב העיר והגידי לו שבעלך לקח שם אשה אחרת ואת רוצה לקבל ממנו גט פטורין. ואם יכחיש תראי לו את המגהץ והשרוול כעדים לנאמנות דבריד, ואז יכריחנו הרב לגרש אותך! עיר זאת היתה רחוקה מקו'ניץ בערך שלש מאות פרסאות. אבל האשה עשתה את דרכה בקפיצת הדרך ברגעים מספר. הלכה לבית הרב ומסרה לו בשם המגיד מקו'ניץ את משאלות לבה. הרב קרא מיד את הבעל החיט. בתחלה הכחיש הכל, אבל כשהראתה האשה את המגהץ והשרוול, הסכים לשחררה ולתת לה גט פטורין. בחזרה הביתה לא קפצה לה הדרך. זמן רב עבר עד שהגיעה הביתה, גט כריתות בידיה ונפלאות הצדיק בפיה.¹

איך נהיה רבי שמעון אשכנזי לחסיד?

רבי שמעון דייטש-אשכנזי, רבה של זלחוב, היה מתנגד נמרץ ולבו רחוק מחסידות. פעם חלה במחלה אנושה וביום ששי, ערב שבת קודש, נסתלקה נשמתו ממנו. מפני קדושת השבת לא התעסקו בקבורתו. במוצאי שבת באה ה"חברה קדישא" לטהר את המת. פתאום השגיח אחד מהמטהרים בזעזוע קל בפני הנפטר. חזרו והשכיבוהו המתעסקים על המטה ומה השתוממו לראות, כי לאט לאט חזרה אליו חיותו.

אחרי קומו מתרדמתו, ספר רבי שמעון לקהל האנשים העוטרים אותו מעשה שהיה אתו: "ביום ששי עליתי השמימה בשעה מאוחרת. בפמליא של מעלה התכוננו לקבלת שבת. לי הכינו חדר מיוחד. כשנכנסתי שמה שמעתי קול רעש והמולה ומלאכים אצים רצים ומבשרים בקול: 'המגיד הקדוש מקו'ניץ הולך לקבל את השבת! רצייתי להדחק ולהכנס בין קהל המלאכים, אבל לא הרשו לי לגשת. מי שלא ראה את

¹ "עשר אורות" עמ' 79

המגיד בחייו — אמרו — אין לו רשות להסתכל בפניו! בשבת בבוקר נשגה הרעש בשמים: המגיד הקדוש הולך לתפלת שחרית! בכל כוחי רצתי והמלאכים הרשו לי הפעם לגשת למגיד הקדוש. אמרתי לו: שבת שלום! והוא הליט את פניו בטליתו ולא ענה מאומה. בכיתי בדמעות שלישי. היתכן שלא אזכה לראות את פני המגיד הקדוש? המלאכים רחמו עלי ויעצוני לבוא לסעודה שלישית. שעת „רעוא דרעוין“, אז אולי אזכה לראותו. כשבאתי אליו לסעודה שלישית, הסתיר המגיד שוב את פניו ואמר לי: שמעון, עודך צעיר, לך רד! ולקח אותי באזני וזרקני ארצה וכך קמתי לתחיה¹.

כשגמר רבי שמעון את הספור אמר: „מיד נשכור עגלה וכאור הבוקר נסע לקוֹז'ניץ לרבנו הקדוש“. כשבא רבי שמעון לקוֹז'ניץ, רץ המגיד לקראתו ואמר לו: „אני הוא!“ מאז היה רבי שמעון דייטש לחסיד וצדיק דבוק ברבותיו המגיד מקוֹז'ניץ וה„חווה“ מלובלין².

הארוסה המתה

איש אחד ממקורבי המגיד מקוֹז'ניץ, חסיד וירא שמים, מנע ד' ממנו פרי בטן. ויצטערו האיש ואשתו מאד על הדבר ומזמן לזמן נסעו לקוֹז'ניץ בבקשה, שהמגיד יתפלל עליהם ויושעו בבנים. המגיד דחה אותו בקש במשך שנים רבות. פעם הציקה האשה העקרה לבעלה ואמרה לו, שיסע לקוֹז'ניץ ולא יזוז מהמגיד עד שיבטיח לו זרע של קיימא. שמע החסיד בקול אשתו ונסע לקוֹז'ניץ, התחנן ובכה שירחם עליו המגיד, כי חייו אינם חיים בלי בנים. המגיד נעתר לו ואמר: „סע ללובלין אל ה„חווה“ ותמסור לו ששלחתין אליו.“ הרבי מלובלין אמר לו לחכות זמן מה בלובלין, עד שיורהו מה עליו לעשות. באחד הימים נקרא אל ה„חווה“ שמסר לו כדברים האלה: „בימי נעורייך נכנסת בברית הארוסין עם בתולה אחת, ואחרי שנים אחדות עזבת אותה ולקחת לך אשה אחרת נאה הימנה. מן

² ברייטשטיין „שיחות חיים“ עמ' 41.

השמים הענישו אותך, איפוא, שלא יהיו לך בנים, עד שתפייס את הכלה ותמחול לך על חטאך הכבד. והנה בעוד חדשים יתקיים יריד בעיר בלטא, סע שמה, חפש בין האנשים הרבים את כלתך ובקש ממנה סליחה!"

האיש נסע לבלטא, הרחוקה מלובלין מרחק רב. בינתיים אזל חלק מכספו. כשבא לבלטא הסתובב ימים רבים ברחובות ובשוקים ולא מצא את ארוסתו. באחד הימים, נתך עליו גשם שוטף באמצע השוק ונכנס להסתתר לחנות סמוכה מזעף הגשם. על ידו עמדה אשה יפה מקושטת ולבושה הדר, שנכנסה גם כן כדי להסתתר מהגשם. כשראה אותה החסיד התרחק ממנה מטעמי צניעות. "הראיתם אותו — אמרה האשה לחברתה — בימי נעורי עזב אותי וגם עכשיו הוא בורח ממני". כששמע החסיד את דבריה נגש אליה והתחיל לבכות ולהתחנן לפניה, שתמחול לו על בגידתו בה, והוסיף שנשלח אליה מטעם שני צדיקי הדור: המגיד מקו'ניץ והחזוה מלובלין. אחרי דבריו האחרונים, הסכימה האשה למחול לו, בתנאי שיסע לסובלק, לאחיה, שהוא תלמיד חכם עני ויתן לו מאתים זהובים, כסף נדוניא, להשיא את בתו המאורסה..

החסיד שמח מאד ונסע לסובלק. שם חקר ודרש, עד שמצא את אחי האשה. כשנכנס לבית, הכיר מיד מכתלי הבית את העניות הגדולה. האח גלה לפניו את כל לבו: הוא הבטיח לתת נדוניא לחתן בתו ובביתו אין פרוטה לפורטה. לשמע הדברים הוציא החסיד מאתים זהובים וספר לו, שאחותו שפרה, ארוסתו לשעבר, שלחה אותו למרק בצדקה את חטא הבגידה. האח נבהל לדבריו וקרא: "הרי אחותי שפרה, מתה לפני חמש עשרה שנה ואני בידי קברתיה!?" אולם החסיד, שאמונת רבותיו היתה מושרשת בלבו, הסביר לאח, שבפקודת שני צדיקי הדור, ירדה הארוסה המתה לעולם הזה, כדי לקבל פיוס ממנו ולמחול לו, בזכות הצדקה המצילה ממות ובזכות מצות הכנסת כלה. האח לקח את הכסף מיד החסיד וברכו, שיתקיימו דברי החזוה והמגיד. וכן היה. אותו חסיד נפקד בבנים ובני

בנים עוסקים בתורה ובחסידות³.

מעשה הפריץ והכלב

דרכו של המגיד מקוֹז'ניץ היה לעבור בעצמו לפני התיבה ביום הכפורים. פעם אחת לפני „כל נדרי“, כשנגש לעמוד להתפלל, עטוף בטלית וקיטל, לא יכל לפתוח את פיו מגודל הצער. רק בכה בלי הרף. עברה שעה, שעתיים, ועדיין המגיד לא התחיל להתפלל, כי אם התמוגג בבכי, בלי הפוגות. פתאום פנה למתפללים ושאל: „מי כאן מעיר פילוב?“ חפשו ומצאו כפרי אחד מכפר קרוב לפילוב. שאל המגיד את הכפרי: „מכיר אתה את הנסיך טשרטוריסקי מפילוב?“ — „כן!“ — ענה הכפרי. — „ואת כלבו אתה מכיר?“ — „כן, הכלב הזה חשוב מאד בעיני הנסיך — המשיך הכפרי לספר להנאת המגיד — גדלו כגודל פרה. הנסיך שלם בעדו אלף ושמונה מאות זהובים ובנה בשבילו בית מיוחד ובכל יום מאכילהו ומשקהו מכל טוב. בימים האחרונים חטא הכלב — חטף את הבשר מידי אדוניו בלי רשותו והנסיך הענישו וגרשהו מעל פניו. כששמע המגיד את ספורו הסב את פניו לעמוד והתחיל להתפלל „כל נדרי“ מתוך שמחה והתלהבות.

במוצאי יום־הכפורים נכנסו החסידים לשאול לפשר הדבר והמגיד ספר להם: בערב יום־הכפורים היה בשמים קטרוג גדול על היהודים, בגלל מעשה צדקה של הנסיך טשרטוריסקי: יהודי עני מעיר מיחוב שעל יד קראקו, סבב הלך במדינת פולין, מעיר לעיר, לאסוף כסף בשביל גדוניה לבתו. היהודי היה בישן מטבעו ואסף רק מעט כסף, שהספיק לו בדוחק להוצאות הדרך. פעם הלך בדרך, נאנח ובוכה על מר גורלו. בת בוגרת בבית ועוני ומצוקה בדרך נדודים. והנה בא לקראתו הנסיך טשרטוריסקי, במרכבה רתומה לסוסים אבירים. הוא ראה את היהודי המסכן ושאלהו: „מה אתה נאנח, יהודי?“ — סיפר לו היהודי את עניו ורוב צרותיו. נכמרו רחמי הנסיך על

³ „עדת צדיקים“ (לבוש תרנ"ז) עמ' 45.

היהודי והוציא מכיסו שטר על מאה אדומים זהב לנדוניא בשביל בתו. מיד נעשה קטרוג גדול בשמים על יהודי פולין, שמכלם לא אסף גם העשירית מה שנתן לו טשרטוריסקי לבדו. המגיד רצה להמתיק את הדינים על ישראל בספורו של הכפרי, שהנסיך מוציא כסף תועפות גם על כלב גדול. לגבי טשרטוריסקי — אין ערך לכסף, בשעה שיהודי פולין עניים מרודים, דוויים וסחופים וכל פרוטה חשובה להם, יותר ממאה זהובים של הנסיך. אחרי לימוד זכות על ישראל יכול המגיד להתחיל „כל נדרי“⁴.

הקצב והשוחט

בימי המגיד גר בקוֹנִיץ קצב אחד ושמו איזיק. ויהי האיש תם וישר. מתפרנס מיגיע כפיו והולך בדרכי ה' אף שבימי נעוריו יצא עליו שם רע. לימים חלה הקצב במחלה אנושה והלך לבית עולמו בהשאירו אחריו אלמנה ויתומים. כשקמה אשת הקצב משבעת ימי אבלה התחילו הלויים להציק לה, שתחזיר את חובות בעלה. הצטערה האשה מאד, כי בעלה לא השאיר לה אף למזון סעודה אחת והלכה לבית־החיים, השתטחה על קבר בעלה ובכתה תמרורים על בעל נעוריה, שהשאיר אותה לאנחות עם יתומים קטנים.

כעבור ימים אחדים נקראה האלמנה לבית המגיד מקוֹנִיץ, שחקר ודרש אותה כמה חובות היא חייבת ומה הן הוצאותיה לשבוע ולחודש. האשה נבהלה וחשבה שהמגיד בא לתבוע את חובות בעלה. אבל הוא הרגיע אותה והוסיף שמהיום ואילך יפרע את כל חובותיה וגם נתן ינתן לה כל חודש לפרנסת בני ביתה. על שאלת האשה במה זכתה לאושר זה, לא ענה המגיד. רק אחרי שנפטר השוחט דקהלת קוֹנִיץ נתגלה הסוד, ומעשה שהיה כך היה:

שבועות אחדים אחרי פטירת הקצב, בא אל שוחט העיר בחלום הלילה ותבע אותו לדין תורה. בלילה הראשון חשב

⁴ רונטל „התגלות הצדיקים“ (ורשה חש״ד) עמ' 8.

השוחט אולי מקרה הוא וחלומות שוא ידברון. אבל כשנשנה החלום הלך השוחט לשאול בעצת המגיד מקוֹז'ניץ. המגיד יעץ שאם יתגלה אליו עוד פעם עליו להסכים ללכת לדין תורה לבית דינו, וכך היה. בלילה הבא נשנה החלום והשוחט הסכים לדין תורה.

מיד נשלח שליח מיוחד לבית החיים. דפק שלש דפיקות על קבר הקצב והזמינו לדין תורה. למחרת ישבו הדיינים והמגיד לדין. בא השוחט ומהחדר השני נשמע קול כאוב מארץ, קולו של הקצב התובע: „אתה השוחט אשם במותי וברעב שמצא את אשתי וילדי הקטנים. היית מחמיר בהלכות טרפות. רוב הבהמות ששחטת נטרפו על ירך וכך ירד כספי לטמיון ונעשיתי בעל חוב. מגודל הצער והיסורים חליתי ונפטרת מן העולם הזה. עליך, איפוא, לפרוע את חובותי ולפרנס את בני ביתי!“ המגיד עיין בדינם ופסק, שעל השוחט להחזיר את החובות ולפרנס את האלמנה.

משיצא השוחט שאל המגיד את הקצב הנפטר: „הגידה לי, איזיק, במה זכית שדעתך פנויה לעניני ממונות? בודאי נשלם דינך למעלה לטובה. ספר לי, איפוא, איך קבלו את פניך בשמים?“ לכבוד המגיד השיב הנפטר: „כשעליתי לעולם העליון, רצו מלאכי חבלה להורידני לבאר שחת, כי עונותי רבו מאד ולא יכלתי להרים ראש. על כף המאזנים הוטלו עונות ופשעים וחטאים וכמעט שנגמר דיני לגיהנום, אולם ברגע האחרון, בא מלאך מליץ וספר בשבחי, שפעם בימי נעורי בהיותי עגלון, נסעתי בעגלה מלאה תלמידי חכמים, שישבו ועסקו בדברי תורה. פתאום התנפלו עליהם לסטים מזוינים וכמעט שנהרגו כולם. בידי לא נמצא נשק, אבל במהירות הבזק תפסתי את מוט העגלה והתחלתי להכות על ימין ועל שמאל. אחדים נפצעו והשאר נתפזר כמוץ לפני רוח. במעשה גבורה זו שהצלתי נפשות אחדות ממות, הוכרעה הכף לטובתי ופסקו דיני לגן עדן. נשאר עוד חטא אחד: החובות שלא נפרעו, לכן הזמנתי את השוחט המחמיר לדין תורה, והוא יצא חייב בדינו

לפרנס את האלמנה והיתומים.⁵

מסתגף

אל המגיד מקו'ניץ בא אדם אחד, שהיה מסגף עצמו, לובש שק על בשרו ומתענה משבת לשבת. אמר לו המגיד: היצר הרע הערים עליך והכניס אותך לתוך שק. חשוב יותר מי שמתפאר כי הוא צם משבת לשבת ואוכל בצנעא, המרמה אחרים ולא את עצמו, מהמתענה באמת המרמה גם את עצמו...⁶

מחשבות איש

איש אחד גר בקו'ניץ ומחלוקת היתה תדיר בביתו. פעם חלתה אשתו במחלה אנושה. שמח האיש בלבו: עוד מעט ויפטר מאשתו. קרא אותו המגיד ואמר לו: "רבות מחשבות בלב איש" (משלי י"ט כ"א) — מחשבות עולות בלבך שאשתך תמות ותשא אחרת. אולם "עצת ד' היא תקום" — אשתך תקום מחליה ותבריא...⁷

חסד נעורים

אשה אחת קבלה ובכתה לפני המגיד, שבעלה מאס בה ורוצה לקחת נאה הימנה. שאלה המגיד: "מדוע נמאסת עליו?" ענתה האשה: "בעלי טוען שמכוערת אני", "ושמא את באמת מכוערת?" — שאל המגיד. "האם לא הייתי יפה ונאה בעיניו תחת החופה? למה מאס בי עכשיו?" ענתה האשה. התחיל המגיד הקדוש לבכות: "רבונו של עולם! למה מאסת בעמך ישראל? אמנם מכוערים אנו. חטאנו ופשענו. אבל זכר דברידך, זכרתי לך חסד נעורידך אהבת כלולותיך. הרי תחת החופה, ביום הכלולות — בשעת מתן תורה, כשאמרנו "נעשה ונשמע" יפים ונאים היינו בעיניך ולמה מאס מאסתנו בגלות המרה?"⁸

⁵ מ. קלינבוים "שמע שלמה" (ורשה תרפ"ח).

⁶ "עשר אורות" עמ' 74. ⁷ שם עמ' 79. ⁸ שם.

גבור ציד

חסידי המגיד מקוֹז'ניץ נזדמנו לפונדק אחד עם הגאון רבי משולם זלמן אשכנזי, מי שהיה אחר כך רבה של לובלין, ומפני שמתנגד היה לא נהגו בו החסידים כבוד. התאונן חותנו, הגביר רבי יוזפא מקוזמיר, לפני המגיד על החסידים המזלזלים בכבוד חתנו.

אמר לו המגיד: אמשול לך משל למה הדבר דומה? — לגור אריות, שאביו התחיל ללמדו הלכות טרף. מסר בידו כלל גדול: אתה, הארי שבחבורה, מלך החיות אל תפחד משום בריה שבעולם חוץ מבן האדם. עבר זקן אחד מהולכי גמושות, נשען על מקלו. שאל הגור: „זהו?“ „לא“ — אמר לו האריה — הוא היה אדם לשעבר, עכשיו כבר „עבר ובטל“. אחרי זה עבר ילד קטן. „זהו?“ — שאל הגור. „לא“ — הורה האריה — זה עתיד להיות בן-אדם. פתאום עבר ציד ורובה על שכמו. „זהו!“ — שאג האריה ובתוך כדי שאגתו בונן הציד את רובהו אליו קלע בו והאריה נפל מת.

— כך הם החסידים. הם אינם זקנים אנשי עבר; לא ילדים — אנשי עתיד. הם בני אדם של ההווה. גבורי כוח ונשקם בידם. אוי למי שפוגע בהם!⁹

פוקד עקרות

ספרו למגיד פלא גדול: נולד בן למתנגד אחד, שלשים שנה אחרי חתונתו. אמר המגיד: „מן השמים רצו להראות לעולם, שאין צורך לנסוע לקוֹז'ניץ או ללובלין. גם הקדוש ברוך הוא פוקד עקרות“¹⁰...

פשטידת שלום בית

איש ואשתו באו אל המגיד על מנת להתגרש. האיש התאונן על אשתו: בשבת קודש, בבואו אחרי התפלה, הרעב מציק לו ותאבוננו מרובה. ביחוד חשקה נפשה בפשטידא. והנה

⁹ שו"ת „בית משולם“ לר' משולם זלמן אשכנזי בסוף הספר.

¹⁰ „לקוטים חדשים“ עמ' 103.

אשתו מגישה קודם דגים ובשר וכל מיני מטעמים, וכשמגיע תור הפשטידא, כבר נפשו שבעה ואינו טועם בה שום טעם. האשה אמרה: מנהג אבותי בידי שהפשטידא ניתנת בסוף הסעודה. מנהג ישראל תורה הוא, ממנו לא תזוז גם אם תקבל גט כריתות.

„מהיום ואילך — פסק המגיד — תעשי לשבת „שתי פשטידות, אחת לפני הסעודה ואחת בסופה. כדי לצאת ידי המנהג והבעל“. עד היום נשאר המנהג לאכול פשטידא נוספת „פשטידת שלום בית“¹¹.

גבורה

„איזה גבור? הכובש את יצרו“.

לכל אחד יש יצר מיוחד. איש איש ויצרו. יצר לממון ויצר לכבוד וכדומה. איזה גבור? — הכובש את יצרו הוא, המיוחד לו. המכיר את חולשתו ומתגבר עליה¹².

מקומו של עולם

שואלים לריקן שבישראל: איה מקום כבודו של הקב"ה? מיד הוא משיב: בשמים. שואלים למי שקרא ושנה הרי הוא פותח ומונה: מארץ לרקיע ת"ק פרסה, מרקיע לרקיע ת"ק פרסה, עד שמגיעים למקום כבודו. שואלים למקובל הריהו פורש לפנינו את כל העולמות העליונים עד כסא הכבוד. שואלים להסיד הוא עונה מיד: „שהכל נהיה בדברו“¹³.

יוחסין

המגיד מקוֹנִיץ לא היה ממשפחה מיוחסת, פעם נזדמן עם רב שלא פסק פיו מלהתפאר ביחוסו. כשהלך הרב אמר המגיד: „אין ביני לבינו אלא שהוא אחרון ליוחסין ואני ראשון ליוחסין“¹⁴.

שלום

„אילו היו כל ישראל עושים שלום ביניהם ונותנים יד

¹¹ „ספרן של צדיקים“ עמ' 55.

¹² רויצקי „מצמיח ישועה“ עמ' 65.

¹³ מ. ליפסון, „מדור דור“ חלק א' 601. ¹⁴ שם ג' 1891.

זה לזה. היו כל הידים מצטרפות ליד אחת וזו עולה ומגיעה עד כסא הכבוד¹⁵.

קרן ורוחים

כשלמד המגיד את מאמר חז"ל: „לא הגלה הקב"ה את ישראל אלא כדי שיתוספו עליהם גרים" (פסחים פ"ז ע"ב) נשא עיניו למרום ואמר: „רבנו של עולם, למה לך הרווחים? „הרם קרן עמך". הסתפק בגאולת הקרן ואל תחכה לרווחים¹⁶... סובלת סבלך (הושענא)

„משל לארוס שנתן סבלונות לארוסתו. אמרה לו הארוסה: „במה אדע שתמיד תאהבני? שמא תשכחני במשך הזמן?" השיב לה: כל זמן שהסבלונות בידך — הם ערובה וסמל לאהבת-עולם. „סובלת סבלך" — כנסת ישראל נושאת בידה את הסבלונות — הם התורה והמצוות, הערבון שנתן לנו השי"ת, האות והסמל לאהבת נצח ולגאולת ישראל¹⁷.

תורתו

חז"ל אמרו (עבודה זרה י"ט) שבתחלה נקראת תורת ה' ולבסוף — תורתו.

כשאדם לומד תורה לשמה נפתחים לו שעריה הפנימיים וניתנת לו במתנה. „ויש לו רשות להלביש את כל רעיונותיו בפסוקי התורה, אפילו רק ברמז כלשהו¹⁸.

כל מעשיך בספר נכתבים

„דע מה למעלה ממך: עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים" (אבות פ"ב מ"א). דע את הימים שהם למעלה ממך, אלו ימי הבית הראשון והשני. עין רואה — בבית ראשון — מביטים באורים ותומים ורואים מה שעתיד להיות; ואוזן שומעת — בבית שני שהיו

¹⁵ שם ב' 1575.

¹⁶ הרב ישעי' שפירא במאמרו על „המגיד מקו' ניץ" ב„הצופה".

¹⁷ ר' פנחס מדינוויץ „שפתי צדיקים" (לבוב תרכ"ה) פ' וירא.

¹⁸ הרב ש. א. שטם „זכר צדיק" (וילנא תרס"ה) עמ' 36.

משתמשים בבת-קול; וכל מעשיך בספר נכתבים — אף עכשיו בגלות המרה יכול הצדיק לדעת הכל, שכל המעשים כתובים בספר. במקום אורים ותומים ובת קול בא הספר¹⁹.

טומאה בוקעת ועולה

פעם אחת עבר המגיד מקוֹז'ניץ ברחובות בראדי ראה שם בית אחד ועמד עליו תמה. שאלו אותו: מפני מה תמה רבנו כל כך על בית זה? אמר: רואה אני טומאה בוקעת ועולה מבית זה. בדקו ומצאו שבית זה ששרפו בו המתנגדים את הספר „תולדות יעקב יוסף” לר' יעקב יוסף מפולנאה²⁰.

מאכל עשירים

קמצן עשיר בא פעם אל המגיד. שאלו המגיד: „מה מאכלך כל יום?”

„אני מסתפק במועט — השיב הקמצן — פת במלח ומים במשורה.”

„אין זאת דרך טובה — הוכיחו המגיד — עליך לראות עולמך בחיך: לאכול תרנגולים מפותמים ולשתות יין ישן בכל סעודה.” העשיר הבטיח לקיים את דברי המגיד. כשיצא העשיר שאלו החסידים לסבת דבוריו.

„אם יאכל תרנגולים מפותמים — השיב להם המגיד — יבין שהעני זקוק ללחם; אולם אם יסתפק בלחם יבש, יחשוב שעני די לו באבנים לאכילה”²¹.

הנגון הקדוש

בליל שבת אחד שר המגיד ל„לכה דודי” ניגון חדש. היה בו בניגון פנים לכאן ולכאן. פנים של שמחת שבת ופנים למי שהוא אחר נעלם. כשהגיע המגיד ל„בואי בשלום”, הפך

¹⁹ רבי פנחס מדינוויץ „שפתי צדיקים” פרשת בהר בשם המגיד.

²⁰ רבי משה מקוֹז'ניץ „דעת משה” פרשת ויגש; השוה: ש.

י. עגנון „ספר סופר וספור” עמ' ק”ג.

²¹ מ. ח. קלייגמן „מזכרת שם הגדולים” (פיטרקוב תרס”ח)

את פניו אל הקהל ורמוז לשמש לפתוח את דלת בית המדרש.
והיה נראה כרומז באצבעו ומזמין את מי שהוא להכנס. אחרי
שבת נשכח הניגון מהמשוררים ורק המגיד שר אותו מזמן לזמן.
אחרי פטירת המגיד נודע סוד הניגון הפלאי: משמשו
של המגיד סיפר, שפעם בחצות הלילה, כשהמגיד ערך „חצות“,
שמע שיחה מחדר המגיד עם קול נעלם, שסיפר כי ביום חתונת
המגיד ניגן בכנור נגינה נפלאה. המסובים והמגיד נהנו מנגינתו
ואף צוו עליו לחזור עליה. אחרי זה הוזמן לנשפיי־פריצים
וגם שם ניגן אותו הניגון להנאתם. כשנפטר המנגן ועמד לפני
בית־דין של מעלה, גלו לו שהוא היה בגלגול ראשון אחד
מבני לוי ופגם פעם בשיר בבית־המקדש, ונגזר עליו לרדת
לעולם הזה לתקן את חטאו. אבל במקום לטהר את הניגון
עוד הוסיף להורידו מקדושתו בנשפי פריצים. והנה בא אל
המגיד לשם קבלת „תיקון“. לבקשת המגיד זמר לפניו המנגן
הנפטר את הניגון אחת ושתיים עד שנקלט בזכרון המגיד.
בקבלת שבת, זמר המגיד את הנגון, העלה אותו לשרשן העליון,
לעולם האצילות ועם זה המציא מנוחה ותיקון גם לנשמת
המנגן האובדת. מאז שרים חסידי קוֹז'ניץ את הניגון הקדוש
הזה בהתלהבות רבה²².

עדות

רבי משה מקוֹז'ניץ, בן המגיד, כותב:
„שמעתי כמה פעמים מאדוני אבי ומורי המגיד מקוֹז'ניץ
שאמר: כך וכך יהיה בעולם בשנה זו. ומאין היה יודע? —
בודאי שכך לחשו לו מן השמים“²³.

גורלה של מלכות פולין

אחרי חלוקת פולין השלישית בא הנסיך אדם טשרטור
ריסקי אל המגיד והתחנן ובכה לפניו שיגלה לו את הקץ: זמן

²² מ. ש. גשורי „נגינת המגיד מקוֹז'ניץ“ (כתב יד); ישראל
אסמן „ניגון המגיד מקוֹז'ניץ“ ב„הדואר“ מי' חשון תרפ"ב גליון י'
²³ „באר משה“ פרשת האזינו.

תחית ממלכת פולין. המגיד נעתר לבקשתו וגלה לו שמאה שנה אחרי פטירתו תקום פולין לתחיה, תהיה מעצמה חזקה אבל קיומה ימשך רק שלש שמשות, אחרי זה תחרב פולין שוב. וכך היה. המגיד נסתלק בשנת תקע"ה (1815). כעבור מאה שנה, בשנת תרע"ה (1915), פרצה מלחמת העולם הראשונה, שכתוצאה ממנה קמה פולין לתחיה. משנת 1918 — השנה הראשונה לפולין עצמאית — עד שנת 1939, פלישת קלגסי היטלר לפולין, עברו עשרים ואחת שנה, שלש שמיטות. בירת פולין, ורשה, נכבשה בידי הגרמנים ב"ד תשרי, ערב סוכות שנת ת"ש, יום פטירת המגיד, לפני מאה ועשרים וחמש שנה...²⁴

פדויים לציון ברנה

פעם בא אורח לקוֹז'ניץ בערב פסח והמגיד הזמין לכל ימות החג. האורח היה חיל בצבא הרוסי מהחטופים. לשונו מסורסת, חציה רוסית וחציה יהודית. המגיד ערך את הסדר בשמחה וחדוה, בשירה וניגונים וכל החסידים עוזרים על ידו. גם האורח שמח בשמחת הסדר. בסוף הסדר ביקש האורח רשות לנגן את הפיוט „חסל סדור פסח כהלכתו". המגיד הרשה לו. כשהגיע האורח לחרוז האחרון: „פדויים לציון ברנה", התחיל מתקרב והולך אל הדלת, הולך ורוקד ומנגן: „פדויים לציון ברנה" (פרושו ברוסית: הבה נלכה לציון). כששמע המגיד את דבריו, מהר לרדת מהסבבה, נעל את נעליו, נטל את המקל בידיו ובשמחה רבה אמר: מוכנים אנו ללכת לציון, אנו וכל בית ישראל! האורח והמגיד הולכים ומנגנים ויוצאים ברקוד התלהבות החוצה. פדויים לציון ברנה. אבל כשעמד האורח מאחורי הדלת נעלם ולא היה. נשמע רק קול הנגון המתרחק והולך עד שנעלם לגמרי...²⁵

²⁴ מסורת רווחת בין חסידי פולין; השוה: ש. רוטשטין „גור"

בשבועון „היסוד" ה' אדר תש"ו, גליון תפ"ו.

²⁵ הרב א. מ. רבינוביץ „כתר היהודי" עמ' ג"ט; מ. גשורי שם.

מפתח השמות

- ר' אלעזר מקוזניץ 104
 אסמן ישראל 149
 ר' אפרים זלמן מרגליות 19, 27, 59, 50, 44
 ארטן י. י. 25, 46
 ר' אריה ליב מסטריזוב 59
 ר' אשר מסטולין 62, 77
 ר' אשר מרופשיץ 71, 75
 אשכנזי מרדכי 136
 אשכנזי ר' משולם זלמן 86, 145
 אשכנזי פרופ. שמעון 94, 95
 ר' אריה ליב מוולטשיסק 50
 ר' אריה ליבוש מקישנוב 79
 ר' אריה ליב ליפשיץ 79
 בובר מ. 94
 בודק מ. 50, 66, 77
 בוליחובר דב 14
 ביחובסקי ח. א. 136
 בלבן פרופ. מ. 8, 62, 72, 94
 בלוך חיים 62
 בן-יעקב א. 60
 בן-אהרן א. ד. 71, 102, 58, 67
 בן-יהזקאל מרדכי 73
 בראוור מ. 82
 ברגסון ברקו 86, 88
 ברגסון תמר 86, 88
 ברגר ר' ישראל 22, 71, 82, 83, 96
 ברומברג י. מ. 77, 80, 104
 ר' ברוך תאומים 18
 ברוקמן מ. 77
 בריטשטין ש. ז. 41, 76, 83, 139
 ברניצקי 15
 ברנרד דר. ח. ד. 136
 אבגוסט II מלך פולין 14
 אבגוסט III מלך פולין 14
 ר' אביעזרא מגרניץ 43, 103, 104
 ר' אבוש מפפד"מ 38, 40, 41
 ר' אברהם מפשיסחה 28, 30
 ר' אברהם המלאך 34
 ר' אברהם קליסקר 34, 62, 135
 ר' אברהם מסוכטשוב 44
 ר' אברהם ב"ר יצחק מרמון ספרד 55
 ר' אברהם אבן-עזרא 57
 ר' אברהם חיים מזלוטשוב 60, 77
 ר' אברהם יהושע השל מאפטא 63, 73, 76, 77, 80, 104, 135
 ר' אברהם זוסמן 77, 78, 83
 אדלר ר' נתן 77
 ר' אהרן משה מגזע צבי 31, 38
 ר' אהרן הכהן מזילחוב 59
 ר' אהרן מקרלין 34, 62
 ר' אהרן הלוי מירושלים 99
 איגר ר' עקיבא 59, 72, 83
 אייזענבאך מגר. א. 86
 ר' איתמר מקונסקיוואלי 8, 79
 אלטר ר' יצחק מאיר מגור 47, 71, 72, 80, 88
 אלכסנדר מלך רוסיה 89, 95
 ר' אליהו מוילנא 17, 20
 ר' אלימלך מליזנסק 30, 35, 62, 67, 74, 80, 103, 104
 ר' אלימלך מגרודזיסק 8, 104, 132
 ר' אליעזר ב"ר שמואל ממיץ 60
 ר' אליעזר הלוי הורוויץ 60, 79
 ר' אלעזר מליזנסק 104

- ברנשטין דר. ש. 134
 בריקנר ד. נ. 99
 ר' גבריאל מקוזניץ 48, 79
 ר' גדליה מזלחוב 79
 ר' גדליה ליפשיץ 44
 גוטמן מ. י. 36
 גוטמן ש. 36
 גומפלוביץ 17
 גליקסמן פ.ז. 81
 גליצנשטין ש. 99
 גרינולד הרב י. 73, 82
 גרוסמן הרב לוי 22
 גור-אריה י. 136
 ר' גרשון מקיטוב 34
 ר' גרשון מריטשוול 79
 גשורי מ. ש. 67, 87, 149, 150
 ר' דב ממזריטש 30—35, 41, 50, 53, 59, 62, 104, 106, 112, 131
 ר' דב ביריש כץ 25, 26
 ר' דב ביר מרדושיץ 43, 80
 דובנוב ש. 13, 15, 38, 62, 77, 85, 87, 92, 93, 95
 דוד ממאקוב 40
 ר' דוד הלוי ט"ז 46
 ר' דוד מלילוב 77
 ר' דוד חריף 47
 דזילובסקי יוסף 79
 דינבורג ב. צ. 21, 38, 132
 דמבובסקי ליאון 71, 90, 91
 דמביצר ח. נ. 18, 20, 46
 דניאל ש. 137
 דוקס יחזקאל 18, 19, 27, 28
 רב האזי גאון 52, 59
 הורוץ דר. מ. 31
 הורביץ הרב 25, 50
 הורביץ הרב א. מ. 71, 80
 הורוץ ר' ישכר ביר 88
 הורוץ ר' שעפטיל 112
 הורודצקי ש. א. 20, 24, 103
 הילפרין י. 25
 היילמן 99
 הופשטין ר' ישראל אליעזר 137
 הנובר ר' נתן 16
 ודניק מ. ש. 34
 ויגנסברג ר' בנימין 40, 65, 72
 וינר ש. 26, 50
 וינגרטן שמואל 96
 ויס י. 18
 ולדן אהרן 77, 79
 ולדן מ. מ. 63, 74, 83, 88, 103
 ורפל יצחק 9, 77
 ר' זאב משדליץ 84
 ר' זאב קיציס 23
 זביטקובר שמואל 88—86
 זהבי דר. י. צ. 96
 ר' זוסיא מאניפולי 33, 35, 54, 103, 104
 ר' זיליג משרנצק 80
 ר' חיים בוכנר 19
 ר' חיים בן-עטר 56
 ר' חיים ויטאל 55
 ר' חיים יוסף דוד אזולאי 69
 ר' חיים מטשרנוביץ 77
 ר' חיים מאיר יחיאל ממוגילניצא 80, 104
 ר' חיים כהן רפפורט 19
 ר' חנוך מאלכסנדר 128, 134
 חן הרב א. 53
 ר' לוודרוס הלוי 59
 טויב ר' יחזקאל 137
 טולידאנו הרב י. מ. 98
 טיטלבוים מ. 32, 95
 טריביטש אברהם 30
 טשרניחא ר. ח. 80

- טשטוריסקי אדם 15, 78, 89—92, 95, 141, 142
 טשרטוריסקי ג'אורג' 89
 טשרטוריסקי קונסטנטין 89
 ר' יהודה חייט 55
 ר' יהודה הלוי 134
 ר' יהודה ליב מאניפולי 80, 103
 ר' יהונתן איבשיץ 18, 30, 40, 47
 ר' יהושע מאוסטרובא 33
 ר' יהושע מקוטנא 44
 ר' יואב ממטרסדורף 73
 ר' יוזפא מנדילסבורג 86
 יוזפוביץ צבי 16
 ר' יום-טוב ליפמן מיהלהויון 112
 ר' יונה לנדו 44
 יוסלביץ ברק 17, 87
 ר' יוסף הוכגלרנטר 19, 50
 ר' יוסף אירגאס 106
 ר' יוסף שאול נתנוון 94, 47
 ר' יוסף גיקטליא 52, 55, 59
 ר' יוסף מאיר הלוי משעפס 80
 ר' יוסף תאומים 18, 50
 ר' יחזקאל לנדו 18
 ר' יחזקאל מאוסטרובצי 26, 27
 ר' יחזקאל מקוזניץ 80
 ר' יחזקאל מקוזמיר 81
 ר' יחיאל משה מידימובא 24, 61
 יעוונין ש. 87
 ר' יעקב אמדן 40
 ר' יעקב אורנשטין 19, 59
 ר' יעקב מליסא 59
 ר' יעקב יהושע פאלק 18, 46
 ר' יעקב יוסף מפולנאה 20, 21, 38, 131
 ר' יעקב תעמירלש 19
 ר' יעקב משה מושקט 59
 ר' יעקב יצחק הורוויץ החוזה מלובלין 25, 35, 51, 63, 65, 74—78, 80
- 83, 88, 95—96, 101—103, 135, 140, 139, 136
 ר' יעקב יצחק ה"יהודי" מפשיסחה 47, 52, 76, 83, 101
 ר' יעקב מלינסק 75
 ר' יעקב אריה מרדזימין 81
 ר' יעקב צבי יאליש 81
 יפת יהודה 94, 98
 ר' יצחק הלוי הורוויץ 18, 27
 ר' יצחק כ"ץ 26, 44, 50
 ר' יצחק לוריא האר"י 19, 29, 53—
 55, 105, 109, 110
 ר' יצחק ב"ר אבא מארי ממרשיליא 59
 ר' יצחק אייזיק ספרין 75
 ר' יצחק מייזילש 80
 ר' יצחק מאוזירוב 80
 ר' יצחק מוורקה 88
 ר' יצחק עראמה 112
 ר' ישכר ביר מפשיסחה 28
 ר' ישכר ביר מזלוטשוב 77
 ר' ישעי' מושקט 44, 47, 81
 ר' ישעי' הורוויץ 19
 ר' ישעי' מטראני 59, 82
 ר' ישראל בעש"ט 20, 23, 24, 34, 62, 107
 ר' ישראל מפיקוב 101
 ר' ישראל פוליצקר 35
 ר' ישראל יונה מקמפן 72
 ר' לוי יצחק מברדיטשוב 35, 36, 41, 80, 83, 101, 104
 ליואי ר' יהודה—המהר"ל 52, 55, 59, 60, 61, 98, 108, 112
 לוינשטין ר' יוסף 8, 22, 26—28, 30, 38, 41, 58, 66, 68, 74, 76, 81, 89, 92, 100, 136
 לוונשטין דר. ליאפולד 60

- לונץ א. מ. 136
 לוצאטו מ. ח. 56
 לוצאטו ש. ד. 96
 ליברמן ח. 40, 41
 ליפסון מ. 147, 147
 לנדו יצחק 101
 לנדסהוט מ. 18
 לשצינסקי 14
 ר' מאיר אלדבי 55
 ר' מאיר מברודי 50
 ר' מאיר מרגלית 59
 ר' מאיר מאפטא 65, 80
 מאהלר ר. 8, 16, 21, 26, 86
 מהר"מ שיף 46, 59
 מהרש"א 46
 ר' מיכלי מזלוטשוב 104, 110
 מיכלסון א. ח. 28, 83, 97
 מיכלסון ר' צבי יחזקאל 31, 86
 מייזליש ר' משה 94
 מלאכי א. ר. 98
 ר' מנחם שטרן מסיגוט 81
 ר' מנחם סופר 31
 ר' מנחם עזריה מפאנו 19, 55
 ר' מנחם טרלר 30
 ר' מנחם ב"ר משה הבבלי 59
 ר' מנדיל מקוצק 25, 81
 ר' מנדיל מרימנוב 63, 68, 74, 75, 96, 97
 ר' מנדל מקוסוב 77
 ר' מנדל מויטבסק 135
 מרגלית בת המגיד 103
 מרגלית הרב ראובן 58.8, 109
 מרכס אלכסנדר 40, 41
 מרכוס אהרן 8, 23, 24, 32, 44, 66
 ר' מרדכי צבי הורוויץ 27
 ר' מרדכי מנשכין 135, 136
 ר' משה בן שמעון מבורגוש 52
 ר' משה אליקים בריעה 8, 35, 43
 52, 54, 65, 69, 79, 102, 103
 106, 136, 148, 149
 ר' משה אלשיך 55
 ר' משה חיים מסדילקוב 59
 ר' משה טייטלבוים 82
 ר' משה סופר 32, 96
 ר' משה מפשיבורסק 35, 60
 ר' משה קורדובירו 19, 53, 55
 ר' משה רוטנברג 82
 ר' משולם איגרא 18
 ר' נח שמואל ליפשיץ 59, 82
 ר' נחמן מברסלב 60
 ניארמן א. 81
 ניסנבוים ש. ב. 26
 נכט דר. י. 76
 נפוליאון בונופרטה 8, 48, 93-100
 ר' נפתלי לנגלוי 19
 ר' נפתלי צבי מרופשיץ 97, 99, 100
 ר' נתן שפירא 19
 סובורוב גנרל 87
 סופר ר' שלמה 72
 סוקולוב נחום 88
 סלונים מ. ש. 99
 לעגנון ש. י. 59, 148
 עובדיה דר. א. 107, 112
 ר' עזריאל מייזליש 80
 ר' עזריאל הורוויץ 51
 ר' עזריה פיגו 59, 75
 פוטוצקי 15, 73, 90
 פוניטובסקי סט. א. מלך פולין 15-
 17, 73, 85-87, 89
 פוניטובסקי יוזף 85, 100
 פטר מלך רוסיה 14
 ר' פייבל קמניצר 82
 פינקינד משה 89
 פינשטין א. ל. 50
 פישמן הרב י. ל. 9, 79

- ר' פנחס הורוויץ 20, 30-32, 43, 47
 ר' פנחס מגניוישוב 82
 ר' פנחס מקוריץ 35, 52
 ר' פנחס מדינוויץ 147, 148
 פרומקין א. ל. 50, 136
 פרידריך אויגוסט מלך סכסוניה 93
 פרידריך מלך פרוסיה 87
 פרידברג ח. ד. 25, 26, 60
 ר' פרץ הכהן 55
 פרנקיל י. א. 61
 פרנק יעקב 17
 פרנק ע. נ. 14, 15, 73, 85, 88, 92
 ר' צבי הירש בשקא 28
 ר' צבי מזידיטשוב 82
 ר' צבי הירש לוי 18
 ר' צבי הכהן מרימנוב 68
 ר' צבי אלימלך מדינוב 75, 76, 82
 צויפל א. צ. 36
 צינברג דר. ישראל 24
 צייטלין אהרן 70
 קויפמן יהודה 112
 קוק הרב א. י. 121
 קוק ש. ח. 9
 קורזון 17, 89
 קושטשושקא 14, 17, 87
 קלינמן מ. ח. 71, 148
 קלינבוים מ. 144
 קמלהאר הרב א. 18, 50, 56, 71
 קנדל 71
 קתרינה השניה 15
 ראב"ד 46, 55, 61
 רא"ה 45
 ר' ראובן הלוי מזרנובצא 80
 רדזיביל 73
 רוויאקי מ. מ. 132, 147
 רזנטל ש. ג. 77, 82, 142
 רוטשטין ש. 150
 רבינוביץ א. מ. 28, 150
 רבינוביץ הרב ברוך 8
 רבינוביץ הרב י. מ. 35, 51
 ריטב"א 45
 רינגלבלום עמנואל 8, 14-17, 87
 רי"ף 45
 ר"ן 45
 רמב"ם 45, 46, 49, 60, 61, 63, 105
 רמב"ן 45, 55
 רקץ ק. 28, 101
 רש"י 45, 54
 רשב"א 45
 רשאקי דר. יעקב 89
 ר' שבתי בורנשטין 44
 ר' שבתי אבי המגיד 22, 23-27
 ר' שבתי כהן—ש"ך 25, 46, 50
 ר' שבתי רשקובר 33
 שבתי צבי 17
 שורץ פ. ז. 82
 שטם ש. א. 116, 147
 שיפר דר. י. 8, 88
 ר' שלום בוזאגלו 55
 ר' שלום מבלז 83
 שלום גרשם 53
 ר' שלמה הכהן מואדומסק 35, 65
 72
 ר' שם טוב הספרדי 57
 ר' שלמה מלוצק 53, 77
 ר' שמואל הורוויץ 20, 30-32, 50
 59, 75, 77, 80, 86, 88
 ר' שמואל מורקה 83
 ר' שמואל שינאווייר 73
 ר' שמואל שמריה מאוסטרובצ' 8
 53, 70, 83, 115

- ר' שמואל ב"ר יצחק הסרדי 59, 75
 ר' שמחה מבוברקא 50
 ר' שמחה בונם מפשיסחה 61, 83
 88, 136
 ר' שמעון אשכנזי 78, 83, 138, 139
 ר' שמשון מאוסטרופוליא 19
 ר' שמשון מבריסק דליטא 50
 ר' שניאור זלמן מלאדי 32, 33
 53—55, 62, 94, 95, 99, 105, 106
 שפירא ר' חיים אלעזר 77
- שפירא הרב א. א. 8, 33, 40, 62
 69, 71, 77, 100
 שפירא הרב ישעי' 8, 39, 130, 137
 147
 שפירא ר' משה נתן 26
 שפירא ר' ישראל מגרודזיסק 119
 שפירא מלכה 124
 שפירא הרב חיים מאיר יחיאל 130
 137